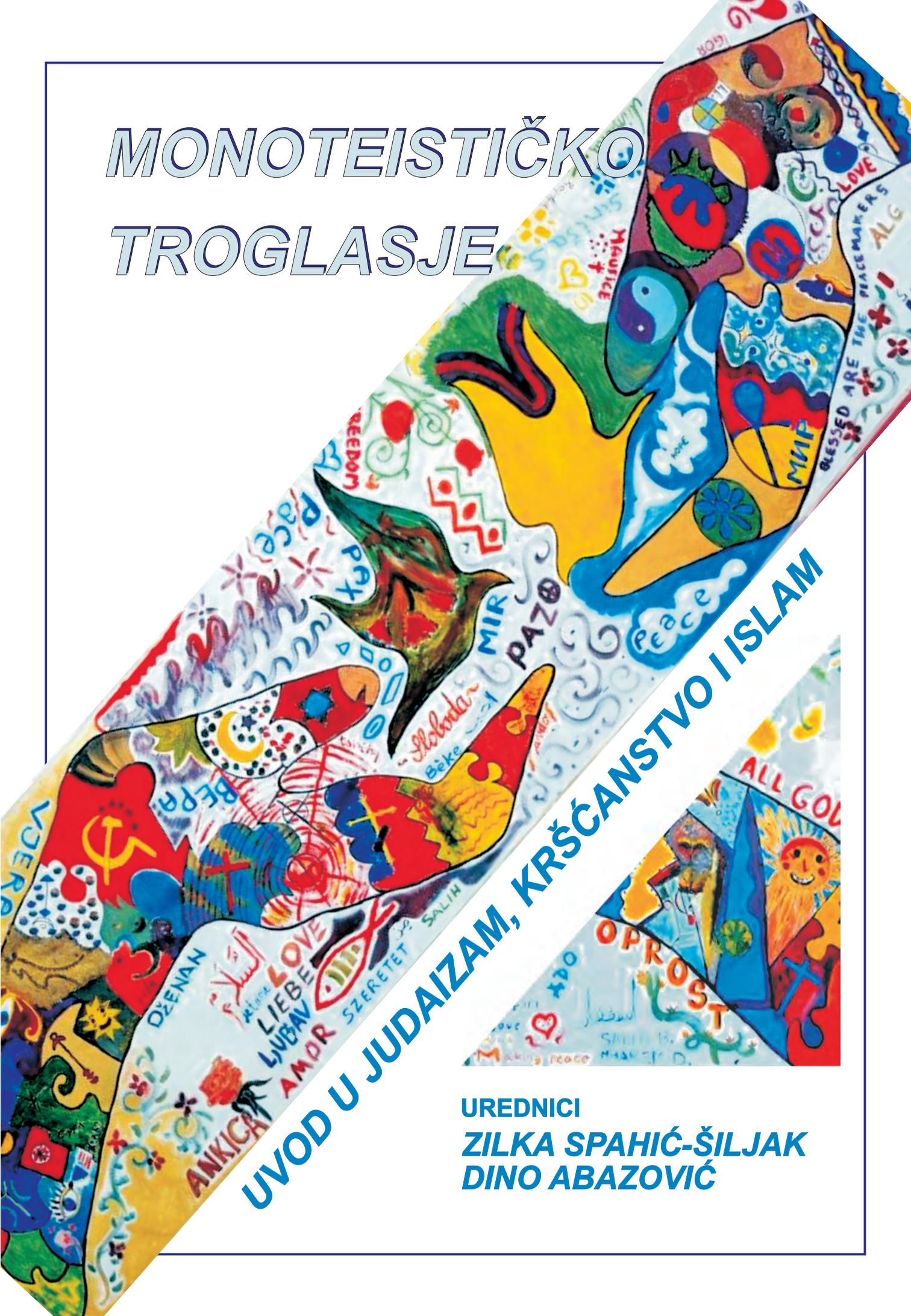

MONOTEISTIČKO TROGLASJE

UVOD U JUDAIZAM, KRŠĆANSTVO I ISLAM

UREDNICI
ZILKA SPAHIĆ-ŠILJAK
DINO ABAZOVIĆ

Zilka Spahić-Šiljak

Dino Abazović

Monoteističko troglasje - uvod u judaizam, kršćanstvo i islam

Izdavač: RABIC, Sarajevo

Suizdavači:

Internacionalni multireligijski i interkulturni centar (IMIC) Sarajevo

Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije (CIPS)

Univerziteta u Sarajevu

Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO) Sarajevo

Recenzenti:

prof. dr. Milan Vukomanović

prof. dr. Mato Zovkić

prof. dr. Ivan Cvitković

prof. dr. Rešid Hafizović

prof. dr. Ivan Šarčević

mr. sci. Eli Tauber

Lektura i korektura: Nada Salom

DTP i dizajn korice: Emir Šiljak

Tiraž: 1000

Sarajevo, 2009.

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

26/28-9

SPAHIĆ Šiljak, Zilka

Monoteističko troglasje : uvod u judaizam, kršćanstvo i islam /

Zilka Spahić Šiljak, Dino Abazović. – Sarajevo : Rabic, 2009. – 164 str. :

ilustr. ; 20 X 30 cm

Bibliografija: str. 157-164

ISBN 978-9958-33-016-2

1. Abazović, Dino. – I. Šiljak, Zilka Spahić vidi Spahić Šiljak, Zilka

COBISS.BH-ID 17678854

SADRŽAJ

PREGOVOR	1
1. ZAJEDNIŠTVO KAO NAČELO RELIGIJA.	3
Uvod.	3
1.1. Nastanak i razvoj jevrejskih zajednica	3
1.1.1. Prvi savez i Noa/Noje/Nuh	4
1.1.2. Drugi savez - Abraham/Avram/Ibrahim	5
1.1.3. Moše/Mojsije/Musa i egzodus (izlazak)	6
1.1.4. Kraljevi: David/Davud, Salomon/Sulejman	7
1.1.5. Babilonsko ropstvo i povratak	8
1.1.6. Jevrejske zajednice u dijaspori	8
1.1.7. Jevrejske zajednice u svijetu.	9
1.1.8. Svjetski kongres i podjela jevrejske zajednice	10
Reformistička orijentacija	10
Konzervativna orijentacija	10
Ortodoksna orijentacija	10
1.2. Nastanak prvih kršćanskih zajednica i razvoj kršćanstva	11
1.2.1. Rođenje i misija Isusa Krista	11
1.2.2. Prazajednica u Jerusalemu	12
1.2.3. Prve kršćanske općine i zajednice izvan Jerusalema	13
1.2.4. Kršćanstvo u Rimskom carstvu	14
1.2.5. Teritorijalni razvoj kršćanstva	15
1.2.6. Velika šizma (raskol)	15
1.2.6.1. Razlike između Katoličke i Pravoslavne crkve	16
1.2.7. Protestantaska reformacija	17
1.2.8. Ekumenska težnja i Svjetsko vijeće crkava (World Council of Churches - WCC)	18
1.3. Nastanak i razvoj prvih muslimanskih zajednica	19
1.3.1. Plemensko društvo u Arabiji prije islama (nesloga, krvna osveta, ratovi)	19
1.3.2. Muhammed a.s u Mekki, prije Hidžre	20
Poslanička misija	21
1.3.3. Hidžra i izgradnja prve zajednice u Medini.	21
1.3.4. Širenje i razvoj islama do danas	23
1.3.4.1. Dinastija Umajada	23
1.3.4.2. Dinastija Abasida	24
1.3.4.3. Turski hilafet.	24
1.3.5. Raskoli i muslimanske zajednice danas.	25
Razlike	25
1.3.6. Organiziranost muslimanskih zajednica	26
1.4. Praznici i slavlja kao potvrda slavljenja zajedništva	27
1.4.1. Jevrejski praznici	27
Jom Kipur	27
Pesah ili Pasha	28
1.4. 2. Kršćanski praznici	28
Uskrs/Vaskrs	29
Božić	30
1.4.3. Muslimanski blagdani	31
Ramazanski bajram (E'íd al-Fitr)	31
Kurban-bajram ili Hadžijski bajram (E'íd al-Adha)	32

1.5. Obredi zajedništva	33
1.5.1. Značaj jevrejskog slavljenja subote (Šabat)	33
1.5.2. Sakramenti u katoličkoj i pravoslavnoj liturgiji	35
1.5.3. Namaz - molitva zajedništva	36
1.6. Jedan raj ili više njih - Predstava raja u različitim religijama	38
Uvod	38
1.6.1. Jevrejsko vjerovanje i predstava o životu poslije smrti	39
1.6.2. Kršćansko vjerovanje i predstava o životu poslije smrti	40
1.6.3. Islamsko vjerovanje i predstava o životu poslije smrti	41
PITANJA I ZADACI	43
2. ETIKA - DOBROČINSTVO I RELIGIJE	45
Uvod - Etika i religija	45
2.1. Specifičnost i organizacija židovskog pravno-etičkog sustava	46
2.2. Specifičnost kršćanske etike	48
2.3. Specifičnost islamske etike	51
2.4. Dekalog (deset Božjih zapovijesti) - Zajednička baština i temelj abrahamskih religija	53
2.4.1. Židovstvo i Dekalog	54
2.4.2. Kršćanstvo i Dekalog	56
2.4.3. Dekalog i islam	57
Zaključak	58
Dekalog u svetim spisima abrahamskih religija	59
2.5. Lex talionis ("oko za oko, zub za zub") u tradicijama abrahamskih religija	60
Uvod	60
2.5.1. Lex talionis u Starom zavjetu	60
2.5.2. Lex talionis u Novom zavjetu	62
2.5.3. Lex talionis u Kur'anu	63
2.6. Zlatno pravilo: uzajamnošću do ljudskosti	64
2.6.1. Židovstvo i zlatno pravilo	66
2.6.2. Kršćanstvo i zlatno pravilo	67
2.6.3. Islam i zlatno pravilo	69
Zaključak	71
2.7. Svjetski etos: uvjet stvaranja pravednog svjetskog poretka i preživljavanja ljudskog roda	72
Uvod	72
2.7.1. Deklaracija za svjetski etos	72
2.7.2. Put do Deklaracije za svjetski etos	74
2.7.3. Ljudskost i uzajamnost	74
2.7.4. Kultura nenasilja i strahopoštovanja pred svakim životom	75
2.7.5. Kultura solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka	76
2.7.6. Kultura tolerancije i življenja u istini	76
2.7.7. Kultura ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena	77
Umjesto zaključka: Koalicija onih koji vjeruju i onih koji ne vjeruju u Boga	77
PITANJA I ZADACI	79

3. MIR, NENASILJE I MJESTO ZA DRUGOGA	81
Uvod	81
3.1. Vjera je nespojiva s nasiljem	82
3.1.1. "Sveto" nasilje	82
3.2. Mir je najveće zajedničko iščekivanje čovječanstva od religija	83
3.3. Pasivni otpor i aktivno nenasilje	84
3.4. Svatko je poseban i vrijedan poštivanja	87
3.5. Tko je Drugi/a?	90
Zajednička riječ nama i vama	95
PITANJA I ZADACI	97
4. PORODICA I RELIGIJA	99
Uvod - šta je porodica?	99
4.1. Gdje živi religija? Vidljivi i nevidljivi znakovi religije u porodici	100
4.2. Odgoj u porodici	102
4.3. Obredi uvođenja u zajednicu i obredi sahrane	104
4.3.1. Obredi u judaizmu	104
Obred sahrane	105
4.3.2. Obredi u kršćanstvu	106
Sahrana	107
4.3.3. Obredi u muslimanskoj porodici	108
Dženaza (sahrana)	109
4.4. Religija u kući - o religijskom uređenju stana i kuće	110
4.5. Podjela obaveza u porodici	113
Judaizam	114
Kršćanstvo	115
Islam	116
Zaključak	117
4.6. Osnivanje porodice i seksualnost partnera	117
4.7. Bikonfesionalni brakovi	122
PITANJA I ZADACI	124
5. RELIGIJA - DRŽAVA - DRUŠTVO	127
Uvod (temeljni pojmovi)	127
5.1. O religijskoj zajednici; o religioznosti i pripadanju	129
5.2. Religija i nacija	130
5.3. Religijske zajednice i država; religija i politika	132
5.4. Religijske slobode u sistemu ljudskih prava	134
PITANJA I ZADACI	136
6. KULTURNI DOPRINOS RELIGIJA ARHITEKTURI, SLIKARSTVU I GLAZBI	139
Uvod	139
6.1. Povezanost umjetnosti i religije	139
6.2. Odgovori religija na ljudska pitanja	140
Iz duhovnosti religije izrasta umjetnost	141
6.3. Sveta mjesta religija	141
6.4. Kršćansko graditeljstvo	142
Starokršćansko graditeljstvo	143

Srednjovjekovno kršćansko graditeljstvo	143
Renesansno graditeljstvo	144
Barokno graditeljstvo	144
Novovjekovno kršćansko graditeljstvo	144
6.5. Islamsko graditeljstvo	145
6.6. Židovsko graditeljstvo	148
6.7. Slikarstvo	149
6.8. Duhovna glazba	150
Primjer multireligijske glazbe	154
PITANJA I ZADACI	156
BIBLIOGRAFIJA	157
PREPORUČENI WEB SITE-ovi, FILMOVI	163
WEB SITE	163
FILMOVI	164
ZAHVALA	164

PREDGOVOR

Tekst koji je pred vama nastajao je u veoma specifičnim okolnostima, pri čemu mislimo kako na uvjete rada, tako i na vrijeme i društveni kontekst u kojem živimo. Svaki period tranzicije, a bosanskohercegovačko društvo je prije svega tranzicijsko društvo, obilježen je nizom poteškoća i nerazriješenih pitanja, što se, također, odnosi i na pitanja podučavanja religije u državnim školama. Jedan od mogućih odgovora na ovo vrlo kompleksno pitanje je izučavanje kulture i historije monoteističkih religija koje tradicionalno djeluju na prostorima Bosne i Hercegovine.

Knjiga Monoteističko troglasje rezultat je timskog rada saradnika/ca i recenzenata koji su zajedno s autorima/cama predano radili kako bi se priprenilo dobro štivo za nastavnike/ce i učenike/ce, ali i širu javnost. Struktura ove knjige je temeljena na prethodnom okviru i smjernicama grupe domaćih i stranih eksperata koja je na inicijativu Goethe Instituta sačinila Nastavni plan i program za interreligijsko obrazovanje u školama u Bosni i Hercegovini. Na temelju tekstova ove knjige proizašla je još jedna knjiga udžbeničkog formata, pod naslovom *Kultura religija* koju su priredile: Ranka Katalinski, Melisa Forić i Bojana Dujković–Blagojević.

Odlučili smo se za sintagmu monoteističko troglasje jer teološki promatrano, judaizam, kršćanstvo i islam pretpostavljaju vjerovanje u jednog Boga, besmrtnost duše, konačnost svijeta i prihvaćanje činjenice da je Bog prisutan u svijetu (Objava) i da Mu se može približiti postom, molitvom i dobrim djelima. Ipak, ovo nije teološko štivo, već knjiga orijentirana ka sticanju temeljnih znanja o monoteističkim religijama, o djelovanju u međusobnom dijalogu i o odgoju i upoznavanju etičkih vrijednosti. Radi se o naučno utemeljenoj raspravi o religijama u Bosni i Hercegovini kao uticajnim faktorima u društvenom životu. Tri monoteističke religije ravnopravno su predstavljene bez vrednovanja i gradiranja. Judaizam, kršćanstvo i islam elaborirane su dijaloški tako da princip *par cum pari* (jednak s jednakim govori) ne samo da opravdava naslov knjige, već ga i zahtijeva. Naime, ako se ove tri monoteističke religijske tradicije globaliziraju, njihove osnovne postavke univerzaliziraju, i humanistički interpretiraju, onda je jasno da ne postoji primjer takve bliskosti i srodnosti među religijama u povijesti čovječanstva. Njihove temeljne objave djelomično se preklapaju i prožimaju, a djelomično razlikuju, pa bi svaki sinkretizam bio lažan i doveo u pitanje njihovu posebnost. Isto tako, ako se ne bismo pridržavali principa "jednak s jednakim govori" dijalog među ovim religijama nalikovao bi duhovnom koloniziranju dijaloga. Da bi se izbjegle takve opasnosti potrebno je poznavati svoga sugovornika u dijalogu, čemu će, nadamo se, doprinijeti i ova knjiga.

Knjiga Monoteističko troglasje nije namijenjena za konfesionalno izučavanje religija, već ima za cilj da kao dodatno štivo doprinese samosvjesnom i plodotvornom dijalogu između pripadnika/ca monoteističkih religija, ali i drugih koji ne pripadaju ovim religijskim tradicijama.

Zahvaljujemo se svim saradnicima/cama na njihovom doprinosu i korisnim komentarima.

Zahvaljujemo se i Goethe Institutu u Bosni i Hercegovini, švicarskoj organizaciji HEKS (Hilfswerk der evangelischen Kirchen der Schweiz) i Swiss Federal Department for Foreign Affairs – Political Affairs Division IV. Napominjemo da mišljenja i stavovi izneseni u ovoj knjizi ne predstavljaju nužno mišljenje navedenih donatora.

Dr. Zilka Spahić–Šiljak

Dr. Dino Abazović

Zilka Spahić–Šiljak

1. ZAJEDNIŠTVO KAO NAČELO RELIGIJA

Uvod

Zajednica i zajedništvo su koncepti na kojima insistiraju sve religijske tradicije, jer kroz zajedničko djelovanje i u interakciji sa drugima, čovjek ostvaruje svoju prirodu društvenog bića. Radi lakšeg razumijevanja zajednice i zajedništva u religijskim tradicijama, od pomoći mogu biti historijski tragovi o nastanku i načinu života prvih ljudskih zajednica. Postoje dokazi da su ljudi oduvijek živjeli u zajednicama i da su se udruživali zbog potrebe da prežive, ali i da međusobno komuniciraju, jer je čovjek socijalno biće i potrebno mu je da bude u kontaktu s drugim ljudima. Uvijek postoje izuzeci, ali u osnovi čovjek treba drugog čovjeka da bi se ostvario i osjećao dobro. Jedna zajednica treba drugu zajednicu da bi odredila sebe i svoj identitet, sličnosti i razlike, i na kraju, da bi učila jedna od druge i razvijala se u međusobnoj interakciji.

Način života se razlikovao na različitom stepenu razvoja ljudskih zajednica, kao i uloge koje su imali pojedinci/ke. Njemački sociolog Ferdinand Tonnies je uveo dvije sociološke kategorije; dva koncepta zajednica koje su razvijane i uspostavljene kroz historiju:

Gemeinschaft (gemajnschaft) se najčešće prevodi sa njemačkog kao zajednica koju čini grupa pojedinaca/ki čije udruživanje je regulirano zajedničkim običajima ili vjerovanjima o prihvatljivom ponašanju i odgovornosti svojih članova/ica. Porodica je najbolja paradigma ove vrste zajednice, no F. Tonnies je smatrao da bi Gemeinschaft zajednica trebala biti ustanovljena na temeljima zajedničkog vjerovanja i mjesta življenja, ali i krvnog srodstva. Vjerske zajednice bi, takođe, mogle biti primjer ove vrste udruživanja. U ovakvoj vrsti zajednice postoji umjerena podjela poslova, čvrste lične i porodične veze, lojalnost zajednici i vrlo jednostavne institucije. Religija je dodatno obavezivala ljude na zajedništvo, pomaganje i solidarnost sa čitavom lepezom poruka i etičkih normi koje se odnose na važnost izgradnje zajedništva i zajedničkog djelovanja.

Gesellschaft (geselshaft) je drugi koncept koji definira udruživanje ljudi, a prevodi se kao društvo ili građansko društvo u kojem ne postoji veza na temelju zajedničkih običaja, već se odnosi grade na temelju zajedničkih interesa. Građanska društva su razvijana tek u posljednjih nekoliko stoljeća, jer su historijska događanja, protestantska reformacija i razvoj industrije uvjetovali stvaranje nove vrste zajednice koja će povezivati ljude na temelju političkih interesa. O tome će biti više riječi u 6. poglavlju ove knjige.

U nastavku poglavlja slijedi prikaz učenja iz jevrejske, kršćanske i islamske tradicije i historijskog razvoja zajednica i religijskih učenja i vjerovanja.

1.1. Nastanak i razvoj jevrejskih zajednica

Zajedništvo je važan element monoteističkih religija, stoga se kroz njihovu historiju velika pažnja posvećivala izgradnji zajednice i životu u njoj. Vjerovjesnici i poslanici su dolazili s misijom da uspostave zajednicu koja će slaviti *Boga*, kroz poštovanje saveza i predanost. Judaizam ili jevrejstvo je historijski najstarija *monoteistička* religija iz porodice abrahamovskih religija. Judaizam nije samo religija, već i put i način života kao što su to i kršćanstvo i islam, jer vjerovanje utiče na ponašanje vjernika/ca, a očekuje se i da ponašanje reflektira vjeru. Jevreji su strogi monoteisti, ali ime Boga ne izgovaraju, već koriste riječ *ADONAJ* (Gospod), a u hebrejskom jeziku se samo pišu četiri konsonanta *JHWH* (Jahve). Samo vrhovni učitelj, ili rabin, jednom godišnje izgovara Božije ime u Hramu.

Bog, grč. theos nadnaravno biće za koje sljedbenici/e neke religije vjeruju da je stvorilo i da upravlja svijetom. Predstava o Bogu varira od religije do religije. To je središnji pojam monoteističkih religija. Ime Boga potrebno je znati zbog dozivanja, uspostave odnosa prema njemu.

Monoteist, grč. onaj koji vjeruje samo u jednog Boga; jednobozac

Adam, hebr. prema Starom zavjetu ime prvog čovjeka. Za to ime je vezan istočni grijeh. Bog je stvorio čovjeka od zemlje i istjerao ga iz raja zbog grijeha koji je počinio po nagovoru Eve.

Adem se u islamskoj tradiciji smatra prvim čovjekom (interpretirano kao muškarac) kojeg je Allah stvorio. On i njegova žena Hava su živjeli u džennetu i nakon što su oboje počinili grijeh (približili se zabra njenom stablu) protjerani su na zemlju, ali im je grijeh oprošten.

Noa, Noah hebr. biblijska osoba za koju se vjeruje da je preživjela potop i postala praotac današnjeg ljudskog roda.

Biblija: grč. Sveto pismo, glavni izvor i pisani autoritet jevrejske i kršćanske religije. To je ono što je napisano nama za pouku (Rim XV, 4). Ime je dobila po luci Biblos (gdje je proizveden papirus na kome su pisane knjige), blizu današnjeg Bejruta. Čine je Stari i Novi zavjet, nastao u dugom razdoblju od 13. v. do 2. v. n.e.

Prvi dio, Stari zavjet (tretira razdoblje prije Krista, sastoji se od 46 knjiga) kršćani/ke su preuzeli iz jevrejske religije. Novi zavjet (tretira razdoblje poslije Krista) sastoji se od četiri evanđelja (Matejevo, Markovo, Lukino, Ivanovo), Djela apostolskih, 24 poslanice i Otkrivenja Jovanovog. To je jedna od najčitanijih i najrasprostranjenijih i najviše prevedenih knjiga. U cijelosti ili djelimično može se čitati na preko 2.355 jezika. Najviše prevoda Biblije izvršeno je na afričkom kontinentu.

To je zbog poštovanja prema Bogu koji je na upit Mojsijev šta da kažem ljudima koje je ime tvoje? – rekao:

"Ja sam onaj koji jeste, koji je bio i koji će uvijek biti".

Stoga se u jevrejskoj tradiciji uči da je Bog vječan, izvan poimanja, bestjelesan, sveprisutan, stvoritelj svega, moćan, pravedan, milostiv.

1.1.1. Prvi savez i Noa/Noje/Nuh

Bog se objavljivao vjerovjesnicima i sklapao saveze s njima, od Adama, Noe, Abrahama do Mojsija, Davida i Solomona, a kasnije i drugih proroka. Odabir određene zajednice i naroda, dakako, ne znači da ta zajednica ima povlašteniji položaj već viši nivo odgovornosti. Odabrana zajednica treba da bude primjer i da zrači božansko prisustvo u kojem će se ogledati druge zajednice. Adamovi potomci su vremenom zaboravili na Boga, a onda su iskusili potop poslije kojeg Bog sklapa savez s Noom i njegovim potomcima, uz obećanje da više neće kažnjavati ljude potopom (Post 9, 8-17). Ovaj savez je poznat kao **Noin zakon**:

Ne obožavati idole

Ne činiti preljubu

Ne huliti na Boga

Ne jesti dijelove žive životinje

Ne ubijati

Uspostaviti pravni sistem i provoditi pravdu

Ne krasti

(Izl. 20, 2 - 17)

Slika 1. Nojeva barka

Jevreji smatraju da je slijeđenje ovog zakona prihvatljiv način služenja Boga za one koji nisu Jevreji. To otvara prostor za uključ enje, ne samo drugih religijskih tradicija, već i svih ljudi koji se drže postulata Noine tradicije. Jevreji smatraju da je slijeđenje ovog zakona prihvatljiv način služenja Boga za one koji nisu Jevreji. To otvara prostor za uključ enje, ne samo drugih religijskih tradicija već i svih ljudi koji se drže postulata Noine tradicije. Na ovaj način su otvorene mogućnosti interreligijskog i interkulturalnog dijaloga.

1.1.2. Drugi savez – Abraham/Avram/Ibrahim

Slika 2. Boca za miomirisna ulja

Abraham je kao boca miomirisnog balzama koja je ležala jedno vrijeme zatvorena i nije širila miris. Jednog dana kada se boca otvorila i pokrenula, njen miris se proširio na sve strane, upravo onako kako je Bog govorio Abrahamu: "Idi od jednog do drugog mjesta, pa će tako moje ime postati veliko u svijetu".

Prije više od 4.000 godina, u širem pojasu Sredozemnog mora, formirane su dvije moćne države Babilon i Egipat, a između njih su se prostirali Aram (Sirija) i Kanaan (Palestina).

U Bibliji se često spominju ova mjesta jer su u njima živjeli veliki vjerovjesnici i narodi kojima je Bog slao svoju poruku i uputstvo. Ovo geografsko područje obiluje svetopovijesnim tragovima velikih religijskih tradicija judaizma, kršćanstva i islama. Tu se preklapaju i nadovezuju historijska znamenja, zakoni, priče, običaji semitskih naroda koji su baštinili objavu od jednog Boga u obliku Tore, Evanđelja i Kur'ana.

Bog je sklopio tri saveza s Abrahamom:

Prvi put Bog traži od njega da napusti svoju zemlju i preseli se u obećanu zemlju u kojoj će živjeti kao blagoslovljeni otac velikog naroda (Postanak 12, 1-3).

Drugi put Bog obećava potomstvo Abrahamu, iako je bio u poznim godinama i ponovo naglašava da će živjeti u obećanoj zemlji. (Postanak 15, 5-18). Tada Abraham prinosi žrtvu Bogu i ta praksa žrtvovanja životinja u ime Boga je i danas poznata, a čuva se i u islamskoj tradiciji kao spomen na spremnost Abrahama da žrtvuje sina.

Treći put Bog Abrahamu govori sljedeće:

Ja sam El-Šadaj – Bog svesilni. Mojim hodi putem i budi neporočan. A savez sklapam s tobom i silno ću te razmnožiti... Postat ćeš otac mnogim narodima i nećeš se više zvati Abram već Abraham će ti ime biti, jer naroda mnogih oćem te ja postavljam... A ovo je Savez moj s tobom i tvojim potomstvom poslije tebe koji ćeš vršiti: svako muško među vama neka bude obrezano.

(Postanak 17, 1-14)

Tako se kroz obrezivanje muške djece učvrstio savez s Bogom Abrahamovim i ta praksa i danas postoji u jevrejskoj i islamskoj tradiciji. Abrahamova duhovnost u sve tri monoteističke religije se ogleda i u tradiciji gostoprimstva. Abraham je veliku pažnju posvećivao gostima i svakodnevno je primao ljude u svoj šator. Kada je došla zapovijed o obrezivanju, Abraham je imao 99 godina, pa je Bog u želji da mu osigura mir dao takve vrućine koje su onemogućile ljude da putuju tih dana i vraćaju u njegov šator. Međutim, Abraham se zabrinuo zašto nikog nema, pa je izašao napolje iščekujući putnike namjernike da ih pozove u goste.

Slika 3. Abrahamova gostoljubivost

Kur'an arap. ono što se čita, recituje, ponavlja; osnovni pisani religijski autoritet u islamu koji, po vjerovanju muslimana/ki, sadrži posljednju Božiju objavu u pisanom obliku, prenesenu preko Muhammeda a.s. Muslimani ga prihvataju kao "Božiju objavu" i "svetu knjigu". Nastao je za 23 g. Muhammedovog poslanja (611-632). Vjeruje se da je njegovo objavljivanje započelo u mjesecu Ramazanu. Kur'an reguliše pitanja kako vjerskog, tako i svjetovnog života. Ima 114 sura ili poglavlja, sastavljenih od stihova ili ajeta (kojih ima preko 6000).

Abraham/Ibrahim je ključna ličnost za judeo – kršćansko – islamsku tradiciju. On se smatra praocem monoteizma, utemeljiteljem jevrejstva i saveza s Bogom, koji ga je odabrao za tu misiju. Bio je običan čovjek, polunomad kojeg je Bog pozvao iz Mesopotamije, iz grada Ura, da se preseli u Kanaan i da tamo uspostavi novu zajednicu iz koje će kasnije nastati veliki narod Izrael. Zajednica u kojoj je Abraham do tada živio nije prihvatila njegovo proroštvo i vjeru u jednog Boga, kojeg tada nisu zvali Jahve, već Abrahamov Bog. Zbog toga je on morao otići i pronaći novo mjesto u kojem će biti moguće razviti jednu novu zajednicu koja će počivati na savezu s jednim Bogom. Njegovi sinovi su Isak (Ishak) i Jišmael (Ismail). Od Isaka je njegov sin Jakov (Jakub) dobio poslanstvo, a iza Jakova njegov sin Josip.

Alen Kristić

2. ETIKA – DOBROČINSTVO I RELIGIJE

Uvod – Etika i religija

Riječ etika je izvorno grčka riječ, a označava naviku, običaj, uobičajeno vladanje ili postupanje. Danas se obično upotrebljava kako bi se označila filozofska ili teološka disciplina koja je posvećena ispitivanju nastanka, razvoja, ciljeva, utemeljenosti, smislenosti i povijesti etičkih (moralnih) vrijednosti i načela, shvatanja i htijenja. Još jednostavnije rečeno: etika je pokušaj da se pruži ljudski odgovor na pitanje dostojanstva, ispravnosti i dobrote ljudskog djelovanja. Etika kao ljudski odgovor na dobrotu ljudskog djelovanja stara je koliko i čovjek. Oduvijek su postojale različite etike. Tako se, između ostalog, razlikuju religijske i nereligijske etike.

Religijske etike polaze od toga da je Bog čovjeku objavio što je dobro (kod Židova ta objava je sadržana u povijesti židovskog naroda, kod kršćana u osobi Isusa Krista, a kod muslimana u Kur'anu). Svaka religijska etika usmjerena je da ponovi čovjeku ono što mu je već izrečeno (od Boga), da se božanske zapovijesti ponove ljudskim riječima i pojmovima. Zato je u temelju svake religijske etike čovjekova pažnja i otvorenost prema Božjim zapovijestima, budnost za Božji odgovor na pitanje dobra. Na izvorištu religijske etike nije promišljanje nego slušanje – slušanje Božje riječi/zapovijesti. Za religijsku etiku važi: prvo poslušati Božju riječ, a tek potom misliti i govoriti.

Nereligijske etike, za razliku od religijskih etika, imaju potpuno drugo polazište. One polaze od ljudskog promišljanja koje pokušava dokučiti i opisati što je dobro. U okviru nereligijskih etika čovjek sam sebi pokušava dati odgovor na pitanje što je dobro/dobro djelovanje. Pri tomu se čovjek oslanja na vlastite mogućnosti i snagu (razum i savjest) i na poznavanje prirode i povijesti.

Religijske etike poznaju odgovore nereligijskih etika: čisto ljudske odgovore na pitanje što je dobro. Religijske etike (kako to shvataju vjernici/ce) ne poništavaju niti ukidaju dostignuća nereligijskih etika nego ono najbolje od njih usvajaju, obuhvaćaju, uzdižu i još više osnažuju i utemeljuju – vjerom u Boga.

Etike se mogu dijeliti na različitim temeljima, ne samo prema konačnom cilju ljudskog djelovanja ili pitanju vjere/nevjere u Boga. Tako prema značaju i ulozi duhovno-duševnih moći kod čovjeka: racionalistička etika (na prvom mjestu je razum), emotivistička etika (na prvom mjestu je emocija) ili voluntaristička (na prvom mjestu je volja). Ili prema dostignuću i važenju etičkih načela: univerzalistička (moralna načela su univerzalnog značenja i važenja, važe za sve, uvijek i svuda) i relativistička (imaju relativno važenje, ograničava ga ili vrijeme, ili prostor, ili neka kategorija ljudi) civilizacija ili kultura.

Ali nema sumnje da je čovjek biće koje obilježava elementarna potreba za temeljnom vezanošću uz smisao, vrijednosti i norme. Danas je za čovjeka sve manje izazov ovladavanje prirodom, a sve više ovladavanje samim sobom: zrelost u moralnosti. Čovjek može učiniti više nego što se nekada usuđivao sanjati. Danas čovjek može više nego što smije. Hitnije nego bilo što drugo, čovjek treba pronaći suglasje između onoga što smije i onoga što može – vlastitih tehničkih mogućnosti i vlastite etičke odgovornosti.

Prema konačnom cilju etičkog djelovanja nereligijske etike dijele se na:

- *hedonističku (konačni cilj/više dobro je užitak),*
- *eudaimonističku (konačni cilj/više dobro je sreća/blazenstvo)*
- *utilitarističku (konačni cilj/više dobro je korist).*

Religijske etike prihvaćaju ove motivacije kod pojedinih zapovijesti, no uvijek su one uklopljene u širi vidik – vjere u Boga i opsluživanja Božjih zapovijesti u kojima se razotkriva što je istinsko dobro.

Mnoge nereligijske etike kao moralnu motivaciju spominju ljudsko dostojanstvo, no religijske etike tomu pridodaju Božju brigu za čovjeka – u kršćanstvu činjenica da je sam Bog postao čovjekom u Isusu iz Nazareta.

U monoteističkim religijama Bog je jamac i izvor ljudskog dostojanstva.

Za mnoštvo novih područja koja se otvaraju pred suvremenim čovjekom, dovoljno je spomenuti samo bioetiku, gdje nedostaju primjerene i praktične norme ponašanja. U isto vrijeme događa se sveobuhvatana kriza do sada vladajućih etičkih vrijednosti i normi, tradicionalnih, kao i kriza autoriteta i institucija koje su prenosile ove tradicionalne vrijednosti i norme. Sve snažniju potrebu za etičkim vrijednostima i normama suvremenoga čovjeka prati sve veća kriza tradicionalnih etičkih vrijednosti i normi, može se reći orijentacijska kriza. Pojedinci/ke i zajednice pokušavaju pronaći odgovor na pitanje Zašto ne činiti zlo?, odnosno, Zašto činiti dobro?

Nema više samorazumljivog odgovora na ova pitanja! A posebno je teško pronaći odgovor na pitanje Zašto činiti dobro uvijek, bezuvjetno, pa čak i onda kad je to na vlastitu štetu, na štetu vlastite zajednice? Dakle, obilježje našeg vremena hitna je potreba za pronalaženjem ciljeva, prioriteta, ideala i normi za ponašanje, pojedinačno i kolektivno, što nije jednostavna i lagana zadaća.

Sve ljude pritišću dva ključna pitanja: Kako doseći minimalnu suglasnost vrijednosti, normi i vladanja da bi bio moguć zajednički ljudski život? Na temelju čega razlikovati dobro i zlo, laž i istinu, zadnju orijentaciju i bezuvjetnu normu za sve osobno i zajedničko djelovanje u obitelji, politici, društvu, ekonomiji? Gdje pronaći motivaciju za činjenje dobra, a izbjegavanje zla?

Tražeci odgovor na ovo pitanje vjernici/e u Boga pogledaju u bogatu tradiciju velikih religija, u mudrost koja je položena u njih, bitnu etičku mudrost, kao siguran putokaz izlaza iz krize u kojoj se našlo čovječanstvo.

Za njih vjera u Boga predstavlja bezuvjetni temelj i zahtjev etike i etičkog življenja. Ljudi koji ne vjeruju u Boga, ateisti/kinje ili agnosticici/kinje, jednako kao i vjernici/ce/ce tragaju za odgovorima na ova pitanja tražeci odgovor u okvirima ovoga svijeta, okvirima ljudske autonomije, u okvirima ljudskih mogućnosti, crpeći također snagu i inspiraciju u velikom bogatstvu humanistički orijentiranih filozofskih i mudrosnih tradicija svijeta, humanističkih etičkih tradicija.

Na moralan ljudski život, na istinski ljudski život, na oblikovanje i življenje u skladu s etičkim vrijednostima i normama, raspolaganjem kriterijima za istinito i lažno, dobro i zlo, nemaju isključivi monopol niti vjernici/ce niti nevjernici/ce. Postoje različiti načini moralnog kriterijuma ljudskog, više je načina da se živi dostojno čovjeka, odnosno u skladu sa savješću.

Nepobitan je i u praksi kao i u teoriji čitav pluralizam etika! Dobro je za čovjeka samo ono što mu pomaže da bude uistinu čovjek. Zato je temeljna norma autonomne ljudske etike:

Čovjek treba biti čovjek, čovjek mora uozbiljiti svoje čovječstvo, čovjek mora živjeti čovječno.

2.1. Specifičnost i organizacija židovskog pravno-etičkog sustava

Židovska etička tradicija, kao i svaka religijska tradicija, polazi od uvjerenja kako je čovjeku od Boga objavljeno što je dobro (tako da se tu dobro ne razumijeva kao ljudska zamisao). Tako je, na primjer, u svetom spisu zapisano:

Objavljeno ti je čovječe što je dobro, što Jahve traži od tebe: samo činiti pravdu, milosrđe ljubiti i smjerno sa svojim Bogom hoditi. (Mih 6, 8)

Čovjek kroz Objavu doznaje u čemu se sastoji dobro. Čineći dobro, koračajući na putu dobra, čovjek razvija u sebi skrivenu sliku Božju. (Post. 1, 27)

Etičko djelovanje, činjenje dobra, za Židove je, zapravo, "imitiranje Boga" (Lev 19, 2), i kroz etičko (dobro) djelovanje čovjek počinje "nalikovati Bogu" i "biti jednak Bogu". A što je dobro, sadržano je u svetom spisu — Tori — tom veličanstvenom putokazu i putu do dobra, božanskoj pouci o dobru. Kroz nju Bog poučava Židove o tomu što je dobro, kroz nju Bog ljudima otkriva stvarnost dobra. Darivanje Tore Židovi oduvijek shvataju kao znak Božje naklonosti njihovom narodu, po tomu su Božji miljenici.

No, to nije privilegija temeljem koje se Židovi/ke mogu hvaliti ili izdizati nad drugim narodima, nego odgovornost: židovski narod opslužujući Toru svijetu treba pružiti primjer (Iz 42, 6) da su židovski narod i djeca Izraelova, Božji službenici/e.

Rabinske micve obuhvaćaju sva područja života. Dije se, kao i micve iz Tore, na više vrsta:

- a) gezerot (preventivne zabrane) kojima su proroci i rabini čovjeka udaljavali od činjenja prijestupa tako što su zabranjivali činjenje određenih postupaka;
- b) takanot (uredbe) su zakonski propisi kojim rabini uređuju odnose među ljudima, naređujući što se mora činiti;
- c) neke micve rabini donose tumačeći Toru (temeljem trinaest načela dedukcije), a neke temeljem vlastitog mišljenja (na primjer paljenje svijeća za Hanuku);
- d) neke se micve prenose s oca na sina od doba kad ih je primio Mojsije, a u pitanju je halaha Mojsiju na Sinaju.

Etičko djelovanje Židova/ki u stvari odgovor je na Božji poziv: *Sveti budite! Jer svet sam ja, Bog vaš. (Lev 19, 2)*

Tako su kod vjernika/ca Židova etički i religiozni život nerazdvojivo povezani. Dakle, na izvorištu židovske etike stoje Božje zapovijesti u kojima je objavljeno što je dobro. Čovjek ima obvezu čuti te zapovijesti i potom ih izvršavati. Čineći to čovjek služi Bogu, odnosno "ostvaruje Boga u svijetu".

Pravno–etičke norme (zapovijesti Tore), uvijek etičke naravi, unutar židovskog prava, neraskidivo povezanog s etikom, nazivaju se micva (pl. micvot), što prevedeno s hebrejskog znači naredba. Micve, prema njihovom porijeklu, dijele se na one iz Tore (aram: mideorajta) i one koje su donijeli rabini (aram: miderabanan). U Tori židovska tradicija pronalazi 613 micva (trajag micvot, što i znači šest stotina trinaest). O njima Talmud ovako progovara:

Naučavao je rabi Simlaj: 'Šesto trinaest micva, rečeno je Mojsiju: tristo šezdeset pet zabrana, kao broj dana u sunčevoj godini, i dvjesto četrdeset osam zapovijedi, kao broj dijelova ljudskog tijela'.

Na više se načina unutar židovske tradicije dijele micve iz Tore i to: s obzirom na to jesu li aktivne ili pasivne naravi, s obzirom na vrstu odnosa koji uređuju i s obzirom na vrstu razloga zbog kojeg su naložene.

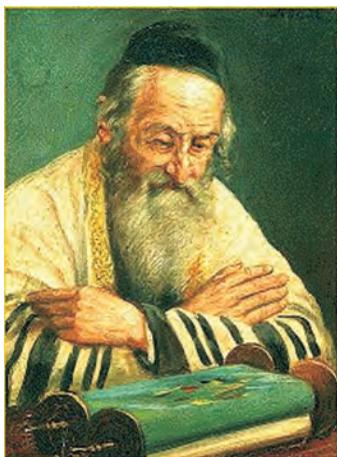
Tako se micve iz Tore dijele na zapovijesti ("Učini!") i zabrane ("Ne učini!"): 248 je zapovijesti (micvot ase), "aktivnih" naloga, kojima se čovjeku naređuje da nešto učini, i 365 zabrana (micvot lo taase), "pasivnih" naloga, kojima se čovjeku zabranjuje da nešto učini. S obzirom na odnos koje uređuju micve iz Tore se dijele: micve između čovjeka i Boga (koje uređuju odnose između čovjeka i Boga) te micve između čovjeka i njegovog bližnjeg (koje uređuju međuljudske odnose).

Čovjek je obvezan na opsluživanje micvi od onoga životnog razdoblja kad u njemu razum dovoljno ojača da se može suočiti s izazovima tijela, kad se duša može mjeriti s tijelom. U ortodoksnim židovskim zajednicama za djevojčice je to doba od 12 godina starosti, a za dječake doba od 13 godina starosti, dok je u reformiranim to izjednačeno. Na to upućuje i simbolični naziv koji tada dobivaju: bar–micva ili bat–micva, odnosno sin zapovijesti ili kći zapovijesti.

Slika 48. Tekst Tore na hebrejskom

Primanjem Tore židovski narod je izabran od Boga da bude svjetlo narodima visinom svoje etike, dakle uz pomoć Tore i ispunjavanja 613 micva. Bog je samo židovskom narodu dao 613 micva a svim ljudima, Noinim sinovima, dao je sedam micva (skraćeni Dekalog). Prvi čovjek, Adam, imao je samo jednu micvu: Post 2,16-17 (zabrana da ne jede s drveta života i s drveta spoznaje). Od 613 micvi iz Tore, danas se ne mogu opsluživati one vezane uz Hram. Preostalo je 270 micvi. No, židovski narod čuva budno srce i za ispunjavanje micvi vezanih uz bogoslužje u Hramu. Preostalih 270 micvi dijeli se na 222 zabrane i 48 zapovijesti..

Slika 49. Rabin

Rabinske micve zapisane su u Talmudu. Nazivaju se, kao što smo već rekli, miderabanan što prevedeno s aramejskog znači "od naših rabina" ili "riječi pisara". Tora daje rabinima ovlaštenja donošenja zakona prema potrebi. No, i dalje unutar židovske tradicije micve iz Tore imaju primat, dok su rabinske micve sekundarno zakonodavstvo.

Slika 50. Tora i Jad

Židovi/ke vjeruju da bez pomoći/uputstva Boga čovjek ne može pravilno voditi život, i ta uputstva sadržane su u Tori. Sama riječ Tora ne znači ništa drugo do nauk/poduka. Tora podučava i pokazuje put. Bez Tore, koja pokazuje put istine, svaki čovjek luta, vjeruju Židovi. Micve su dane za pročišćenje stvorenja! Micve pomažu čovjekovu uzdignuću! No, u borbi s nagonima, prema židovskom shvaćanju, čovjek nije pozvan iskorijeniti nagone, nego ovladati njima i iskoristiti ih (upregnuti) u ispravno djelovanje (nagon za jelom, spolni nagon i nagon za posjedovanjem). Prema tumačenjima bez ispunjavanja micvi, ne bi više ni postojao židovski narod. Micve su održale židovski narod u iznimno teškoj povijesti, one su oblikovale narodni lik. Oduvijek su židovske zajednice bile poznate po visokoj moralnosti koja je bila kamen temeljac svake židovske zajednice, naročito društvena pomoć slabijima.

Uvjet za ispunjavanje micvi je, kao što smo već spomenuli, čovjekova mogućnost upotrebe razuma, stupnja kad se razum, kao izražaj duše, može nositi s tijelom. U protivnom, čovjek je oslobođen obveze opsluživanja micve, što konkretno uključuje tri kategorije:

- a) maloljetni (djevojke ispod 12 godina starosti i dječaci ispod 13 starosti);
- b) mentalno zaostali;
- c) gluhojemi (ne mogu postići dovoljan nivo znanja što je uvjet obveze ispunjavanja micvi i snošenja kazne za prekršaje).

Suvremene orijentacije (usmjerenja) unutar Židovstva, one više otvorene prosvjetiteljstvu, drže kako danas za Židove/ke vrijedi ispunjavanje samo micvi dokučivih razumu, dakle etičkih micvi, dok je opsluživanje ostalih micvi nepotrebno (npr. obredna čistoća, o čistoći hrane...).

Općenito, zakon Tore ne zadovoljava se samo uređivanjem odnosa među ljudima radi poboljšanja odnosa u društvu/državi već za konačni cilj ima pouku građanina o moralnosti.

2.2. Specifičnost kršćanske etike

Kršćanstvo je proizašlo iz židovstva. Prema kršćanskom razumijevanju, kršćanska objava nastavak je starozavjetne objave, ali i više od toga. Isus Krist za kršćane ne predstavlja samo ispunjenje starozavjetnih obećanja danih izraelskom narodu nego ujedno vrhunac i puninu starozavjetne objave započete činom stvaranja:

"Bog koji je nekoć u mnogo navrata i na mnogo načina govorio ocima po prorocima, na kraju, to jest u ovo vrijeme, govorio nam je po Sinu, koga je postavio baštinikom svega i po kome je stvorio svijet". (Heb 1, 1-2)

Sukladno tomu, što je vidljivo već u Novom zavjetu, kršćanstvo prihvaća i židovsku etičko-mudrosnu tradiciju, ali je promatra i tumači na nov način i to kroz Isusa Krista.

Specifičnost kršćanske etike, kao i kršćanstva uopće, u tomu je što ne polazi od grešnog čovjekova pada ili neprijateljstva između Boga i svijeta, nego od radosne vijesti (Evandjelja): besplatnog i bezuvjetnog pomirenja Boga i svijeta koje je sam Bog ostvario u Isusu Kristu. Zato se smatra da u svakoj kršćanskoj etici treba da odzvanja istina da grešnik ne mora dobrim djelima zaraditi božansko pomilovanje, već kao dar treba prihvatiti pomilovanje koje je mu je darovano

od Boga u Isusu Kristu i iz toga dara živjeti novim životom. Milost je ispred prava! Čovjekova dobra djela ne predstavljaju više plod trgovine s Bogom, ili odraz straha od božanske kazne nego zahvalnu radost zbog neočekivanog oslobođenja i poštode koju je čovječanstvu darovao Bog po Isusu Kristu. Čovjekova dobrota stoga treba biti slobodni i radosni odgovor na Božje bezuvjetno praštanje, objavljeno i ostvarno u svijetu u Isusu Kristu.

Definicija dobra, za kojom traga svaka etika, za kršćane je usko povezana uz Isusa Krista. U liku Isua Krista za kršćane je objavljeno Božje ponašanje i činjenje u povijesti. Nasljedovati to Božje ponašanje i činjenje u vlastitom životu za kršćane predstavlja dobro. Srž kršćanske etike je, prema tomu, svaki se dan u svom konkretnom životu suobličavati, postajati nalik Isusu Kristu. A suobličavati se Kristu znači postajati "čovjekom za druge" što je temeljni i vrhunski zahtjev kršćanske etike. Za kršćansku etiku sloboda znači prvenstveno sloboda za druge kao što se i Božja sloboda objavila kao Božja sloboda za ljude.

Vrhunski izvor zla za kršćane predstavlja čovjekova sunovraćenost u sebe, koja čovjeku priječi da ljubi Boga i čovjeka pored sebe:

"Tko hoće svoj život spasiti, izgubit će ga; a tko izgubi svoj život poradi mene, taj će ga spasiti". (Lk 9, 24).

Životom za druge, onkraj sebične zatvorenosti u sebe, bilo individualne, bilo kolektivne, čovjek tek istinski može zadobiti puninu života. Tako se u okviru kršćanske etike Bog u Isusu Kristu pomalja kao mjesto slobode s kojeg čovjek zadobiva snagu da se oslobodi osobne i grupne sebičnosti za služenje drugima.

Dakle, Bog je u Isusu Kristu, kako vjeruju kršćani/ke, postao čovjek. Zabrinut nad čovjekom, iz ljubavi prema čovjeku, Bog je čovjeka počastio time što je postao čovjek, što je postao njegov bližnji. Kao njegov bližnji, Bog je čovjeku želio iskazati milosrđe. U tomu je zasnovano za kršćane/ke veličanstvo svakog, pa i najbjeđnijeg, čovjeka: Bog je i njemu ukazao poštovanje i počastio ga je tako što je sam postao poput njega. Čovjek je tako spašen Božjim zauzimanjem za njega. Slava Božja sadržana je u tomu što je Bog postao čovjekov sluga! U Isusu Kristu svaki čovjek je uzvišen u slavu Božju. U Isusu je objavljen Božji humanizam, Božja etika, Božje dobro djelovanje.

No, ta povijest koja se dogodila na jedinstven način u Isusu Kristu, ta objava Božja, Božja etika, u stvari, poziv je na nasljedovanje, da i ljudi tako čine kao što je učinio Bog u Isusu Kristu, i zadaća kršćanske etike je posredovati, ponavljati i nuditi ljudima taj poziv:

"Vi ste svjetlost svijeta... Tako neka svijetli vaša svjetlost pred ljudima da vide vaša dobra djela i slave vašega Oca na nebesima". (Mt 5, 14-16)

Najveće čovjekovo dostojanstvo, otkriveno u kršćanskoj etici kao odgovoru na Božju etiku/humanizam, sadržano je u pozivu da se uvijek i iznova zauzima za druge i pred drugima za Boga. Kršćanska etika čovjeku posreduje poziv na služenje ljudima kao što je i sam Bog služio ljudima u Isusu Kristu.

25. Tada, najedanput, ustade neki Učitelj Zakona te ga zapita, u nakani da ga kuša: "Učitelju, što moramo činiti da baštinim život vječni?"

26. "Što stoji – odgovori mu – pisano u Zakonu? Što tamo čitaš?"

27. "Ljubi Gospodina Boga svoga – odgovori – svim srcem svojim, svom dušom svojom, svom snagom svojom i svom pameću svojom a svoga bližnjega kao samoga sebe", reče mu Isus: 28. "Pravo si odgovorio! To vrši pa ćeš živjeti!"

29. Ali on, želeći se pokazati pravednim, zapita Isusa: "Ko je onda moj bližnji?"

30. Isus odvrat: "Neki čovjek, silazeći iz Jerusalima u Jerihon, zapade među razbojнике koji ga svuku i još k tomu izrane, ostave napola mrtva pa odu" –

31. Slučajno je istim putem silazio neki sveštenik pa kad opazi, zaobiđe ga i prođe.

32. A tako i neki levit, kada dođe tu i kad ga opazi, zaobiđe ga i prođe.

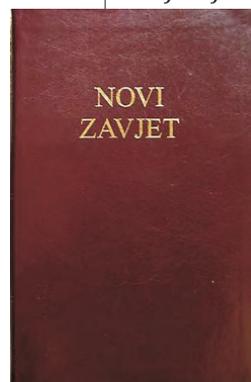
33. Neki putnik Samaritanac dođe blizu njega pa kad vidje, sažali se.

34. Pristupi mu, opru mu rane uljem i vinom i zavi ih. Zatim ga stavi na svoje kljuse, odvede ga u gostionicu i preuze za nj brigu.

35. Sutradan izvadi dva denara i dade ih gostioničaru: Brini se za nj – reče mu – pa ako što više potrošiš, ja ću ti na povratku platiti.

36. Koji se, po tvom mišljenju, od te trojice pokazao bližnjem onomu što je zapao među razbojнике?"

37. Odgovori mu: "Onaj koji mu iskaza milosrđe". "Idi pa i ti čini tako!", reče mu Isus. (Lk 10, 25-37)

Slika 61. Novi Zavjet

SEDAM GLAVNIH GRIJEHA:

1. Oholost
2. Škrtost
3. Bludnost
4. Zavist
5. Neumjerenost u jelu i piću
6. Srditost
7. Lijenost

OSAM BLAŽENSTAVA

1. *Blago siromašnima u duhu jer je njihovo kraljevstvo nebesko!*
2. *Blago krotkima jer će baštiniti zemlju!*
3. *Blago onima koji tuguju jer će se utješiti!*
4. *Blago žednima i gladnima pravедnosti jer će se nasititi!*
5. *Blago milosrdnima jer će postići milosrđe!*
6. *Blago onima koji su čista srca jer će Boga gledati!*
7. *Blago mirotvorcima jer će se zvati sinovi Božji!*
8. *Blago progonjenima zbog pravедnosti jer je njihovo kraljevstvo nebesko!*

S jedne strane kršćanska etika je svjesna čovjekova grešnog stanja i izgubljenosti, a s druge strane ona je prožeta nepokolebljivim povjerenjem u Božje strpljenje i oprostjenje, događaj pomirenja svijeta i Boga u Isusu Kristu. Prema kršćanskom vjerovanju Bog je u Isusu Kristu djelovao u korist svakog čovjeka i to je razlog nade za sve ljude. To djelo milosrđa Božjeg učinjenog svim ljudima u Isusu Kristu poziv je na zajedništvo i zalaganje za zajedničko dobro. Čineći dobro jedni drugima, služeći jedni drugima, ustvari nasljeđuje se primjer Boga koji je postao čovjekov sluga! Kršćanska etika odgovor je na Božju etiku, kršćanski humanizam na Božji humanizam objavljen u Isusu Kristu.

Pred svim povijesnim paradigrama kršćanske etike stajao je potpuno isti, a dvostruki zahtjev: vjernost poruci Evanđelja i vjernost (otvorenost i uvažavanje) promjenljivim okolnostima svakog pojedinog istorijskog razdoblja. Samo onda kada je kršćanska etika znala odgovoriti vjerno na ovaj dvostruki zahtjev, polazilo joj je za rukom ispuniti svoju temeljnu svrhu: služenje čovječanstvu. Ali treba podsjetiti da s aspekta kršćanstva moralni angažman čini nužnu dimenziju vjere bez koje bi sama vjera bili otuđena i otuđujuća. Unatoč tomu, u moralnom angažmanu ne ozbiljuje se sva vjera, nego vjera, nesvodiva do kraja na etiku, za etičke norme predstavlja vidik smisla i temeljnu motivaciju.

Drukčije rečeno: nedopustiva je vjera bez morala (amoralizam) kao i svođenje vjere na moral (moralizam).

Kao i židovski rabini do njega, i sam Isus da bi pomogao ljudima opterećenim nepreglednim mnoštvom jednako obvezujućih zapovijesti pokušava dati odgovor na pitanje koja je to zapovijed središnja i najvažnija u Zakonu.

Sve zapovijesti Zakona prema Isusu uključene su u dvostruku zapovijest ljubavi prema Bogu i čovjeku: o njima zavisi sav Zakon i Proroci (Mt 22, 34-49). Reducirajući i koncentrirajući sve zapovijedi Zakona na starozavjetne zapovijesti ljubavi prema Bogu i čovjeku (Lev 19,18) i to ne dalekom nego bliskom (bližnjemu), Isus uspostavlja istovremenost između ljubavi prema Bogu i čovjeku (ne može se jedna od tih ljubavi izigrati protiv druge). Dakle, za Isusa ljubav postaje temeljnini kriterijum pobožnosti i cjelokupnog ponašanja!

Konačno, daleko od svake teorije ili jeftine osjećajnosti, ljubav je za Isusa Krista određena praksa, odvažno djelovanje, koje uključuje svakog konkretnog čovjeka koji me treba: ljubav je opraštanje i suzdržanost od osude:

- *nema pomirenja s Bogom bez pomirenja s bratom (Mt, 6, 12);*
- *a sud je pridržan Bogu (Mt, 7,1);*
- *ljubav je služenje: najveći treba biti sluga svima (Mk, 10, 43);*
- *ljubav je odricanje: ne samo od negativnog (grijeha i požude) nego i pozitivnog (od prava i moći) ukoliko prijeći otvorenost Bogu i bližnjemu. (Mt 5, 39-41).*

Specifičnost kršćanske etike se ogleda u Isusovom zahtjevu ljubavi prema neprijatelju. Isus oštro dokida sva ograničenja kojima se ljubav prema bližnjemu pokušava ograničiti na određene vlastite nacionalne ili konfesionalne skupine. Presudno je: bližnji nas može susresti u svakom čovjeku, čak i u političkom i religijskom neprijatelju. Isus zabacuje partikularističko tumačenje ljubavi prema bližnjemu! Motiv takva ponašanja za Isusa je savršeno ugledanje na Boga kojeg Isus shvaća kao Oca koji ne pravi razlike između prijatelja i neprijatelja, koji daje da sunce sja i kiša pada i nad dobrima i nad zlima. Bog se okreće i prema onima što to ne zaslužuju prema našim mjerilima.

Božja ljubav prema neprijatelju temelj je čovjekove ljubavi prema neprijatelju. Samo tako od neprijatelja možemo postati braća i sestre istoga Oca! Istinska ljubav ne traži uzvraćanja, ne brine o učinku, ne djeluje za plaću, oslobođena je od proračuna i maskirane sebičnosti. Ljubav je cjelovita otvorenost za drugoga bez primisli egoizma! Istinska ljubav prema Isusu i počinje tamo gdje se prekoračuje granica proračunatog očekivanja uzvrata i gdje se prekoračuje granica biološkog/prirodnog: činjenja dobra samo onima koji to čine nama, odnosno činjenja dobra samo "svojima". To je bit vjerničke ljubavi jer i grešnici uzvraćaju jedni drugima istom mjerom. Na koncu, prema Isusu je baš ljubav prema neprijateljima posebnost njegovih učenika/ca, ono po čemu će svijet prepoznati da su njegovi. Po toj ljubavi, a ne po rođenju, postaje se sin ili kći Boga.

Dakle, temeljne oznake kršćanske etike moraju biti: Radost (odsjaj radosne vijesti o pomirenju i ljubavi Božjoj objavljenoj u Kristu), Sloboda (dar Duha Božjeg koji su kršćani kao sinovi i kćeri Božje primili posredstvom Sina Božjeg) i Ljubav (ostvarena ne kroz gomilanje normi nego u konkretnoj zauzetosti za sve ljude — braću i sestre, sve do neprijatelja).

2.3. Specifičnost islamske etike

Islamska nauka o moralu (islamska etika) zove se ilmu-l-ahlak. Sama riječ ahlak (pl. ar. riječi hulukun) označava ljudsko ponašanje i ljudske duševno-moralne osobine. Može se govoriti o dobrom ahlaku (ahlak-i-hamide) i lošem ahlaku (ahlak-i-zemime). Lijepo ponašanje (dobar ahlak) zauzima veoma važno mjesto u islamu. Ahlak predstavlja vrhunac vjere, a do njega se, kao "sklada najljepšeg" (lekad haleknel-insane fi ahseni takwim, Kur'an, 95:4), dolazi činjenjem dobra u predanosti Bogu. To je istinski džihad (velika borba sa samim sobom/napor i unutarinja borba) u cilju zaodijevanja, u granicama ljudskih mogućnosti, u duhovne vrline Božjih svojstava (tahalluk) koja su sabrana u "99 lijepih Allahovih imena". Krajnja svrha takovrsnog moralnog samonjegovanja postiže se u posljednjem činu čovjekova duhovnog ozbiljenja (ihsan). Riječ je o vlastitom prelaženju od postizanja moralne punoće (tahalluk) do ulaženja u duhovnu punoću i usavršenje (tahakkuk). To je ono egzistencijalno stanje muslimana/ki u čijem životu ruku pod ruku pulsiraju moralna vrlina i duhovno punoljetstvo, punoća krijeposti i punoća Istine.

Najbolji od vas su oni čije je ponašanje najljepše. (hadis)

Najbolji je onaj čovjek koji najviše služi ljudima. (hadis)

Veliki broj hadisa govori o središnjoj važnosti ahlaka za islam:

- 1) jedna od najvažnijih misija islama, pa i samog Poslanika, usavršavanje je moralnih vrijednosti;
- 2) ahlak je mjerilo dobrote;
- 3) ahlak je znak cjelovitog imana;
- 4) među dobrim djelima koja će na Sudnjem danu imati najveću težinu lijepo je ponašanje;
- 5) lijepo ponašanje (ahlak) i bogobožnost (takvaluk) uvode osobu u džennet;
- 6) svaki lijep postupak i plemenit moral Bog povezuje s vjerom.

To zato što lijepo postupanje i plemeniti moral jesu neodvojivi dio vjere koju je Poslanik islama (a.s.) definisao kao mudrost, bivanje i činjenje. Uostalom, krajnja svrha njegove poslaničke misije prepoznatljiva je u njegovu pravorijeku:

"Poslan sam da usavršim moralne ćudi kod ljudi".

U Kur'anu stoji:

•...i (tako mi) duše i Onoga Koji je stvorio pa joj put dobra i zla shvatljivim učinio... (Kur'an 91: 7-8)

•Zar mu nismo dali oka dva i jezik i usne dvije, i dobro i zlo mu objasnili? (Kur'an 90: 8-10)

•Mi mu na Pravi put ukazujemo, a njegovo je hoće li zahvalan ili nezahvalan biti. (Kur'an 76 :3)

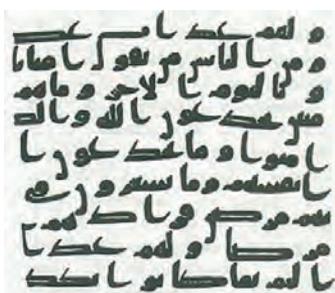
•Uzvišeni je onaj... čije je djelo smrt i život da bi iskušao koji od vas će bolje postupati. (Kur'an 67: 1-2)

•...i neka znate da se Allah upliće između čovjeka i srca njegovog... (Kur'an 8:24)

•Lijepa riječ i izvinjenje vredniji su od milostinje koju prati vrijeđanje. (Kur'an, 2:263)

•Dobro i zlo nisu isto! Zlo dobrim uzvrat, pa će ti dušmanin tvoj odjednom prisni prijatelj postati. (Kur'an 41:34)

•Ovaj Kur'an vodi jedinom ispravnom putu, i vjernici/cama koji čine dobra djela donosi radosnu vijest da ih čeka nagrada velika. (Kur'an 17:9)

Slika 62. Dio iz prve zbirke Kur'ana, VII st., halifa

Takvo što je mogao objaviti samo onaj za koga je sami Kur'an posvjedočio:

'Ti si, zaista, najljepše ćudi.' (Kur'an, 68:4)

Pod lijepim ponašanjem općenito podrazumijeva se ophođenje prema drugima utemeljeno na pravednosti, a ne sebičnosti, što se u pojedinim slučajevima izražava kao opraštanje, blagost, plemenitost, strpljivost, podnošenje zlostavljanja, milost, ljubaznost ili nježnost, odnosno kako kaže jedan islamski znalac (Ibn Mubarek), lijepo ponašanje je: "Vedro lice, širenje dobra i otklanjanje lošega".

U islamskoj tradiciji govori se o savjesti kao čovjekovom urođenom daru od Boga za raspoznavanje dobra i zla. Savjest kao čovjekov unutrašnji moralni korektiv potiče čovjeka da čini dobro, a izbjegava zlo. No, ukoliko čovjek usprkos glasu savjesti izabere zlo, ono u njemu izaziva osjećaj neugodnosti, tegobe i kajanja. Dakle, za islamsku tradiciju vrijedi stav da je ljudska duša skladište moralnog prirodnog zakona, koji je u nju udahnut od Boga, pa je otuda čovjek sposoban po svojoj prirodi spoznati dobro i zlo, i to onaj čovjek koji razum ima, ili koji sluša, a priseban je. (Kur'an, 50:37)

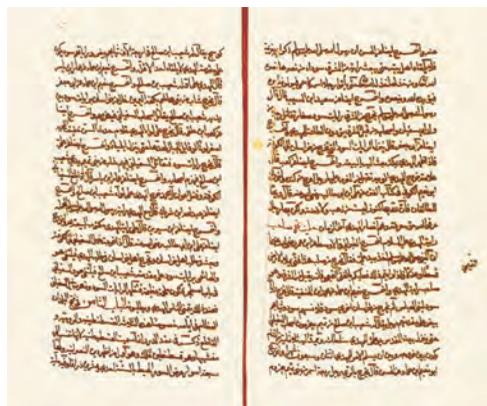
No, savjest kao prirodno svjetlo za čovjekovo ispravno moralno ponašanje vremenom se kvvari, odnosno biva zaklonjeno ljudskim sebičnim interesima i prohtjevima kao naslijeđenim društvenim običajima i cjelokupnim socijalnim okruženjem. Upravo zato, prema učenju islama, Božja mudrost iskazuje ljubav i milost ljudima tako što im šalje Objavu – svjetlo nad svjetlima – da pomogne prirodno svjetlo u čovjeku (savjest) u raspoznavanju dobra i zla, odnosno moralnom življenju. Zato je Kur'an, kao Božja objava čovjeku što ga usmjerava na ispravan put, temeljni izvor islamske etike.

Za suvremeni međureligijski dijalog, naročito onaj etički, značajno je da Kur'an sve vjernike/ce abrahamskih religija potiče izričito na takmičenje u činjenju dobra:

Svako se okreće prema svojoj kibli, a vi se potrudite da druge, čineći dobra djela, pretečete! Ma gdje bili, Allah će vas sve sabrati. (Kur'an, 2:148)

Slika 63. Kur'an Fadil-paše Šerifovića

Slika 64. Hadisi na arapskom jeziku

Dobro, prema tumačenjima islama, ne sastoji se isključivo od slijeda kur'anskih imperativa nego i od slijeda Poslanikova moralnog primjera. Zato je hadis drugi temeljni izvor islamske etike. Važnost Poslanikova moralnog primjera ističe sam Kur'an na više mjesta, pa tako na primjer kaže:

U Božjem poslaniku vi imate najljepši primjer za svakoga ko se uzda u Boga i u Sudnji dan i za one koji se Boga često sjećaju. (Kur'an, 33:21),

Dok sam Poslanik kaže:

Ostavljam vam dvije stvari i nećete zalutati dok se budete njih pridržavali: Allahovu knjigu i moj primjer (Sunneta).

Važnost Sunneta i hadisa za islamsku etiku je u tome što Poslanik vjernike/ce islamu nije poučavao samo riječima (verbalno) nego je islam savjesno primjenjivao u svim područjima svoga života i kroz vlastiti primjer (praktično), dajući tako konkretnom primjenom tumačenje islama, pa tako i islamske etike.

Oslanjajući se više na vjersko–moralne nego na čisto pravne kriterijume u islamskoj tradiciji razvijena je pravna (fikh) klasifikacija ljudskih djela, odnosno obvezujućih pravnih normi:

- *obvezne dužnosti (vadžib ili fard)/obvezna djela*: to je djelo koje Zakonodavac traži u imperativnom obliku, tako da onaj ko ga izostavlja zasluži osudu, a uz osudu ide i kazna, dok onaj ko ga izvršava zasluži pohvalu, a uz pohvalu ide i nagrada
- *zabrane (haram)/zabranjena djela*: to je djelo koje je Zakonodavac imperativno zabranio činiti, odnosno čovjek ga se dužan kategorički suzdržati za što će biti nagrađen, dok će se počinitelj takvog djela smatrati grešnikom
- *preporuke (mendub)/preporučena djela*: to je djelo čije izvršenje Zakonodavac zahtijeva, ali ne imperativno, tako da izvršitelj ovoga djela zasluži pohvalu i nagradu, dok onaj ko ga propusti izvršiti ne zasluži niti prijekor, niti kaznu
- *odvracanje (mekruh)/pokuđena djela*: to je djelo koje je bolje izostaviti nego učiniti, odnosno djelo čije izostavljanje Zakonodavac zahtijeva, ali ne u imperativnom obliku pa se počinitelj pokuđenog djela ne smatra grešnikom, ali zasluži prijekor, dok onaj ko ga ne učini zasluži pohvalu i nagradu ukoliko je to učinio u ime Allaha
- *dopušteno (mubah)/dozvoljena djela (halal)*: to je djelo čije je činjenje ili nečinjenje Zakonodavac prepustio izboru onoga koga zakon obvezuje pa tako niti za činjenje niti za nečinjenje toga djela nema niti pohvale niti pokude.

Središnja poruka Kur'ana o činjenju dobra može se jednostavno sažeti u sljedećem ajetu:

A vjernici/ce i vjernice su prijatelji (awlija) jedni drugima: traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvracaju. (Kur'an, 9:71)

Dakle, muškarci i žene su pozvani da zajedno i podjednako učestvuju u promociji i življenju islamske etike. U duhu prijateljstva (awlija) oni treba da ispunjavaju svoje uloge Božjih namjesnik/ca (halifa) koji predano svjedoče Božje jedinstvo (tawhid). Jedini kriterijum razlikovanja među ljudima je bogobožnost ili ekvilibrium – taqva. (Kur'an, 49:13) Oni su obvezni mijenjati svijet na bolje tako što će osjećati, živjeti i vladati se prema kur'anskim etičkim načelima: uputama, zabranama i ograničenjima. Stavljajući veći naglasak na "čin" nego na "misao", Kur'an čovjeku posreduje uvjerenje kako Dobro može i hoće trijumfirati nad Zlom.

HADISI:

Dobročinstvo je lijep odgoj, a grijeh je ono što te kopka u duši i ne želiš da za njega ljudi saznaju.

Najdraži i najbliži meni na Sudnjem danu će biti onaj čiji odgoj je najljepši.

2.4. Dekalog (deset Božjih zapovijesti) – Zajednička baština i temelj abrahamskih religija

Vjernici/e abrahamskih religija (židovstva, kršćanstva i islama), ostajući u svojoj vjeri, danas iznova u Dekalogu (deset Božjih zapovijesti) pronalaze zajedničku baštinu i temelj međusobnog razumijevanja i suradnje u izgradnji humanijeg svijeta. Dekalog za vjernike/ce abrahamskih religija predstavlja važan putokaz za srećan život u obitelji i društvu koji žele podijeliti sa čitavim čovječanstvom.

Dekalog u sebi sadrži temeljne etičke vrijednosti (čovjekova prava i obveze) koje su zajedničke za židovstvo, kršćanstvo i islam. Opstanak čovječanstva i budućnost planete Zemlje nemoguć je bez poštivanja univerzalnih etičkih vrijednosti Dekaloga – posebno u vremenu globalizacije.

Prve tri zapovijesti Dekaloga uređuju čovjekov odnos s Bogom, dok preostalih sedam uređuju međuljudske odnose. U zapovijestima Dekaloga vjernici/ce/ce abrahamskih religija vide odraz prirodnog zakona. Međutim, presudno je da su zapovijedi Dekaloga podvrgnute autoritetu Boga – one izražavaju Božju volju u odnosu na čovjeka, a Bog se kroz njih pokazuje kao čuvar čovjekova elementarnog čovjštva.

Slika 65. Dekalog

Ivo Marković i Zilka Spahić-Šiljak

3. MIR, NENASILJE I MJESTO ZA DRUGOGA

Uvod

Mir je samo središte religijske duhovnosti, ali i drugih oblika duhovnosti koji svoje utemeljenje nalaze izvan religijskog okvira. Održanje mira u suvremenom svijetu najveći izazov ljudima, a posebno vjernicima/cama. Najveće zajedničko iščekivanje čovječanstva od religija je mir. S obzirom na konflikte i ratove u velikom broju zemalja na religiju se gleda dvojako: s jedne strane postoji strah da religije mogu biti nadahnuće fanatičnom heroističkom terorizmu koji može dovesti svijet do teških sukoba, a s druge strane religije se posmatraju kao najsnažniji pokretači mirovnog pokreta, nadahnuće nenasilja i garanta trajnog svjetskog mira u komu se svi sukobi rješavaju mirnim putem.

Glavna riječ u pozdravima vjernika/ca je mir jer ta riječ opisuje vjerničku predanost Bogu i doživljaj Božje bliskosti i milosti. Židovi/ke se pozdravljaju pozdravom "šalom alejhem", muslimani/ke sa "selam alejkum", što jasno pokazuje jezičku semitsku bliskost tih jezika, ali i na isto značenje oba pozdrava, a to je "mir s tobom". Također, sav život i molitva kršćana/ki prožeti su riječima mira ispovijedanjem uskrсне vjere "Mir vama" (Iv 20, 21). Franjevci/ke, ali i mnogi pokreti unutar religija, imaju pozdrav kao što je "Mir i dobro". Mirovni pokret suvremenoga svijeta nošen je i pjesmama poznatih pop grupa (Beatles, U2) o miru, što može biti dodatna inspiracija mladim ljudima da skladaju i pjevaju o miru. Također su danas vrlo popularne mirovne i dijaloške aktivnosti kroz slikarstvo (Filadelfijski centar za slikanje murala).

U Hebrejskoj Bibliji, odnosno u Starom zavjetu, mir se spominje 155 puta, u Novom zavjetu 96, u Kur'anu više od 60 puta.

U Starom zavjetu mir (šalom) znači biti zdrav, uredan i sretan. Mir je prije svega, plod života, s Bogom:

Samo je u Bogu mir, dušo moja. (Ps 62, 2)

Mir s Bogom odražava se i u životu zajednice kao vrijeme bez nepravde, nasilja i rata, vrijeme sklada i povezanosti među ljudima.

Ovako blagosiljajte Izraelce govoreći im: Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva! Neka te Jahve licem svojim obasja, milostiv ti bude! Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese.

(Br 6, 23-26)

U Novom zavjetu mir je djelo Božje u svijetu po Isusu:

Mir vam svoj ostavljam, mir vam svoj dajem. Dajem vam ga, ali ne kao što svijet daje.

(Iv 14, 27)

Najviša povezanost s Bogom koja se svjedoči životom u kršćanstvu je mirotvorstvo:

Blago mirotvorcima: oni će se sinovima Božjim zvati.

(Mt 5, 9)

U islamu je mir jedno od Božjih imena (Selam, Sura, 58:23). Kada muslimani na hodočašću u Mekki (hadž) ulaze u najsvetiji prostor (mesdžid al-haram), mole se riječima:

"O Allahu! Ti si Mir, Ti daješ Mir. O Allahu! Obdari nas Mirom!"

Slika 75. Mural u Sarajevu

Sama riječ "islam" dolazi od istog korijena kao i selam i znači ujedno i predanost i mir. Mirotvorstvo je u islamu jedna od najvećih moralnih vrlina i zato se muslimane podstiče da žive u miru jedan s drugim:

Allah, zaista pravedne voli. Vjernici/ce su samo braća (sestre), zato pomirite vaša dva brata (sestre) i bojte se Allaha, da bi vam se milost ukazala. (Kur'an, 49:9-10)

Mir s Bogom se ne može ostvariti ako nema mira među ljudima, a mir među ljudima treba da počiva na međusobnom uvažavanju i pravednom postupanju.

Poput Židova/ki u Hebrejskoj Bibliji, i suvremeni muslimani/ke i kršćani/ke shvaćaju mir kao sklad, povezanost i sveukupni način života. Mir je svim vjernicima jednako pounutarnjen duhovni doživljaj i spoljni pokazatelj te duhovnosti. U miru se grle prošlost, sadašnjost i budućnost. Mir je predokus vječnosti i nagovještaj vječnog mira s Bogom. Povremeno vjernici/e teže prenaplašavanju duhovne strane mira na račun aktivne izgradnje pravde i nenasilja kao temeljnih pretpostavki mira. Duhovni mir je važna dimenzija za ostvarenje mira s drugim ljudima, ali je vrlo važan aktivan odnos u izgradnji mira.

3.1. Vjera je nespojiva s nasiljem

Vjera (grč.) – prihvaćanje religijskih stavova o Nadnaravnom (Bogu), svetom i ostalim učenjima; uvjerenje da postoji božansko biće, viša sila, i subjektivni aspekt religije spada u najintimnije sfere ličnog života. To je osobna intimna odluka o odnosu prema Nadnaravnom. Vjera se iskazuje riječima, simbolima i djelima.

Religija (lat.): vjerovanje u Nadnaravno i sveto izraženo u religijskim običajima, obredima i simbolima o kojima se brinu religijske organizacije i religijsko vodstvo i koje sljedbenike date religije opskrbljuju moralnim definicijama.

U svakome govoru o vjeri i nasilju odmah valja postaviti temeljnu tvrdnju da su vjera i nasilje nespojivi. Vjera kao odnos s Bogom, kao prihvaćanje objave, ne može nikako opravdavati nasilje kao povredu i prezir integriteta i slobode drugoga čovjeka, kao sveukupno gaženje dostojanstva drugoga čovjeka, kao podvrgavanje, razaranje i uništenje drugoga čovjeka. Bilo kakva povezanost vjere i nasilja protivna je osnovnim polazištima vjere. Svaki kompromis s nasiljem odstupanje je od vjere, odnosno to je podmetanje zla i nasilja pod okrilje vjere. Istinski vjernik/ca svake religije radije će pretrpjeti nasilje, nego ga sam počinuti, zapravo to je bit svakog istinskog susreta s božanskim.

Mnogim se kršćanima/kama ta tvrdnja čini da je isključivo srž evanđeoske vjere, da je srž kršćanske Biblije, no to nije točno. Isto jednako vrijedi i za hebrejsku Bibliju, odnosno Stari zavjet, i za Kur'an, čija je objava jednako nespojiva s nasiljem. Nenasilje je, također, temeljna odrednica duhovnosti dalekoistočnih religija.

Dakle, uvjetno se može postaviti kriterijum da je nenasilje znak kvaliteta razvitka svake religije, u osnovi objaviteljskog susreta s božanskim je nenasilje.

3.1.1. "Sveto" nasilje

Nasuprot polazišnoj tvrdnji da su vjera i nasilje nespojivi stoji druga tvrdnja da je nasilje u ime vjere po svojoj biti "sveto" nasilje. U prilog pravdanja "svetoga nasilja" je tvrdnja da se njime ukida veće nasilje i zlo i uspostavlja nužan red u svijetu. Iako se to "sveto nasilje" protivi vjeri kao životu s Bogom, pokrovitelji svega nasilja suvremenog svijeta su religije i svjetonazori koji su ideološki usmjereni na ostvarivanje određenih političkih ciljeva i moći. Kada se ratnici odluče krenuti u rat, često to čine zloupotrebom vjere tvrdnjama: "Bog je na našoj strani". Mnogi kršćani/ke su uvjereni u opravdanost kršćanskog pokroviteljstva nad mirom kao što je nekad bio pax romana (mir pod pokroviteljstvom Rima), a kasnije pax christiana (mir pod pokroviteljstvom kršćanstva). Tako se, u ime vjere, pokušavaju opravdati suvremeni ratovi kao što je rat u Iraku, ili opravdavanje rata na prostoru Balkana.

Kršćanski je nauk da različitost među ličnostima potiče, a često i obvezuje ljude na velikodušnost, na dobrohotnost i uzajamno obogaćivanje.

U islamskoj tradiciji se u Kur'anu vrlo jasno definira da je različitost među ljudima, pa čak i različitost ljudskih uvjerenja upravo volja Božja i mudrost. Dakle, razlike među ljudima nisu prisutne kao suprotnost činjenici jednoga te istog Stvoritelja, nego upravo zahvaljujući Njemu:

Da je Bog htio sljedbenicima jedne vjere bi vas učinio. Ali on hoće da vas iskuša u onome što vam je dao. Zato se natječite u dobru. Bogu ćete se svi vratiti pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti. (Kur'an, 5:48.)

Mi smo sinove Ademove doista odlikovali, dostojanstvenim učinili"... (Kur'an, 17:70.)

Veliki broj muslimanskih autoriteta ovaj izraz sinovi Ademovi razumijeva u općem smislu, da se odnosi na sve ljude bez obzira na bilo koje identitarne razlike, te se stoga ovaj, ali i drugi tekstovi trebaju čitati rodno senzitivnim jezikom. U Kur'anu se na jednome mjestu precizno govori o tomu da ni čovjek, odnosno musliman/ka, ne treba biti taj koji će bilo koga prisiljavati u vjeru:

A da je tvoj Gospodar htio uistinu bi svi koji su na Zemlji vjernici bili. Pa zar da ti ljude prisiljavaš da vjernici budu!?! (Kur'an, 10:99)

Reci: O vi nevjernici, ja se neću klanjati onima kojima se vi klanjate, a ni vi se nećete klanjati Onome kome se ja klanjam; ja se nisam klanjao onima kojima ste se vi klanjali, a i vi se niste klanjali Onome kome se ja klanjam, a vama – vaša vjera, a meni – moja! (Kur'an, 108:1-6)

Priznavanje Drugome prava na posebnost ne znači njegovo odobravanje, niti odricanje od svojih uvjerenja. To znači prihvaćanje razlika koje je Bog dao i pronalaženje najboljeg načina da se u svijetu različitosti živi i surađuje na vrijednostima koje su zajedničke svim ljudima. Poštivanje svakoga čovjeka, posebno onih koji su različiti, proizlazi iz ljudskoga dostojanstva, koje je Bog podario svim ljudima bez iznimke, a Kur'an, svjedoči da ljudima koji vjeruju i čine dobra djela slijedi nagrada, iako su različito vjerovali:

Oni koji su vjerovali, pa i oni koji su bili Židovi, i Sabijci, i kršćani – oni koji su u Allaha i u onaj svijet vjerovali i dobra djela činili, – ničega se oni neće bojati i ni za čim oni neće tugovati. (Kur'an, 5:69)

Ako je neko različit, po bilo kojem principu, ne znači da mu ne pripada puno ljudsko dostojanstvo. Nasuprot, sve tri abrahamske religije snažno naglašavaju pravo na različitost i slobodu volje. U praksi je često prisutno potcjenjivanje drugačijih – o komu ni jedna religija ne govori pozitivno. Umjesto potcjenjivanja prema onomu koji je drugačiji, svakako bi bilo bolje promovirati poštivanje. *Prirodno je pravo na posebnost.* Prema tomu, kad taj princip vrijedi unutar svake religije ponaosob, nema razloga da poštivanje prava na posebnost ne bude i dio uvažavanja među religijskim tradicijama i među ljudima općenito.

Prihvaćanje prava na različitost ne odnosi se samo na skupine ili kategorije ljudi. Poštivanje prava na različitost ostvaruje se i prema svakom pojedincu/ki, uvažavajući njegovo/njeno puno dostojanstvo osobe s urođenim i stečenim datostima, i sa slobodnim izborom. Na kraju, za potpuno ostvarivanje vlastitoga identiteta, potrebno je njegovati posebnosti koje postoje među ljudima.

3.5. Tko je Drugi/a?

Razlike među ljudima postoje i one upućuju na zajedničko porijeklo. Filozofskim rječnikom kazano – jednost prethodi mnoštvu. Ipak, sama činjenica o zajedničkom porijeklu ljudi ne govori nam puno o onima koji su različiti, koji su Drugi. Tko je, zapravo, taj Drugi/a?

Pripadnici religijskih zajednica imaju svoj religijski ili duhovni identitet po komu su prepoznatljivi. Ipak, osim religijskoga identiteta pripadnik jedne Crkve ili vjerske zajednice ima i svoj spolni, dobni, nacionalni, rasni, obrazovni ili neki drugi identitet. Ukoliko se osobe razlikuju od nas po nekome od ovih identiteta, onda ga smatramo drugačijim, odnosno – Drugim. Ukoliko se krećemo isključivo u krugu pripadnika naše religijske zajednice ili tradicije, uglavnom smo svjesni zajedničkih oznaka našega identiteta.

Ukoliko se sretnemo s osobama koje se predstavljaju drugačije od nas ili imaju različita uvjerenja, ta razlika u identitetu ubrzo postaje značajna za naš odnos prema toj osobi. Ako se, na primjer, časna sestra zatekne u sredini u kojoj se obično nalaze osobe koje nisu katolici, ili ako ortodokсни rabin s *kipâ* (kapticom) na glavi prošeta gradom u kojemu ne žive Židovi, ili ako se muslimanka pojavi sa *hidžâbom* (maramom), takve će pojave biti primijećene jer te osobe već svojim izgledom odaju dio identiteta koji je toj zajednici nedovoljno poznat. Nakon susreta s nepoznatim, kod nekih ljudi se javlja potreba za komunikacijom i pokušavaju otkriti ko je taj Drugi. Neki idu lakšim putem, racionaliziraju situaciju unutar svojih prethodnih znanja i neznanja pa tako nastaju zablude, predrasude i kriva mišljenja koja kompliciraju odnos s drugim ljudima.

Kakav pogled na Druge imaju religijske tradicije? Judaizam, kršćanstvo i islam imaju donekle slične, ali u nečemu i različite poglede na one koji se nalaze izvan vlastite zajednice.

U judaizmu, Bog se objavio ljudima, a Židovi su izabrani narod koje On vodi kroz povijest. Ponekad kroz iskušenja i nevolje, ali nijedan narod nema onu poziciju koju imaju Židovi. Stoga se kroz povijest u svetim tekstovima i u tradiciji ostali narodi nazivaju ha-gojim (hebr. = pogani, ne-jevreji), a Židovi su ha-am (hebr. = narod, izabrani narod). Dakle, jasno se zna razlika onih koji su unutar zajednice i onih koji nisu. Međutim, to što je neko stranac ne daje za pravo nijednom Židovu/ki da ga ugrožava. U Levitskome zakoniku, jednoj od knjiga Tore (Petoknjžja), stoji i sljedeća zapovijed:

Ako se stranac nastani u vašoj zemlji, nemojte ga ugnjetavati. (Lev. 19, 33)

U judaizmu je, dakle, jasna razlika između Židova/ki i onih koji nisu Židovi/ke. Ipak, da vidimo kako uopće u judaizmu funkcionira pojam Drugi. Ovaj pojam je najbliži biblijskome pojmu "bližnji" ili "susjed". U Levitskome zakoniku, stoji i ovaj tekst:

Nećeš poduzimati osvete protiv svojih sunarodnika. Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. (Lev. 19,18)

Zapovijest je voljeti bližnjega kao i samoga sebe. Ova je rečenica jedan od prvih temelja bratstva u zajednici i solidarnosti u društvu. Ali tko je taj "bližnji"? Oko toga je bilo dosta rasprava u prošlosti. Sama židovska riječ koju prevodimo kao bližnji – re'a – korištena je u Bibliji i za Židove i za ne-Židove koji su živjeli zajedno s njima. Mnogi su tumačili pojam "bližnji" kao drugi Židov, sabrat, sunarodnik, onaj koji vjeruje u istoga Boga. Kroz povijest se uvriježilo i drugo mišljenje da bližnji (re'a) označava onoga koji se nalazi u neposrednoj blizini i s kim se održavaju različite relacije. Jedan od židovskih rabina, Rabin Samuel, poznatiji kao Rašbam (Raši), živio na prelazu 11. u 12. stoljeću, nije rezervirao ovaj pojam samo za druge Židove. On je imao mišljenje da svaki Židov/ka treba "ljubiti bližnjega svoga" ukoliko je on zaista "bližnji", odnosno ako je dobar čovjek. Ako bi, pak, bio zao, onda bi trebalo primijeniti riječi iz Knjige izreka:

Strah je Gospodnji mrziti Zlo. (Izr 8, 13)

U knjizi Ponovljenoga zakona stoji zapovijest Židovima da su dužni voljeti stranca jer su i oni bili stranci u zemlji egipatskoj:

Jer Jahve, Bog vaš, Bog je nad bogovima, Gospodar nad gospodarima, Bog velik, jak i strašan, koji nije pristran i ne da se podmititi; daje pravdu siroti i udovici; ljubi pridošlicu, daje mu hranu i odjeću. Ljubite i vi pridošlicu jer ste sami bili pridošlice u zemlji egipatskoj. (Pnz. 10, 17-19)

Zanimljivo je primijetiti da je u ovom tekstu naveden glagol ljubiti – Bog ljubi pridošlicu. Poznati je židovski filozof Martin Buber jednom primijetio da se u židovskoj Bibliji, kada je riječ o skupinama ljudi, Bog pojavljuje u ulozi ljubitelja jedino kada su u pitanju pridošlice, stranci. Buber, dakle, tvrdi da niti za jednu drugu grupu u Bibliji nije za Boga upotrijebljen glagol ljubiti osim za strance. S obzirom na to da judaizam naglašava da ljudsko postupanje treba oponašati Božje postupanje, ne čudi nastavak teksta u kojemu se traži i od ljudi da ljube pridošlice, kao i sam Bog. Vremenom se u judaizmu pojavljuje i druga dimenzija koja će kroz povijest biti posmatrana kao judaistički humanizam.

Vjerojatno najstariji tekst iz židovske tradicije u kojemu je gotovo potpuno izbrisana razlika između Židova i ne-Židova je jedan midraš (hebr. – dosl. učenje, studiranje; midraš je jedan od načina proučavanja, tumačenja i komentara svetih tekstova) pod nazivom Seder Eliahu Raba' iz 9. stoljeća u kojemu stoji:

Pozivam nebo i zemlju da svjedoče, bio neko pagan ili Židov, muškarac ili žena, rob ili ropkinja, da Duh sveti počiva na njemu u skladu s mjerom njegovih dobrih djela.
(Seder Eliahu Raba')

U kršćanstvu odgovor na pitanje tko je Drugi/a, nastavlja se na židovsku tradiciju. Isus Krist ponavlja riječi iz knjige Levitskoga zakonika, kako je opisano u kratkom odlomku iz Lukina evanđelja na početku ovoga teksta. Priča o milosrdnom Samarijancu govori o tomu da svećenik i levit (svećenikov pomoćnik) koji su bili iz istoga naroda i iste vjere kao i napadnuti čovjek nisu ništa učinili da mu pomognu, nego su ga zaobišli. S druge strane, Samarijanac, član zajednice koja je bila u sukobu s Židovima, i koji se razlikovao od Židova po vjeri, smilovao se unesrećenome i ponudio mu svoju pomoć. Ovom kratkom pričom Isus uči kršćane/ke da su dužni ljubiti bližnje svoje kao i same sebe, a da je bližnji svatko onaj koji je u nevolji, posebno onaj koji se nalazi u neposrednoj blizini. Isusov susret sa Samarijankom na zdencu svjedoči primjer rodne ravnopravnosti i uključivanja žena u zajednicu u kojoj su do tada, uglavnom, bile Druge, posebice ako su potjecale iz, na društvenoj ljestvici, manje "vrijednih" plemena i naroda.

Isus je, zapravo, cijelim svojim djelovanjem posvjedočio da je i on sam bio – čovjek za Druge. To je uzvišeni kršćanski ideal kojemu bi kršćani/ke trebali težiti. Kršćanska teologija uči da je Drugi/a, posebno onaj koji je u potrebi, mjesto posebnoga susreta s Bogom. Novost koju kršćanstvo unosi sastoji se u tomu da se radikalno uklanja svaki uvjet za ljubav prema bližnjemu. Isus nadopunjava zapovijest iz Levitskog zakonika i traži sljedeće:

Slika 82. Milosrdni Samarijanac

Čuli ste da je rečeno: Oko za oko, zub za zub! A ja vam kažem: Ne opirite se Zlomu! Naprotiv, pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi. Onome tko bi se htio s tobom parničiti da bi se domogao tvoje donje haljine prepusti i gornju. Ako te tko prisili jednu milju, pođi s njim dvije.

Tko od tebe što zatraži, podaj mu! I ne okreni se od onoga koji hoće da mu pozajmiš. Čuli ste da je rečeno: Ljubi svoga bližnjega, a mrzi neprijatelja. A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone da budete sinovi svoga oca koji je na nebesima jer on daje da sunce njegovo izlazi nad zlima i dobrima i da kiša pada pravednicima i nepravednicima. Jer ako ljubite one koji vas ljube, kakva li vam plaća? (Mt. 5, 38-46)

Dakle, neprijatelj je čovjek koji je pogođen nevoljom zla, ali kršćanin/ka nije time oslobođen zapovijesti ljubavi prema njemu. Pošto i onaj koji je neprijatelj postaje bližnji, odgovor na pitanje tko je bližnji, tko je Drugi/a, postaje vrlo jednostavno. Drugi ili bližnji je svaki čovjek na kojega je kršćanin/ka upućen/a, odnosno koji ga treba. Bez razlike u njegovome identitetu i bez ikakva uvjeta u njegovome ponašanju. Nije važno je li Drugi dobar i moralan čovjek ili nije, on za kršćane/ke predstavlja bližnjega kojega treba voljeti "kao sebe samoga".

U islamu postoji univerzalni princip zajedništva svih ljudi ("sinovi Ademovi"), koji se odnosi na sve ljude, žene i muškarce bez razlike. U Kur'anu se pojašnjava da dokaz Božjeg djelovanja i postojanja predstavlja raznolikost ljudskih jezika i boja:

... i jedan od dokaza Njegovih je stvaranje nebesa i Zemlje, i raznovrsnost jezika vaših i boja vaših. (Kur'an, 30: 22)

O prihvaćanju različitosti u islamu svjedoči i priča o Bilalu, prvom mujezinu (onaj koji poziva zajednicu na molitvu) u povijesti islama. Bilal je rođen u Mekki, u obitelji etiopskog roba. U Mekki, koja je bila središte idolopoklonika, bio je progonjen zbog svoje vjere u jednoga Boga. Iz ropstva ga je otkupio Muhammedov a.s. blizak suradnik Ebu Bekr. Bilalova dužnost je bila da hrani muslimansku vojsku, ali je također imao i dužnosti da ujutro budi Poslanika i vjernike/ce na molitvu, a kasnije je postao i prvi mujezin u zajednici.

Muhammed a.s. je izrazito poštovao Bilala, pa ga je jednom prigodom nazvao i "rajskim čovjekom". Ovaj odnos Muhammeda a. s. prema Bilalu svjedoči da rasna razlika nije predstavljala prepreku prvim muslimanima/kama da prepoznaju da je i onaj koji je različit od njih po boji kože jednak pred Bogom i ljudima.

Predaja (hadis) među muslimanima donosi i pripovijest o događaju koji oslikava kako je Muhammed a.s. učio svoje sljedbenike kako da gledaju na Druge.

Jednom prigodom je Muhamed razgovarao sa svojim pratiocima, a kraj njih je prošla pogrebna povorka. Nakon što je Muhammed a. s. ustao iz poštivanja prema pokojniku, njegovi su ga učenici upozorili: "Ali to je Židov". On im je odvratio: "A ja mislio – čovjek".

Na taj način je poslao snažnu poruku o poštivanju Drugoga, neovisno kojoj religiji, rasi i klasi pripada.

Vrlo često su žene doživljavane kao Druge u predislamskoj Arabiji, ali i kasnije, iako islamski principi egalitarizma i primjeri pozitivne prakse govore protiv diskriminacije i isključivanja. Ummu Selema, supruga Muhammeda a.s je jedan dan čula telala (glasnika) koji je uzvikivao ulicama Medine: "O, ljudi, dođite u džamiju da vam Poslanik nešto saopći!" Ona je pozvala svoju pratilju da se upute u džamiju, a ona joj je odgovorila da je to poziv samo za muškarce. Ummu Selema joj je na to rekla: "Ne, on poziva ljude (arap. an-nas), a ja sam jedna od njih".

U temeljnim principima islama diskriminacija Drugoga po bilo kojoj osnovi: spolu, dobi, boji kože, naciji, religiji je zabranjena. Allah traži od muslimana/ki poštivanje svih ljudi, te se shodno tomu zahtijeva jednako poštivanje prema Drugome kao i prema sebi. Postoji razlika koja je ranije naglašavana, a tiče se odnosa muslimana prema "sljedbenicima Knjige" (ehl-ul-kitab) odnosno Židovima/kama i kršćanima/kama. Muhammed a. s. je svojim životom svjedočio i tražio od muslimana da se s posebnom pažnjom i zaštitnički trebaju odnositi prema Židovima/kama i kršćanima/kama, ali i prema drugim ljudima:

I sa sljedbenicima Knjige raspravljajte na najljepši način, – ne i sa onima među njima koji su nepravedni –, i recite: "Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama, a naš Bog i vaš Bog jeste – jedan, i mi se Njemu pokoravamo". (Kur'an, 29:46)

Temeljni principi islama zagovaraju poštivanje svačijeg prava, pa i onih ljudi koji nisu vjernici. Muslimani imaju veliku odgovornost za to posebno ondje gdje su većina. Taj princip je uspostavio Muhammed a. s. nakon prelaska iz Mekke u Medinu, kroz "Medinski ugovor" kojim je jamčio prava svim koji su ga potpisali. O tomu je bilo više riječi u Poglavlju 1.

Drugi se moraju tretirati s poštivanjem, bez diskriminacije ili prisile. Kur'anski temeljni ovakvoga stava je odredba da "Nema prisile u vjeri" (Kur'an, 2:256), ali i da svatko slobodno bira hoće li vjerovati: I reci:

Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa tko hoće – neka vjeruje, a tko hoće – neka ne vjeruje!
(Kur'an, 18:29)

U islamu se naučava da odnos prema drugome ne može biti uvjetovan njegovim ili njenim odnosom prema vjeri. To jasno ilustrira predaja prema kojoj je neki nevjernik došao do poslanika Ibrahima (Abrahama) i tražio hranu, a Ibrahim je davanje hrane uvjetovao njegovim primanjem vjere u Boga. Na to mu je Bog uputio ukor:

Mi ga hranimo cijeli njegov život, a ti si mu uskratio jedan zalogaj, uvjetujući ga promjenom njegovog uvjerenja.
(Hadis Kudsi)

Na pitanje tko je Drugi/a?, u abrahamskim religijskim tradicijama daju se kroz povijest različiti odgovori i tumačenja. Ipak, ako bi se tražio nekakav zajednički odgovor, najbliže bismo bili učenjima kad bismo rekli da je Drugi/a onaj za kojega mi osjećamo brigu ili obvezu, bez obzira

Slika 83. Lik Bilala u filmu "Muhmmad – Legacy of a Prophet"

Slika 84. Džamija u Medini

na sve razlike koje među ljudima postoje. Neke religijske tradicije (kršćanstvo) su radikalne u prepoznavanju Drugoga i zahtijevaju potpuno prihvaćanje, čak i neprijatelja, dok druge religijske tradicije (judaizam, islam) vide Drugoga kao osobu čije dostojanstvo i čast treba poštovati i štiti, ukoliko on ne ugrožava naš život, imovinu i čast. Međutim, i u takvim situacijama mirotvorci i mirotvorke iz sve tri religijske tradicije svjedoče da koncept strpljivog podnošenja nasilja zaustavlja nasilnike i transformira pojedince/ke i čitave zajednice: Martin Luther King, Abdul Gaffar Khan, Mahatma Gandhi, Menhu, Širin Ebadi, Berta Von Suttner, Aung San Suu Kyi i drugi/e. Neuzvratanje istom mjerom, odnosno suprotstavljanje zlu aktivnim dobrom, ne treba razumijevati kao slabost jer je za mirotvorstvo potrebna daleko veća hrabrost nego za nasilje. Za mirotvorstvo je potrebno potpuno ovladavanje sobom, što je Muhammed a.s. nazvao najvećom borbom (džihad).

Na koncu, osnovne poruke monoteističkih religija govore protiv diskriminacije jer se na taj način uskraćuje dostojanstvo svakoj osobi i sloboda izbora. Preporuka je da se principom tolerancije i uvažavanja otklanjaju vidljivi i sofisticirani oblici diskriminacije, pri čemu religijska učenja mogu biti od pomoći. Postoje brojni metodološki pristupi u interreligijskom učenju i izgradnji religijskog i građanskog pluralizma. Interreligijska grupa mladih (IFYC), osnovana 1998. godine sa idejom da okuplja mlade ljude kroz "međusobno povjerenje i odanost jednih drugima" je ponudila sljedeći metodološki pristup:

- **razmjena zajedničkih vrijednosti** — staro i vrlo moćno sredstvo u dijalogu jer sve religijske, pa i nereligijske tradicije dijele određene vrijednosti, kao što su: ljubav, pravda, milosrđe, pomaganje, služenje, suosjećanje, gostoprimstvo i drugo.
- **razmjena narativa/pripovijesti** — profesor Stanly Hauerwas je definirao religijske zajednice kao "narativne zajednice" jer veliki dio onoga što rade uključuje pripovijedanje priča i kazivanja o prošlim događajima iz kojih se uzimaju pouke za nove naraštaje.
- **učenje kroz služenje** — vrlo bitna komponenta zajedničkog rada jer je služenje drugima, posebno onima u stanju potrebe, zajednička vrlina svim religijskim tradicijama. Mladalački entuzijazam, snaga i vjera u mogućnost promjene inicira mlade da ostave svoj "trag" u zajednici u kojoj žive. Taj potencijal je potrebno iskoristiti tako da se napraviti nešto korisno i za mlade, među mladim ljudima i u društvu u cjelini.

Postoje i drugi metodološki pristupi u izgradnji mira, dijaloga i sigurno svaka osoba može dati svoj pečat i doprinos tim procesima. Religijski autoriteti judaizma, kršćanstva i islama, također rade na promociji dijaloga i izgradnji mira. U posljednjih nekoliko godina ponudili su značajne dokumente u kojima se izražava želja sa međusobnim približavanjem i razumijevanjem kroz naglašavanje zajedničkih korijena vjere u jednog Boga i univerzalnih etičkih principa ove tri monoteističke tradicije.

Dabru Emet (hebr. govoriti istinu)— izjava o judeo-kršćanskim odnosima koju je potpisalo preko 150 rabina i drugih židovskih učenjaka iz Amerike, Kanade, Engleske i Izraela. Publicirana je 30. septembra 2000. godine prije početka Roš Hašane, židovske Nove godine i godišnjice upotpunjena stvaranja.

ISJEČAK IZ DABRU EMET DOKUMENTA:

Židovi i kršćani prihvaćaju moralne principe Tore. Centralni moralni princip Tore je neotuđiva svetost i dostojanstvo svakog ljudskog bića. Svi smo stvoreni po Božjem liku. Ovaj zajednički moralni naglasak može biti osnova boljeg odnosa između naše dvije zajednice. To također može biti osnova snažnog svjedočanstva čitavom čovječanstvu za unapređenje života svih ljudskih bića i otpora nemoralu i idolatriji koji nam štete i koji nas degradiraju. Ovakvo svjedočanstvo je naročito potrebno nakon nečuvenih užasa prošlog stoljeća.

Židovi i kršćani moraju zajedno raditi za pravdu i mir. Židovi i kršćani, svaki na svoj način, prihvaćaju neiskupljeno stanje svijeta kao odraz inzistiranja na progonu, siromaštvu, te ljudskom degradiranju i bijedi. Iako na kraju pravda i mir dolaze od Boga, zajedničkim naporima sa onima koji pripadaju drugim vjerskim zajednicama, pomažemo da dođe kraljevstvo Božje, kojem se nadamo i za kojim žudimo.

(Cijeli dokument dostupan: www.religioustolerance.org)

Zajednička riječ nama i vama

(A Common Word Between us and you) — poziv na dijalog, mir i zajedničko djelovanje koji su muslimanki učenjaci i intelektualci/ke uputili kršćanima/kama 2007. godine. Dokument je potpisalo preko tri stotine uglednih religijskih autoriteta i intelektualaca iz velikog broja muslimanskih zemalja, Amerike i Evrope. Grupa intelektualaca okupljena u Kraljevskom institutu islamske misli Aal-Bayt iz Jordana je tijekom tri godina bila pokrovitelj izrade nacrtu dokumenta Zajedničke riječi. Reisu-l-ulema Islamske zajednice BiH, Mustafa ef. Cerić bio je među prvim potpisnicima dokumenta.

Slika 85. Reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić i papa Benedikt XVI

ISJEČAK IZ ZAJEDNIČKE RIJEČI:

Iako su islam i kršćanstvo očigledno različite religije – i iako nema minimiziranja nekih od njihovih formalnih razlika – jasno je da su dvije najveće zapovijedi zajedničke, i da povezuju Kur'an, Toru i Novi zavjet. Ono što prethodi dvjema zapovijedima u Tori i Novom zavjetu, iz čega one proističu, jeste jedinstvo Boga – postojanje samo jednog Boga. Shema (Na hebrejskom: Slušaj!) u Tori počinje: (Ponovljeni zakon 6:4) Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Također, Isus je rekao: (Evandjelje po Marku 12, 29) "Prva (zapovijed) je: Slušaj, Izraele! Gospodin Bog naš Gospodin je jedini". Isto tako, Bog u Časnom Kur'anu kaže: Reci: "On je Bog – Jedan!/ Bog je Utočište svakom!" (Al-Ihlas, 112:1-2). Dakle, jedinstvo Boga, ljubav prema Njemu i ljubav prema bližnjem čine zajedničku osnovu na kojoj se temelje islam i kršćanstvo (i židovstvo).

Ovo ne može biti drugačije jer Isus je rekao: (Evandjelje po Mateju 22, 40) "O tim dvjema zapovijedima ovisi sav Zakon i Proroci". Osim toga, Bog potvrđuje u Časnom Kur'anu da poslanik Muhammed nije donio ništa u osnovi ili bitno novo: Tebi se neće reći ništa što već nije rečeno poslanicima prije tebe. (Kur'an, 41:43). I: Reci: "Ja nisam prvi poslanik i ne znam šta će biti sa mnom ili s vama; ja slijedim samo ono što mi se objavljuje i samo sam dužan da otvoreno opominjem". (Kur'an, 46:9). Dakle, Bog također i u Časnom Kur'anu potvrđuje da iste vječne istine o jedinstvu Boga, nužnosti potpune ljubavi i odanosti Bogu (i samim tim izbjegavanja lažnih bogova), i nužnosti ljubavi (a time i pravde) prema ljudskim bićima, čine osnovu svake prave religije.

(Kompletan dokument je dostupan na web stranici: www.acommonword.com)

Ovakve inicijative daju nadu da će odgovorni religijski učenjaci i vođe nastaviti raditi na ovakvoj izgradnji mira i objediniti tri monoteističke religije u Zajedničku riječ ili sličan dokument jer monoteističko troglasje snažnije, utemeljenije i legitimnije može govoriti i doprinosti miru među ljudima. Takvi prijedlozi su već stigli sa različitih strana. Primjerice, Peter Ochs, profesor židovskih studija na Univerzitetu u Vridžiniji je u svom osvrtu na Zajedničku riječ kazao sljedeće:

"Sada je od iznimne važnosti da kršćani/ke i muslimani/ke nastave raditi, da prihvate i upotpune ovu riječ; da posvete i intelektualno kapacitete i propovijedi ovoj riječi; i da iskoriste sve resurse i energiju da je distribuiraju i proučavaju".

Dokument *Zajednička riječ nama i vama* je inspiriran kur'anskim ajetom u kojem se Židovi i kršćani pozivaju na dijalog sa muslimanima:

Reci: "O sljedbenici Knjige, dođite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke: da se nikome osim Allahu ne klanjamo, da nikoga Njemu ravnim ne smatramo i da jedni druge, pored Allaha, bogovima ne držimo!" Pa ako oni ne pristanu, vi recite: "Budite svjedoci da smo mi muslimani!" (Kur'an, 3:64)

Profesori Leonard Swidler i Paul Mojzes sa Temple univerziteta u Filadelfiji su ponudili 10 zapovijesti za uspješan i plodotvoran dijalog:

1. Primarna svrha dijaloga je da učimo, što znači da mijenjamo i razvijamo percepciju i razumijevanje realiteta i da djelujemo u skladu s tim. Ako obje strane u dijalogu imaju ovakvo polazište, onda će imati koristi i unaprijediti međusobne odnose;

2. Dijalog mora biti dvostran ili višestran projekt u okviru svake kulturne ili religijske zajednice, između zajednica, grupa i pojedinaca. Nije dovoljno, međutim, da samo predstavnici/e zajednice budu u dijalogu, već svi njeni članovi/ce moraju aktivno sudjelovati u skladu s mogućnostima i sposobnostima, kako bi efekat bio cjelovit;

3. Svaki učesnik/ca mora mora ući u dijalog potpuno iskreno, pošteno i dobronamjerno, u suprotnom dijalog će ostati na razini formalnog, bez pravog efekta;

4. Nedopustivo je komparirati naše ideale sa praksom sugovornika/ca, već komparirati ideale s idealima, a praksu s praksom;

5. Svaki učesnik treba da definira sebe i ono što predstavlja, što znači da samo Židov/ka, kršćanin/ka ili musliman/ka može definirati što doista iznutra znači biti pripadnik/ca te religijske tradicije, dok ostali mogu samo opisivati što bi to moglo biti izvana;

6. U dijalog se mora ulaziti bez predrasuda i pretpostavki. Stoga učesnici/e treba, ne samo da slušaju jedni druge, već i da pokušaju pronaći zajednička stajališta i ono što ih može zbližiti, uz očuvanje vlastitog integriteta u svojoj vlastitoj tradiciji;

7. Dijalog se mora voditi među jednakima, u smislu da obrazovni nivo sugovornika/ca bude približan jer pravog efekta nema ako je jedan učesnik/ca obrazovana osoba, a na drugoj neinformirana osoba koja ne može kompetentno govoriti o određenoj problematici;

8. U dijalog se mora ulaziti sa obostranim povjerenjem;

9. U dijalogu mora postojati određen stepen samokritičnosti i propitivanja vlastitih vrijednosti i stavova. To podrazumijeva permanentnu edukaciju o sebi, a onda i o drugima i drugačijima, prihvaćajući različitosti kao blagoslov i prednost, a ne kao razlog za konflikte.

10 Svaki učesnik/ca treba pokušati iskusiti religiju ili ideologiju svog sugovornika/ce "iznutra" jer interreligijski dijalog se odvija na tri razine: praktična (saradnja da se pomogne ljudima), spiritualna (pokušaj iskustva druge religije ili ideologije iznutra), i kognitivna razina traganje za razumijevanjem i istinom.

Slika 86. Zajedništvo

Zilka Spahić–Šiljak i Zorica Kuburić

4. PORODICA I RELIGIJA

Uvod – šta je porodica?

Pod porodicom se podrazumijeva mala društvena grupa koja nastaje na temelju društveno priznate veze supružnika (brak) i njihove rođene ili usvojene djece. Osnovna funkcija porodice je socijalizacija potomstva i održavanje psihičke stabilnosti odraslih članova porodice. Dakle, porodicu čine: bračna veza supružnika; rađanje i odgajanje djece; domaća podjela rada; staranje o egzistenciji srodnika. Ono što čini porodicu različitom od drugih zajednica jeste atmosfera intimnosti i afektivne povezanosti njenih članova. Važan dio bračnog odnosa je seksualnost, iako to nije jedino što čini instituciju braka. Suština porodičnog odnosa je rađanje i podizanje djece, i sve što doprinosi ispunjavanju te funkcije. Poput škole koja se zasniva na didaktičkom trouglu: učenik, nastavnik i gradivo, tako je i porodica veza roditelja i djece.

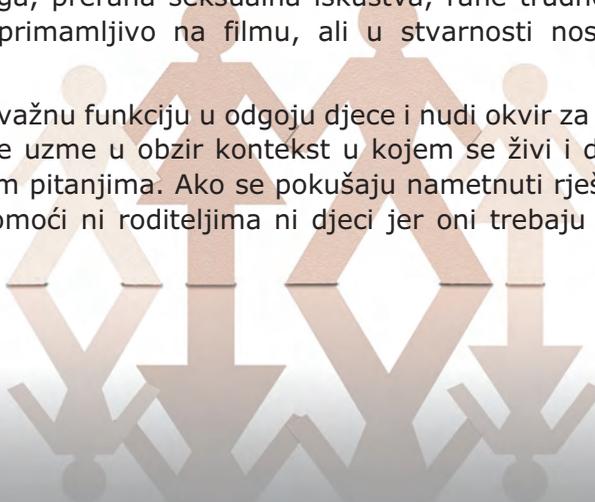
Postoje različite forme porodičnog života, od egzistencijalnog minimuma koji čine majka i dijete ili otac i dijete, i takvu vrstu porodice nazivamo nepotpuna porodica, pa sve do proširenih porodica, porodičnih zadruga, u kojima živi više generacija. Funkcije porodice su brojne: ekonomske, biološke, socijalne, psihološke, duhovne. Najvažnija funkcija je socijalizacija, ili uvođenje djeteta u život i društvo. Dijete se uči običajima, pravilima i zahtjevima društva, te na taj način porodica vrši vaspitnu funkciju. U najtežim okolnostima porodica ulijeva ljubav, nadu i samopouzdanje u život i uspjeh, što djecu i odrasle osobe podstiče da nastave dalje. Uloga roditelja je da ljubavljaju štite i ulijevaju sigurnost djeci, ne dozvoljavajući im da previše eksperimentiraju, niti da ostanu pod staklenim zvonom pretjerane zaštite. U vremenu devalvacije svih vrijednosti i nesigurnosti, to je velika zadaća i odgovornost za koju roditelje niko posebno ne priprema. Umijeće je snaći se kao roditelj i pružiti djetetu konstantnu sigurnost, razvijati povjerenje u život i budućnost i samoostvarenje.

Vaša djeca nisu vaša djeca. Ona su sinovi i kćeri čežnje života za samim sobom. Ona dolaze kroz vas, ali ne od vas. I premda su u vama ne pripadaju vama. Možete im dati svoju ljubav, ali ne i svoje misli. Možete okući njihova tijela, ali ne i njihove duše jer njihove duše borave u kući od sutra koju vi ne možete posjetiti, čak ni u svojim snovima. Možete se uspinjati da budete kao oni, ali ne tražite od njih da budu poput vas.

(Halil Džubran)

Danas je porodica sve manje dominantni vaspitač jer društvo i okolina, a posebno mediji, imaju veliki uticaj na djecu. Često filmovi sadrže agresivne scene, koje mogu podstaći negativna ponašanja i konflikte. Droga, prerana seksualna iskustva, rane trudnoće, promjene partnera, kriminal, mogu izgledati primamljivo na filmu, ali u stvarnosti nose ozbiljne probleme za pojedinca/ku i porodicu.

Religija svakako ima važnu funkciju u odgoju djece i nudi okvir za rješavanje velikog broja pitanja, pod uvjetom da se uzme u obzir kontekst u kojem se živi i dostiguća drugih naučnih disciplina koje se bave ovim pitanjima. Ako se pokušaju nametnuti rješenja usvojena prije više stotina godina, to neće pomoći ni roditeljima ni djeci jer oni trebaju nove odgovore na nove izazove.

4.1. Gdje živi religija? Vidljivi i nevidljivi znakovi religije u porodici

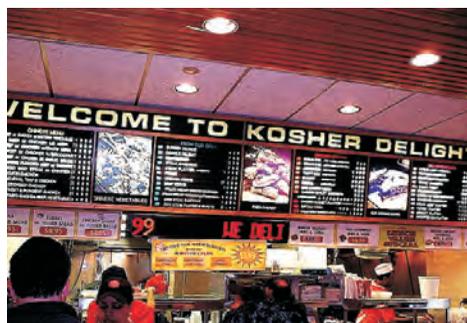
Porodica je zajednica intimnog i otvorenog ponašanja u kome se prepoznaju usvojene vrijednosti svakog njenog člana. Porodica nije samo zbir njenih članova, već i odnosi koji među njima vladaju i uloge koje svako od njih ispunjava. Religija osigurava vrijednosni sistem, propisuje norme ponašanja i upućuje u duhovnost. Usvajanje religijskih normi može se prepoznati po nekim vanjskim znacima, ali i po psihološkim karakteristikama članova porodice.

U monoteističkim religijskim tradicijama nastoje se oživotvoriti zapovijesti Dekaloga u kome su date preporuke za čovjekov život: da se ne laže i da se ne uzima uzalud ime Boga; da se poštuju roditelji; da se ne krade, da se izbjegava blud itd. Ove zapovijesti vjernici/e trebaju provoditi u svome životu, i aktivnim odnosom pokazati da poštuju Boga, a ne samo kroz verbalno očitovanje vjere (Mt, 25, 31-45). Budući da su ljudi nesavršeni i skloni griješenju, religijska norma se ispunjava u oprostjenju grijeha koje je simbolički prikazano, na primjer, u kršćanstvu u nanovorođenju (krštenje). Tako je vjernik/ca onaj/ona koji/a se pokajao za loše ponašanje i koji/a više ne griješi ili se trudi da Bogu ugodi i u stalnoj je borbi sa svojim unutrašnjim slabostima koje nastoji pobijediti.

Pokazatelji religioznosti u porodici se mogu vidjeti u načinu ponašanja i stavovima koje njeni sljedbenici/e izražavaju u vezi sa nekim pitanjima. Pored toga, mnogo važniji dio prisutnosti religije se ogleda u življenju etičkih principa o kojima je bilo riječi u Poglavlju 2. Formalni pokazatelji (indikator) religioznosti se očituju kroz prakticiranje religijskih obreda. Ako porodica svetkuje Šabat, ili odlazi u crkvu na službu/misu ili na namaz u džamiju, onda se formalno takvi ljudi identificiraju kao pripadnici određene religije. Pretpostavlja se da ljudi koji čitaju vjerske knjige, odlaze u Božije hramove, mole se Bogu i vjeruju u Njega su zapravo vjernici/e. U ovom dijelu će biti naznačena neka obilježja religijskog života u porodici, kao što je pitanje ishrane i posta, prema kojima se vjernici/e različitih religija raspoznaju i prepoznaju.

U jevrejskoj tradiciji izvršavanje obreda u tačno naznačeno vrijeme i na određen način je propisano u Tori i rabinskoj tradiciji. Veliki broj propisa se odnosi na dozvoljene i zabranjene vrste hrane. Svi propisi o ishrani zajednički se nazivaju kašrut, što je izvedena imenica od košer čije je značenje "prikladan" ili spreman za jelo.

U Bibliji (Post 1:29; 9:3; Lev 11, 1-47) se daje jasan propis o čistim i nečistim životinjama u ishrani, po kome se, između ostalih, ne jede svinjsko meso. Od kopnenih životinja je dozvoljeno jesti samo meso životinja koje imaju papke i koje preživaju, a od morskih samo ribe koje imaju peraja i krljušti.

Slika 87. Restoran košer ishrane

Košer ishrana podrazumijeva da meso mora biti zaklano na propisan način, da životinja mora biti zdrava i od dozvoljenih vrsta za jelo, ali i da se u istom obroku ne jede i ne služi na istom posuđu meso i mlijeko i mliječni proizvodi. (Pnz 14, 1-21) To u ortodoksnim jevrejskim porodicama podrazumijeva dvije odvojene kuhinje i posuđe za mliječnu i mesnu hranu, o čemu vodi brigu žena. U reformiranim zajednicama vjernici/e se, uglavnom, ne pridržavaju strogo propisa o košer ishrani, dok neki od njih djelimično prakticiraju košer — ne jedu svinjetinu i morske plodove. Danas je veliki problem ispoštovati pravila košer hrane jer se hrana kupuje i zato jer mnogi proizvodi sadrže masti koje nisu dozvoljene. O tome obično brine rabin, tako što provjerava proizvode na tržištu i daje upute vjernicima/cama.

Post je sastavni dio jevrejskog života i prakticira se nekoliko puta godišnje. Postoji pet postova u godini koji su povezani sa historijskim datumima velikih stradanja jevrejskog naroda. Jedan od najvažnijih je Tiša beav (devetog Ava jevrejskog kalendara) i posti se dvadeset i četiri sata. Ovo je dan žalosti za jevrejski narod jer je na taj dan srušen i Prvi i Drugi hram i jer su na taj dan Rimljani potpuno porušili Jerusalem.

Post počinje u predvečerje Tiša beava jednostavnom večerom na kojoj se obično služi leća i kuhana jaja (okrugli oblik ove hrane simbolizira ciklus života i smrti). No, svrha posta nije samo tugovanje zbog rušenja Hrama, već kako to veliki učitelj Majmonides objašnjava, buđenje srca i otvaranje vrata pokajanja.

U islamskoj tradiciji, također, postoje dozvoljene (*halal*) i zabranjene (*haram*) stvari i djela. U ishrani je zabranjeno svinjsko meso i alkoholna pića, s tim da su propisi o halal mesu nešto blaži u odnosu na košer ishranu. Meso treba biti zaklano na propisan način, uz spomen Božijeg imena, a ako muslimani/ki nisu u mogućnost konzumirati takvo meso, onda trebaju voditi računa da barem bude pripremano uz spomen Božijeg imena — u ime Boga Milostivog Samilosnog (*Bismillahir-rahmanir-rahim*).

Post je vrlo bitan dio vjerničkog i porodičnog života. Obavezni post se prakticira u mjesecu ramazanu svake godine, a dobrovoljni post tokom drugih važnih datuma (blagoslovljenje — *mubarek* večeri: *Lajlat al-Berat*, *Lajlat al-Regaib*, *Lajlat al-Mi'radž*) ili u drugim prilikama po slobodnom izboru. Ramazanski post je zahtjevan i traje punih mjesec dana. U objašnjenju svrhe posta se navodi, između ostalog, da vjernici/e postom jačaju volju, uče se solidarnosti, strpljivosti i praštanju. To je vrijeme kada se ne smije pokazivati ljutnja, govoriti i misliti o ružnim stvarima, već se mora pokazati najveći stepen strpljivosti. Tek takav post, a ne puko ustezanje od hrane i pića, ima svoju svrhu.

Post počinje od zore do zalaska sunca i to podrazumijeva potpunu apstinenciju od jela, pića, duhana, seksualnih odnosa i ružnih djela i misli (Kur'an, 2:187). To je vrijeme posebne posvećenosti, molitve i dobrih djela. Smatra se da se svako dobro djelo učinjeno u ramazanu udvostručuje, pa se vjernici/e trude da se što više mole, pomažu druge, pripremaju iftar (večera kojom se prekida post) i dijele sadaku (dobrovoljno davanje). U danima posta porodice se zajedno družu za iftare sa komšijama, rodbinom i prijateljima. Uči (recitira) se Kur'an i pjevaju duhovne pjesme (ilahije od arap. ilah — Bog i kaside, arap. pjesma).

Slika 88. Iftarska sofra

U kršćanskoj porodici su prisutna porodična bogoslužjenja na kojima se moli, proučava, pjeva, razgovara. U nekim porodicama se prakticiraju svakodnevna bogoslužjenja, dok se u drugim odvijaju za vrijeme vjerskih praznika. U pravoslavlju, kod Srba, specifične su porodične slave koje se jednom godišnje slave u porodici i posvećene su porodičnom svecu. Post je povezan s vrstom hrane i danima kada se posti, a to je prije velikih kršćanskih praznika kada se i pričesćuje. Vrijeme posta je sedam sedmica prije Vaskrsa i tada vjernici/e nastoje da budu posvećeni molitvama, duhovnom uzdizanju i vršenju dobrih djela. Pravoslavni post podrazumijeva ustezanje od hrane životinjskog porijekla, a ima i posebnih dana kada se posti samo na vodi. Pored apstinencije od određene vrste hrane, važno je, također, da se vjernici/e ustežu i od ružnih djela i postupaka i da čine što više dobrih djela. Kod katolika je, također, važan post, i to je vrijeme odricanja koje traje 40 dana. Petkom je nemrs, a vjernicima/cama je prepušteno da sami odrede koliko i kako će postiti.

Vjernici/e se mogu prepoznati i po tome što će reći da poste, ili što će reći da im je nemrsni dan, ali i po tome šta čine tih dana. Vrlo često se može čuti da ljudi rade neke poslove dobrovoljno, da pomažu nekome ili nastoje učiniti neko dobro djelo za drugoga i zajednicu. Za takav angažman se kaže da je to pokora, odnosno dobra djela koja treba činiti da bi post i molitve bili potpuni. Djelo je uvijek važan dio svakog obreda, pa i posta, u svakoj religijskoj tradiciji. Religija je vidljiva, dakle, u svakodnevnoj organizaciji života, načinu ishrane, načinu govora i ponašanja. Ova druga, unutrašnja strana posta je ono što se smatra suštinskim.

Uzimajući u obzir sve što vjernici/e čine postom, molitvama i drugim obredima, važno je, ipak, istaknuti da je u svemu tome bitna ljubav. Svaki čovjek treba ljubav, te je zato važno i da djeluje s ljubavlju, a ne samo da ispunjava zadatu formu. U prilog tome i sv. Pavle kaže: "Ako sve ima, a ljubavi nema, ništa ne vrijedi".

Način na koja su umjetnički oslikana arapska slova svjedoči ljepotu Božije riječi i svijeta koji je stvorio. To je važan dio islamske umjetnosti koja se poziva na hadis:

Bog je lijep i voli ljepotu.

Posebnost muslimanske kuće su i prelijepi ćilimi kojima se ukrašavaju podovi i mali ćilimi koji stoje kao slike na zidu i oni na kojima se klanja. Sedžada (*arap. sedždžede – klanjati se, padati licem na tlo*) je mali prostirač na kojem muslimani/ke obavljaju molitvu. Iako je najvažnije da mjesto za klanjanje bude čisto, vremenom je razvijena prava umjetnost ukrašavanja sedžada. One mogu biti vunene, svilene ili obične pamučne, a motivi su različiti. Važno je da slike na sedžadi ne odvrćaju pažnju vjernika/ca. Obično se na sedžadama nalazi slika Ka'be, ili slika mihraba (niše) iz džamije, ili neki ornamenti, zvijezde, polumjesec i biljni motivi.

U Bosni i Hercegovini su se sedžade ručno tkale i razlikovale se po tome što su izrađivane za svakodnevnu upotrebu jednostavnijeg dizajna, a one ljepše su se koristile za goste i posebne prilike. U seoskim kućama se mogu vidjeti i sedžade napravljene od janjeće kože (obično od kurbana) kako vise na zidu sa tespihom.

Slika 104. Sedžada

Najčešće se na levhama ispisuje:

- *Bismilla (Bismillahir-ra-hmanir-rahim – U ime Boga Milostivog Samilostnog),*

- *Šehadet (La Ilahe illa-llah Muhammed resulullah – Nema Boga osim Allaha i Muhammed je Njegov Poslanik)*

- *Ajetul-Kursija, (Kur'an, 2:255) dio kur'anskog teksta koju vjernici/e recituju poslije namaza.*

- *Sura (poglavlje) Ihlas u kojem je najbolje oslikana monoteistička percepcija Boga.*

- *Fatiha, prvo poglavlje Kur'ana koje se recituje u namazu i kao svakodnevna molitva u različitim prilikama.*

4.5. Podjela obaveza u porodici

Struktura porodice nudi dvije mogućnosti za podjelu obaveza. Jedna je podjela po spolu, a druga prema starosti, odnosno generacijska podjela.

Tradicionalna porodica podrazumijeva podjelu poslova i uloga, prema kojoj je muškarac hranilac porodice, a žena domaćica koja obično koordinira sve članove porodice, a prije svega posreduje između odsutnog muža i djece. Procesom primarne socijalizacije prenose se obrasci ponašanja, i postiže se prilagođavanje na dodijeljene uloge. Socijalizacija je jedna vrsta učenja pomoću kojega pojedinci/ke nauče ponašanja koja su u ovom slučaju primjerena spolu kome pripadaju. Tim procesom usvajaju se i brojne druge uloge. Poslovi koji se u kući obavljaju su brojni i ne moraju uvijek biti polno i starosno određeni. Ljudi se međusobno razlikuju po svojim sposobnostima i obrazovanju te se i obaveze za izvršenje nekih poslova mogu dodijeliti shodno tome šta ko umije i može da radi. Osim toga, treba naglasiti da su porodične obaveze fleksibilne, da postoji uobičajena raspodjela, ali i mogućnosti zamjene u slučaju da je neko bolestan, odsutan, ili na drugi način spriječen da obavi svoj dio zadatka.

Poželjno je da se svi članovi osposobe da znaju uraditi i druge poslove osim onih koji su im dodijeljeni prema tradicionalnoj raspodjeli poslova, uvjetovanih stereotipnim shvaćanjem uloga i poslova. To znači da je u nekim mjestima i porodicama sramota da muškarac ili žena obavlja "ženske", odnosno "muške" poslove.

Podjela na "muške" i "ženske" poslove postoji stoljećima skoro u svim kulturama i tradicijama, a u velikoj mjeri se opravdava biloškim karakteristikama oba spola — majčinstvo i slabija fizička konstitucija kod žena i fizička snaga kod muškarca. Sve monoteističke religijske tradicije naglašavaju kako je majčinstvo najveći dar i najvažnije poslanje žene, no to ne bi trebao biti razlog isključenja iz svih drugih poslova.

Da bi se razumjelo zašto je žena bila i još uvijek je u velikoj mjeri svedena na majčinstvo, odgoj djece i poslove koji predstavljaju prirodan produžetak obaveza iz porodice (obrazovanje, medicinska njega, pomaganje, uslužne djelatnosti), potrebno je analizirati izvorište i načelo takve politike odnosa među polovima.

Prema religijskom učenju monoteističkih religija život čovjeka je počeo stvaranjem Adam/Adama i Eve/Have, što je uveliko odredilo i odnos između žena i muškaraca kroz historiju. U judaizmu, kršćanstvu i islamu ova priča je stoljećima oblikovala svijest ljudi i sistem vrijednosti u kojem je žena doživljavana kao drugostvorena, kriva za prvi grijeh i izvor iskušenja za muškarce.

Judaizam

U jevrejskoj tradiciji je priča o stvaranju Adama i Eve imala veliki uticaj na poziciju žene u porodici i društvu čemu su posebno doprinijela rabinska tumačenja i pravila koja su vremenom uvodili. Priča o stvaranju je zapisana u Tori, na dva mjesta u Knjizi postanja (1, 27; 2, 7.24).

U prvom izveštaju, u okviru stvaranja svijeta, Adam je stvoren od prača zemaljskog:
Na Svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božiju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.
 (Pst 1, 27)

U drugom izveštaju su izneseni detalji o stvaranju:

Tad Jahve, Gospod Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, mjesto zatvori mesom. Od rebra, što ga je uzeo, čovjeku napravi Jahve, Gospod Bog, ženu pa je odvede čovjeku. (Post 1, 21-22)

Na to čovjek reče: "Gle, evo kosti mojih kostiju, mesa od mesa mojega! Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta!" (Post 1, 23)

Prema biblijskom kazivanju Eva je nagovorila Adama da proba zabranjeno voće i nakon toga su protjerani na zemlju sa sljedećom porukom:

A ženi reče: "Trudnoći tvojoj muke ću umnožiti, u mukama djecu ćeš rađati. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodariti nad tobom". (Post 3, 16)

Na temelju ova dva biblijska stava teolozi su stoljećima razvijali tumačenja i teorije o podređenom statusu žene. Rabini su govorili da je ženu najbolje držati podalje od upravljanja zajednicom, mjesta odlučivanja, te duhovnog nauka i vođstva. Smatrali su da žena po samom činu stvaranja ima slabiju fizičku konstituciju, da je emotivnija i sa nižim nivoom intelektualne snage. Adam je po činu stvaranja prvi i zbog toga što mu je uzeto rebro on je zauzvrat dobio sluškinju da mu služi. Kazna za muškarca je bila da će morati da znojem zarađuje za život, a žena da u bolovima rađa. Žena je, dakle, zbog funkcije majčinstva bila limitirana na kućne poslove i odgoj djece, a intelektualni rad, uključujući i tumačenje svetih knjiga, je bila privilegija muškaraca. Tome su doprinijeli i negativni stavovi o obrazovanju žene, što se počelo mijenjati tek od 18. st. kada žene počinju proučavati Toru i baviti se intelektualnim radom. Prije toga, samo su žene iz viših društvenih krugova imale mogućnosti za obrazovanje (u Bagdadu u 12. st. kćer vođe jevrejske zajednice, Samuela Ben Alija podučava Svetim spisima muškarce i žene).

Egalitarna tumačenja o stvaranju, kojih je bilo i u ranim stoljećima judaizma više se oslanjaju na prvu priču o stvaranju u kojoj Bog kaže da je podjednako stvorio muško i žensko i da su i žena i muškarac podjednako intelektualni i emotivno obdareni i sposobni da rade sve kreativne poslove podjednako dobro. Biološke razlike se poštuju, ali prema ovim tumačenjima, one ne smije biti prepreka za ravnopravnu podjelu poslova i učešće žena u svim oblastima života.

Danas postoji razlika u ortodoksnim i reformiranim jevrejskim porodicama u vezi sa podjelom poslova. Ortodoksne jevrejske porodice se pridržavaju zapovijesti (micvot) tako što muškarci imaju obavezu ispunjavati svih 613 zapovijesti, a žene samo 365 negativnih, odnosno zabrana. Umjesto obavljanja pozitivnih propisa (naredbe) žene imaju obavezu da brinu o porodici, odgoju djece, da kuhaju košer hranu, pripremaju sve za Šabat i druge praznike i obrede za koje je potrebno obaviti pripreme u kući. U reformiranim porodicama je to promijenjeno, pa žene i muškarci, uglavnom zajedno obavljaju kućne poslove, zajedno idu u sinagogu i zajedno učestvuju u pripremanju svih drugih obreda.

Kršćanstvo

U kršćanskoj tradiciji je na podjelu uloga i poslova između žena i muškaraca, također, utjecala priča o stvaranju, ali i drugi sadržaji iz Novog zavjeta. Priča o stvaranju u velikoj mjeri je odredila odnose muškaraca i žene, ali i odnose crkve spram žene, njene prirode i poslova kojima će se baviti. U višestoljetnim crkvenim tumačenjima žena se smatrala krivcem za prvi grijeh, tzv. "istočni grijeh", podlegla je iskušenjima i donijela u svijet grijeh, zlo i smrt, pa je njena kazna rađanje u mukama i podložnost mužu.

Pored takvih tumačenja, podjela na mušku i žensku prirodu i poslove kojima treba da se bave je učvršćivana kroz komentare Novog zavjeta i poruke crkvenih učitelja. Sv. Pavlu se pripisuje da je o tome rekao sljedeće:

Žena, neka uči u skrovitosti sa svom podložnosti. Ne dopuštam ženi da podučava, niti da vrši vlast nad mužem, što više neka ostane u skrovitosti. Uistinu, najprije je stvoren Adam, onda Eva. Osim toga, Adam nije zaveden, već je žena – pošto je bila zavedena upala u grijeh. Ali će se ona spasiti vršenjem majčinskih dužnosti, ako ustraje s čednošću u vjeri, ljubavi i posvećenju. (Pt. 2, 11-15)

Majčinske dužnosti su bile definirane kao izlaz i spasenje za žene, a uz to je svakako bila i obaveza obavljanja kućnih poslova. Kasnije su veliki kršćanski teolozi objašnjavali zašto je muškarac glava kuće i onaj ko odlučuje. Ivan Hrizostom (347.-407.), grčki teolog i biskup iz Konstantinopolja, je kao razlog podređenosti žene muškarcu naveo i činjenicu da je Bog to učinio zato što je žena zloupotrijebila status koji je imala, nagovorivši Adama na grijeh, zbog čega treba da bude pod kontrolom muškarca. Muškarac se brinuo za porodicu, a žena je brinula o unutrašnjoj organizaciji i koordinaciji unutar porodice.

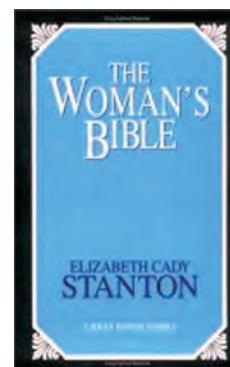
Egalitarna tumačenja su postojala kako u ranom kršćanstvu tako i danas, ali se nisu uspjela nametnuti kao ni u drugim tradicijama. Krajem 19. st. jedna grupa žena, sa Elizabet Cady Stanton na čelu, počela je komentirati Bibliju iznova, smatrajući da je Isus zagovarao jednakopravno učešće žena u crkvi, a ne dominantno mušku hijerarhijsku crkvu. Rezultat tog rada je čuveni komentar Biblije iz ženske perspektive, *Ženska Biblija* (1893.). Savremena tumačenja, također, podupiru stanovišta da su muškarac i žena jednaki po stvaranju i da podjednako imaju intelektualne i duhovne darove za obavljanje svih poslova. Zastupnici ovakvih tumačenja smatraju da zato ne treba praviti tipičnu podjelu na ženske/kućne i muške/naučne i upravljačke poslove.

Katolička crkva je sve do 20. st. zagovarala, uglavnom, hijerarhijski koncept uređenja odnosa među polovima sa muškarcem na čelu porodice i crkve. Obaveze i poslovi žene su bili ponajviše vezani za odgoj djece i kućne poslove. Obrazovanje žena je bilo usmjereno, uglavnom, na religiju i unapređenje porodičnog života. Biskup Palunko je u 20. st o tome pisao sljedeće:

Žena koja nema velikog svjetskog nauka, a ima puno religioznog ... to vam je žena ozbiljna, ponizna, pametna, uredna, sve ona predviđa i sva je odana dušom i tijelom sreći svoga muža... Ako ne zna nizati duge govore u dobru, zna dobro djelovati, a ovo je sve što ištu od nje Bog i ljudi, porodica i društvo.

U pravoslavnoj tradiciji se mogu naći slična objašnjenja uloga žena i muškaraca, sa prevladavajućim principom komplementarnosti spolova, o čemu Pavle Evdokimov kaže:

Žena koja je odveć intelektualna poput muškarca, graditeljka svijeta, biće lišena svoje suštine jer je žena pozvana da unosi u kulturu baš ženstvenost kao posebni vid bitija i nezamjenljiv način postojanja. Muškarac stvara nauku, umjetnost, filozofiju, čak i bogoslovlje kao sisteme, ali ti sistemi dovode do strahovite objektivacije istine.

Slika 105. Ženska Biblija

Slika 106. Cady Stanton

Slika 107. Kassiani, vizantska kompozitorka

Srećom postoji žena, a njoj je predodređeno da postane nosilac tih vrijednosti, mjesto njihovog ovaploćenja i života... Čuvati svijet i ljude kao majka i spasavati ga kao djevica dajući tom svijetu dušu – to je pozvanje žene.

Nakon Drugog vatikanskog koncila (1962.-1965.) hijerarhijski model u Katoličkoj crkvi se zamjenjuje modelom komplementarnosti i uzajamnosti spolova, pa se i žena i muškarac pozivaju podjednako na bavljenje naukom i rad u zajednici, s tim da određene pozicije u kcrvenoj hijerarhiji (svećenstvo) nisu dostupne ženama. Međutim, vrlo je važno kako se definiraju ovi modeli. Ako se otvara prostor za djelovanje žene i muškaraca, onda oni mogu djelovati uzajamno, puni ljubavi razumijevanja i podrške u svemu, pa i u podjeli poslova ili mogu biti dva pola koja se nadopunjuju tako što svako obavlja svoj dio posla – žene kućne poslove i odgoj djece, a muškarci rad izvan kuće i upravljanje. Razvijane su, također i teorije egalitarnosti i ravnopravnosti spolova, ali još uvijek u praksi nisu toliko prisutne kao teorije komplementarnog odnosa.

Islam

U islamskoj tradiciji je priča o stvaranju, također, uveliko utjecala na odnos žena i muškaraca u društvu i podjelu poslova na "ženske" i "muške". Kur'anska priča o stvaranju ne govori o stvaranju žene od rebra, niti krivi žene za prvi grijeh i pad iz raja. Priče o stvaranju prvog čovjeka su razučene u nekoliko kur'anskih poglavlja:

Mi smo Adema stvorili i onda mu oblik dali, a poslije melecima rekli: Poklonite mu se!, i oni su se poklonili, a Iblis nije; on nije htio da se pokloni. (Kur'an, 7:11)

On vas stvara od jednog čovjeka, da na zemlji živite i da u njoj sahranjeni budete. – Mi potanko pružamo dokaze ljudima koji razumiju. (Kur'an, 6:98)

Nakon toga Adem i Hava su stanovali u Džennetu uz upozorenje da se ne približavaju zabranjenom stablu. Šejtan ih je oboje zaveo i oni su oboje zgriješili i bili protjerani na zemlju. Taj prvi ljudski neposluš je bio oprostjen, ali im je Bog poručio sljedeće:

"Izlazite", reče On, "jedni drugima bićete neprijatelji! Na zemlji ćete boraviti i do smrti ostati. Na njoj ćete živjeti, na njoj ćete umirati i iz nje oživljeni biti", reče On. (Kur'an, 7:25)

Iako se u tekstu Kur'ana ne spominje stvaranje od krivog rebra, niti obaveza podložnosti žene muškarcu, u drugim izvorima se pojavljuju druge priče i obrazloženja o inferiornoj naravi žene. U jednom od hadisa stoji:

Oporučujem vam da prema ženama budete pažljivi, budući da je žena stvorena od krivog rebra, čiji je vrh najiskrivljeniji (odnosno da je osjetljive, emotivne naravi). Ako ga pokušaš ispraviti, slomićeš ga, a ako ga ne budeš ispravljao, ostaće savijeno. Stoga, budite pažljivi prema ženama.

Ovakve i slične predaje su korištene u literaturi i propovijedima da se pojasni kakva je narav žene i kakvi odnosi treba da vladaju među njima — hijerarhijski ili komplementarni. Kasnije se u komentarima Kur'ana pojavljuju i priče utemeljene na biblijskom kazivanju o stvaranju, pa je vremenom slika Hava i Eve postala vrlo slična u monoteističkim tradicijama. Žena se definirala kao emotivno slabašno biće, osjetljive naravi i predodređena za majčinstvo i brigu o djeci. Iako je bila pozvana da se obrazuje, to je bilo, uglavnom, u religijskim naukama i u vezi sa porodičnim životom, tako da žene, osim nekih izuzetaka nisu učestvovala u javnoj sferi života sve do 20. stoljeća. Žene iz viših društvenih slojeva su pohađale privatne škole ili imale privatne učitelje/ice, a neke su bile i profesorice velikim muslimanskim autoritetima (Zajnab bint al-Šari (d.1218) iz Nišapura u Perziji, koja je studirala islamsko pravo i dobila diplomu kojom se potvrđuje da ona može podučavati druge), ali takva praksa je bila klasno uvjetovana i nije bilo općeprihvaćena i društveno priznata. Striktne podjele uloga, poslova, pa i segregacija spolova (potpuna odvojenost žena od muškaraca) je vjerski podržavana i opravdavana. Iako je u historiji zabilježeno da je Muhammed a.s radio i takozvane ženske poslove (kuhao, šivao i prao), takva praksa nije zaživjela kao ni u drugim oblastima života. Stoljećima je prevladavalo mišljenje da su

žene stvorene za obavljanje kućnih poslova i da to muškarci ne mogu jer im konstitucija nije prilagođena tome.

Egalitarna tumačenja odnosa među spolovima, koja su postojala kroz povijest, ali se nisu uspjela nametnuti ponudila su drugačiju sliku žene i muškarca i njihovih uloga u porodici i društvu. Svoje argumente zasnivaju na tekstu Kur'ana:

O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo, da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji ga se najbogobojažniji (najsuvjesniji i koji postiže ravnotežu), Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.

(Kur'an, 49:13)

Slika 108. Muslimanka uči ezan

Muhammed Ikbal, Fathi Osman, Asma Barlas i drugi savremeni tumači Kur'ana objašnjavaju kako je u ovom ajetu jedini kriterij razlikovanja među ljudima bogobojažnost, odnosno ravnoteža. Oni dalje naglašavaju da su biološke razlike datost i njih treba uvažavati, ali da se na temelju stvaranja i bioloških karakteristika ne može naučavati neravnopravnost. Savremeni način života je donio brojne promjene i u muslimanskim porodicama, pa se i uloge i podjela poslova rješavaju drugačije i u skladu s potrebama, ali i dalje podjela postoji, iako ne tako striktno definirana.

Zaključak

Religijska tumačenja položaja žene i muškarca u društvu u svim tradicijama su vijekovima podupirala podjelu na "muške" i "ženske" poslove, i bez obzira na drugačije stavove u crkvama i među učenjacima, takve poruke su još dio sistema vrijednosti mnogih porodica. U Bosni i Hercegovini je došlo do velikih promjena u drugoj polovici 20. stoljeća kada su žene ostvarivanjem političkih i građanskih prava dobile mogućnost da se obrazuju, rade i učestvuju u političkom životu države.

Nedavna istraživanje (*Žene, religija i politika, 2007.*) je pokazalo da u bosanskohercegovačkim porodicama još postoji podjela na muške i ženske poslove, nešto više izražena na selu nego u gradu i kod starijih generacija, iako ni mlađa populacija nije baš spremna prihvatiti promjene. Veliki broj i žena i muškaraca smatra da treba održati tradicionalnu porodicu, što je pozitivno, ali nisu spremni napraviti promjene u skladu sa novim okolnostima u kojima žena radi i zajedno s muškarcem izdržava porodicu. Ako se mijenja način života porodice u smislu da žene podjednako zarađuju i izdržavaju porodicu, onda je potrebno napraviti i preraspodjelu i u kući jer u protivnom veći teret obaveza snosi žena, koja je stoljećima proglašavana slabašnom. Prepreke egalitarnoj rodnoj politici su različite vrste predrasuda, strahova, stidova i nespremnosti na promjene. Istraživanje je pokazalo da muškarci koji pokušavaju uvesti promjene u svom životu doživljavaju veliki pritisak porodice, okoline i prijatelja. Ako žene i muškarci žele da održe zdrave odnose u porodici, onda to mora biti na temeljima etike pravednosti, ljubavi, uzajamnog poštovanja i pomaganja, onako kako je to obrazloženo u Deklaraciji za svjetski etos, u drugom poglavlju ove knjige.

4.6. Osnivanje porodice i seksualnost partnera

Osnivanje porodice je obaveza za žene i muškarce u monoteističkim religijskim tradicijama i o tome su napisana brojna djela, komentari i preporuke. Ranije je već spomenuto da je prvi čovjek stvoren u paru, kao muškarac i žena. Njih dvoje su formirali prvu bračnu zajednicu kao paradigmu, uzor ili model porodičnog života za kasnije generacije. Zajednička odrednica sve tri monoteističke religije jeste da je porodični život uvjet očuvanja morala, kreposti i zdravlja sa svrhom širenja potomstva. U svetim knjigama i drugim porukama iz religijskih tradicija se vidi da je rađanje djece podsticano i smatrano velikim bogatstvom i blagoslovom.

Dino Abazović

5. RELIGIJA – DRŽAVA - DRUŠTVO

Uvod (temeljni pojmovi)

Religija – Ne postoji jedna općeprihvaćena definicija u stručnim radovima koja određuje šta je to religija, pa tako i samo pitanje određenja pojma "religija" može biti izvor brojnih kontraverzi. I dok nije sporno da etimološki termin religija ima korijen u latinskoj riječi religio (izražavanje poštivanja bogova), odnosno religare (vezati, povezati), autori su različitim elementima davali prednost kao najznačajnijim pri određenju religije. Kod jedne grupe autora prednost se daje vjerovanju u nadnaravno, vrhunaravno, transcendentno (dakle vjerovanje u esenciju izvan čovjeka i prirode, koja nije ovozemaljska), najčešće određeno imenicom Bog(ovi). Drugi autori prednost daju ritualima i obredima, učenjima, zajednici. Kako god, danas se uglavnom smatra da su sljedeći elementi za određenje pojma religija:

a) vjerovanje u nadnaravno, vrhunaravno; i b) vjerovanje u sveto; izraženo kroz religijske; **c) običaje i obrede;** i **d) simbole;** o kojima se brinu **e) religijske zajednice i njihovo vođstvo;** opskrbljujući religijsku zajednicu; **f) moralnim (čudorednim) definicijama.**

Različite su i tipologije po kojima se klasifikuju religije, a neke od najčešće upotrebljivanih su da su religije prirodne, objavljene, osnovane (po kriteriju nastanka); monoteističke, politeističke (po kriteriju vjerovanja u jednog ili više bogova); plemenske, narodne/nacionalne, univerzalne (po kriteriju etničkog pripadanja); nadalje, postoji mnogo drugih tipologija pa se tako za neke religije smatra da su dogmatske, emocionalne, ritualne, (ne)misionarske, (ne)institucionalizovane, tradicionalne...

Dakako, jedna religija se može klasifikovati po više tipologija, tako da je recimo jevrejska religija monoteistička, narodna religija, dok je hrišćanstvo, takođe, monoteistička, ali univerzalna religija. Islam je univerzalna, monoteistička, objavljena religija.

Društvo/Zajednica – sam pojam se upotrebljava u veoma različitim značenjima, ali latinski izraz societas određuje poblježe srž samog pojma: otuda izvedenica socijalnost ili društvenost, svojstvo čovjeka da se udružuje i saraduje sa drugim ljudima, da stupa u društvene i kulturne procese. U enciklopedijama i rječnicima pod odrednicom "društvo" uglavnom se navodi da se radi o relativno stalnim i stabilnim cjelinama djelovanja i odnosa, kao i raznolikih tvorevina i procesa koji se formiraju u okviru konkretnih prirodnih i istorijskih uslova. Pojam društvo se, takođe, koristi i za sva organizovana udruženja većeg broja ljudi koji se ujedinjuju radi ispunjenja neke svrhe.

Moguće je govoriti o više tipova društva: o društvu uopće (najapstraktniji pojam, zajednička obilježja svih ljudi), o određenom istorijskom ili strukturalnom tipu društva, odnosno tipu društvenosti (npr. patrijarhalnom ili robovlasničkom tipu društva), te o konkretnom društvu (npr. američkom, francuskom ili bosanskohercegovačkom društvu, u datom vremenskom periodu – npr. između dva svjetska rata). U užem smislu uglavnom se misli na nacionalno društvo, a u širem smislu na svjetsko (globalno) društvo. Različiti su pristupi u proučavanju društva tako da se vremenom u nauci razvilo nekoliko veoma uticajnih teorija i opštih pristupa poput funkcionalizma, strukturalizma, biheviorizma, simboličkog interakcionizma, fenomenalizma, teorije sistema, kritičke teorije društva, konstruktivizma, postmodernog pristupa proučavanju društva.

I pojam **zajednica** ima više značenja, ali bi ga za ovu priliku trebalo razumijevati prije svega kao društvenu grupu koju čine ljudi povezani društvenim procesima koji traju duže vremena, ali rezultat takvog povezivanja nije samo ostvarenje zajedničkih potreba i interesa već i stvaranje posebne kulture. Kultura, odnosno, zajednička svijest članova zajednice podrazumijeva manje–više jedinstven pogled na svijet, zajedničke vrijednosti, norme ponašanja, socijalnu kontrolu, sistem sporazumijevanja (jezik, simboli, itd.).

Zajednice mogu biti organizovane i neorganizovane, stihijske i voljne, političke, ekonomske, privredne, kulturne, religijske – zavisno o tome koja vrsta djelatnosti preovladava u zajednici. Iako zajednicu karakteriše solidarnost koja se zasniva na osjećajnim vezama, kao i duhovna usmjerenost njezinih članova, ona je niži oblik razvoja u odnosu na društvo, koje se stvara planski, svjesno i organizovano, i što je veoma važno, društvo ima propise i sankcije umjesto običaja i tradicije.

Slika 113. Max Weber

Država i Nacija – je političko–teritorijalna organizacija društva, forma u kojoj se društvo pojavljuje u svom organizovanom obliku. Mnogi teoretičari smatraju da je država nastala kao realizacija društvene težnje ka svojoj organizaciji kako bi se osiguralo trajno vršenje djelatnosti i zadovoljavanja potreba društva. Organizacija u obliku države označavala je opštu uređenost cjeline koja se mogla postići samo putem pravila i normi – od običajnih do pravnih. Država je politička organizacija društva jer je za upravljanje vezana vlast, organizovana moć. Max Weber, znameniti sociolog, ponudio je definiciju države koja se smatra klasičnom i koju prihvata većina teoretičara države – država je "ljudska zajednica koja (uspješno) prisvaja prava na monopol nad legitimnom upotrebom fizičke sile na određenoj teritoriji".

Nadalje, slijedeći Weberovu teoriju, definira se da se država sastoji od vlasti ili zakonodavnih tijela koja donose zakone, birokratije ili državne uprave koja provodi odluke vlasti, policije koja je zadužena za provođenje zakona, te oružanih snaga čija je zadaća štiti državu od spoljnih prijetnji. Država je teritorijalna organizacija društva jer vlast ima fizički prostor u kojem se vrši, i na takvoj jasnoj teritoriji uspostavljaju se unutrašnje i spoljne granice. Mnoštvo je institucija unutar države, ali su najvažnije **a) državno–ideološki aparati, b) pravni poredak i c) građanska prava i slobode**. Na kraju 20. i početkom 21. vijeka svijetom dominiraju "nacije–države" koje smatraju svojim vlasništvom teritorije kojim je premrežena čitava planeta Zemlja.

Sam pojam **nacija**, takođe, nije jednoznačno određen, ali se pod njim često podrazumijeva jedan narod kojem je uspelo da se politički organizuje u državu, ali se to ne odnosi na sve nacije. Narod bi se ovdje mogao definisati, po Karlu Deutschu, kao grupa ljudi sa komplementarnim navikama komunikacije, koje proizlaze iz zajedničkih odlika njenih članova: suživot, jezik, kultura, istorija, tradicija – dakle radi se o kolektivnom identitetu koji je vrlo često dodatno učvršćen vjerom o zajedničkom porijeklu (tu se međusobno isprepliću jedva odvojivi objektivni i subjektivni faktori, mitovi i manipulacije).

Nacija je, dakle, narod koji je preuzeo nadzor nad nekim institucijama društvene prisile, što je moglo dovesti do potpuno razvijene nacionalne države. U skladu s tim se i državljanstvo u mnogim svjetskim jezicima naziva i nacionalnošću (*eng. nationality, fr. nationalite, ital. nazionalita*). Bez konstitutivnih pretpostavki teško je razumjeti naciju, a najčešće se razlikuju tri objektivne mogućnosti za osnivanje nacija: kultura, priroda i moć, tj. legitimitet se poziva na kulturu, porijeklo ili državu.

U prvom slučaju, nacija je kulturna zajednica ljudi koja egzistira zahvaljujući "objektivnim" kriterijima kao što su jezik, običaji, navike, književnost i umjetnost, vrijednosti i norme...

U drugom slučaju radi se o prirodnoj zajednici faktičkog porijekla (rasa, narod), dakle njeni pripadnici nisu samo oni koji u to vjeruju.

Treće shvatanje pod nacijom podrazumijeva dobrovoljnu subjektivnu zajednicu koja se poziva na osjećaj zajedničke pripadnosti i/ili politički zrele svijest građana, koji sebe podružavaju posredstvom ugovora. U svakom slučaju, bilo da se radi o naturalističkim, determinističkim, kulturalističkim ili voluntarističkim shvatanjima, nacija bi trebala da bude društvo koje nastaje i egzistira bez prinude.

5.1. O religijskoj zajednici; o religioznosti i pripadanju

Jedan od važnih elemenata za konstituisanje pojma religije jeste postojanje zajednice. Zaista, sva raznolikost religijskog života najčešće se upražnjava unutar zajednice, grupe okupljene radi zadovoljavanja religijskih potreba i funkcija. I dok je vjera često unutrašnji, subjektivni aspekt religioznosti, religija kao takva, treba društveni okvir, zajednicu, pa mnogi aspekti religijskog (npr. obredi) ne bi bili valjani ukoliko nisu obavljani u grupi, u zajednici. Religijska zajednica kao specifičan tip zajednice i samom vjerom traži jedinstvo, vjera zahtijeva zajednicu.

Slika 114. Međureligijsko vijeće BiH

U svetim spisima često ćemo naći mjesta koja se direktno odnose na zajednicu, prije svega kao zajednicu vjere, pa tako se u Talmudu zapovijeda *"ne izdvajaj se iz zajednice"*, u Novom zavjetu stoji zahtjev *"da svi budu jedno"* (Iv 17, 21), a u Kur'anu je navedeno *"I tako smo od vas stvorili pravednu zajednicu da budete svjedoci protiv ostalih ljudi"*. (Kur'an, 2:143.)

Savremeni način života dakako determiniše različite tipove pripadanja zajednici, od čina rođenja, tj. "članstvom" s obzirom na rođenje u određenoj porodici, do svjesno donesene vlastite odluke, tj. samodeklarisanjem tipa "vjernik/ca sam" i voljnim ulaskom u zajednicu. No, različiti su varijeteti pripadanja zajednici, od formalnog, odnosno nominalnog pripadanja, do veoma aktivnog učešća u različitim aktivnostima religijske zajednice. Ali, da bismo razumjeli specifičnosti odnosa u religijskoj zajednici i pitanje "pripadanja", ukratko ćemo razmotriti kako se "postaje" religiozan, i koje su osnovne "dimenzije" religioznosti.

Ne ulazeći u dogmatske (teološko–doktrinarne) postulate i stavove, iskustveno je poznato da novorođenčad ne ispoljavaju religijske "instinkte". Stoga je jasno da, bez obzira na čemu neko zasniva spoznaje o "temeljima postojanja", dijete mora naučiti norme grupe kojoj pripada, te mora naučiti kako se integrisati u grupu. U tom smislu nema razlike da li se radi o religijskoj ili nekoj drugoj zajednici, kao što nema razlike da li se radi o novopridošlom članu/ici poput novorođenčeta, ili o dobrovoljnom priključenju grupi u kasnijoj fazi života.

Dakle, zajednica podučavajući socijalizuje novopridošle članove/ice, a novopridošli članovi/ice se kroz proces učenja uključuju u zajednicu. Učenje je u religijskim zajednicama često formalizovano, npr. kroz instituciju vjeronauke i uz pomoć vjeroučitelja/ice.

Zajednica od novopridošlih članova/ica zahtijeva predanost i posvećenost vrijednostima koje promoviše, bez obzira na nivo znanja koje član/ica ima, odnosno koliko su česti kontakti sa ostalim članovima/icama zajednice. Jer upravo je predanost zajednici osnova na kojoj počiva proces učenja normi i vrijednosti, vjerovanja zajednice, te odgovarajućih ponašanja i rituala. Takođe, zajednica uvijek pokušava proširiti obim svog uticaja na člana/icu i u situacijama kada član/ica nije u kontaktu sa ostalim članovima/icama, npr. kroz sistem moralnih vrijednosti kojih se pojedinac/ka mora uvijek pridržavati, ili pak, kroz ličnu molitvu u samoći. Konačno, unutar zajednice postoji čitav sistem kompleksnih procesa sa ciljem ohrabrivanja članova/ica da nastave sa daljnjom socijalizacijom. U tom smislu možemo razmotriti i fenomen religioznosti, odnosno njegovu višedimenzionalnost. Najčešće se sama religioznost poistovjećuje jednom od svojih dimenzija – aspektom vjerovanja. Vjerovanje je veoma važan aspekt, ali ne i jedini. Iskustveno smo se mogli uvjeriti da postoje razlike među osobama za koje smatramo da su vjernici, odnosno među osobama koje se samodeklarišu kao vjernici. Razlike su najvidljivije kada su u pitanju specifične aktivnosti u zajednici, određena ponašanja, način odijevanja, ili npr. navike u ishrani. Stoga je značajno navesti i neke druge dimenzije religioznosti uz dimenziju vjerovanja, a to su praksa, iskustvo, znanje (u vezi sa vjerovanjem), i posljedice.

Praksa kao dimenzija religioznosti najčešće se odnosi, i najlakše se može razumjeti, u vezi sa specifičnim običajima i obredima unutar religijskog svjetonazora, i jasno je da tu postoje razlike kako među religijskim zajednicama, tako i po osnovu ponašanja samih pripadnika/ica konkretne religijske zajednice.

Na primjer, postoje razlike u broju obaveznih dnevnih molitvi, dužine posta, frekvencije odlaska u hramove, obavezi odlaska na hodočašća, ritualima vezanim za dobne obrede, i tome slično. Neki se pripadnici/ce religijskih zajednica više, a neki manje pridržavaju propisa poput ranije navedenih, a ponekad možemo svjedočiti da je kod nekih samodeklarišujućih pripadnika/ica zajednice religijska praksa svedena na minimum, ili da gotovo nije ni primijetna.

Specifična religijska iskustva, takođe, nisu jednoznačno određena niti doživljena, tako da članovi/ice religijske zajednice nerijetko imaju veoma lične doživljaje vezane za religijska iskustva – npr. osjećaj Božije prisutnosti pri molitvi, ili u hramu, u prirodi. Važna su tu i neka druga iskustva koja članovi/ice religijske zajednice svakodnevnim govorom iskazuju kao, na primjer, "uslišene molitve", "osjećaj bliskosti u zajedničkoj molitvi", "blagost sakralne muzike" i tome slično.

Što se tiče znanja, koje je usko povezano sa osnovnim vjerovanjima religijskog sistema, neki članovi/ice imaju respektabilno znanje o postulatima svoje vjere, dobro poznaju svete spise svoje religije, kontinuirano prate vjerske stručne radove i vjersku publicistiku, ali ima i članova/ica koji jedva da poznaju osnove svoje religijske doktrine. U isto vrijeme, i jedni i drugi mogu imati izuzetno visok "nivo" vjerovanja, ali je očigledno da su im "nivoi" znanja različiti. Takođe, poznato je da postoje stručnjaci/kinje koji dobro poznaju sisteme vjerovanja neke religije, ali sami ne pripadaju toj religijskoj zajednici, niti su njeni vjernici/e.

Konačno, posljedice (ovdje se ne radi o terminu koji u kolokvijalnom rječniku na našim jezicima najčešće konotira nešto negativno) su, rekli bismo, krajnji "rezultati" prethodno navedenih dimenzija religioznosti. Tako, npr., posljedica religioznosti može biti način odijevanja, način ishrane (šta se pije i jede, a šta ne), način govora i ophođenja prema članovima/icama svoje religijske zajednice, odnosno prema članovima/icama koji dolaze iz grupe "Drugi i drugačiji"...

Sve gore navedeno dovelo je do toga da se, npr. u disciplinama poput sociologije religije, ili znanosti o religiji – religijologiji, ustanovi tipologija vjernika/ca (empirijskim istraživanjima provjerljiva), pa tako možemo govoriti o uvjerenim vjernicima/cama, običnim vjernicima/cama, pokolebanim vjernicima/cama, nominalnim vjernicima/cama, statičnim vjernicima/cama itd. Takođe se govori i o vjernicima/cama koji redovno, povremeno, rijetko ili nikada ne participiraju u obredima, a neki autori govore i o dječijoj, mladalačkoj, staračkoj, te muškoj i ženskoj religioznosti. U literaturi se mogu naći i sljedeće odrednice uz vjernike/ice: "manifestni", "fanatični", "dinamični", "emocionalni", "prividni", ili "marginalni".

5.2. Religija i nacija

Slika 115. Državne zastave

Imajući u vidu činjenicu da je religija i društveni fenomen, u stalnom je interaktivnom suodnosu sa ostalim društvenim institucijama i fenomenima. Uz primarnu funkciju medijacije između prirodnog (ovozemaljskog) i natprirodnog (transcendentnog) svijeta, religija ima i mnoge druge funkcije, od integrativne ili dezintegrativne uloge koju može da ima u društvu, preko opravdanja socijalne stratifikacije, do kompenzacijske funkcije ili pak etičke funkcije koju vrši u društvu. Takođe, religija se može pojaviti kao bitan faktor u "odbrani" kulture, ili biti važan činilac kulturne tradicije.

Kada je u pitanju odnos religija i nacije, neke religije su po kriterijumu etničkog pripadanja njenih sljedbenika u potpunosti narodne/nacionalne religije. Najjednostavnije rečeno, njihov Bog je samo Bog tog naroda/nacije. Jevrejska religija je primjer narodne/nacionalne religije (takođe, narodne/nacionalne religije su i sikhizam i hinduizam).

Pored tipa narodna/nacionalna religija, u literaturi se može pronaći i odrednica "nacionalne forme religioznosti" što je najčešće referenca za, npr., kineske religije (konfučijanizam, taoizam,

Ivo Marković i Zilka Spahić– Šiljak

6. KULTURNI DOPRINOS RELIGIJA ARHITEKTURI, SLIKARSTVU I GLAZBI

Uvod

Kamo god svijetom putovali, pogotovo Bosnom i Hercegovinom, kakve god stare i nove snimke gradova gledali, prvo u oči upadaju tornjevi, minareti i kupole crkava, džamija, sinagoga; s njih se čuje ezan, zvone zvona, s porukom koja u ljudima odjekuje dublje i snažnije nego što su svjesni. Uz te zgrade, koje upućuju na Boga, nalaze se ustanove koje oblikuju zajednicu i čuvaju ljudsko pamćenje: muzeji, biblioteke, galerije, škole, koncertne dvorane, kazališta, klubovi, društva.

U tim se centrima začinjala dinamična duhovnost, umjetnost, koja je ostavila svoje tragove u arhitekturi, slikarstvu, književnosti, glazbi. Religije najbolje možemo upoznati po tragovima koje su ostavile u umjetničkim djelima. Počinjemo putovanje tragom te tajne.

Slika 123. **Bilić, Grafoskopija grada Sarajeva 2006.**

Stari grad Sarajeva je središte četiri dominantne konfesije u Bosni i Hercegovini, židovstva, pravoslavlja, islama i katoličanstva. Na slici – panoptikumu grada Sarajeva – C. Bilić, australski slikar hrvatskoga porijekla, prikazao je religijsku arhitekturu kao dominantnu odrednicu grada Sarajeva. U središtu slike je Sinagoga, pokraj Careva džamija, u pozadini pravoslavne i katoličke prvostolnice.

6.1. Povezanost umjetnosti i religije

Ljepota je za vjernike/ce tajna samoga Boga. Po doživljaju lijepoga čovjek se razlikuje od ostatka stvorenog svijeta. U kršćanstvu se to razumijeva kao dio čovjekove bogosličnosti, a u islamskoj tradiciji ljepota je stanje duše koja svjedoči jedinstvo Božje (tevhid) i koja je otvorena ka unutaršnjem, ka susretu s božanskom prisutnošću.

U monoteističkim religijskim tradicijama ljepota se općenito shvaća kao pokazatelj Stvoriteljeve ljepote. Stoga vjernik/ca posmatra umjetnost kao težnju za Bogom, za savršenstvom i smislom. Po svojoj prirodi umjetnost može imati liturgijski bogoštovni jezik u pokušaju da nasluti smisao stvorenoga svijeta. Ona je i divljenje i traganje, i zahvala i oslobađanje. To je vjernikov/čin pokušaj da ljudsko bude još ljudskije i da se što vjernije svjedoči prisustvo Boga i Njegova ljepota u svijetu.

"Slike su vrata koja vode drugim vratima. Neko u jednoj slici vidi granicu između života i smrti, drugi krajolik, nebo, nastambe, neko nazire odnose unutrašnjega i spoljnog, svjetla i tmine, neko vidi neku prisposobu, sliku nečega potpuno drugačijega, nekome ta slika otvara vrata u podsvjesne svjetove. A religioznom čovjeku ta slika može predstavljati susret sa svetim: "U doživljaju religioznoga čovjeka svakodnevnici se život preobražava, sve može poprimiti religiozno značenje, svaki put može simbolizovati životni put, lutanje može značiti putovanje u središte stvarnosti". (M. Eliade)

Velika umjetnička ostvarenja u arhitekturi, slikarstvu, glazbi i drugim umjetnostima bila su religijski nadahnuta i utemeljena, što je potvrda velike povezanosti religijskog i umjetničkog. Iako umjetnost može biti nadahnuta i iz drugih, nereligijskih izvora, istinsko svjedočenje religije je umjetnost sama jer približava nevidljivog Boga vidljivom svijetu.

Kultura izrasta iz duhovnosti koja može biti religijske, ili nereligijske prirode. Kultura je unutrašnja čovjekova dotjeranost i osposobljenost da se uzdigne na više razine svoje ljudskosti. Rezultat kulture jest civilizacija – kultura utjelovljena i pretočena u ljudski svijet. Veliki naboji duha koje, između ostalog, proizvodi i vjera, stvaraju velike civilizacije. Čini se da suvremena, uglavnom tehnička civilizacija, uveliko živi od naboja duha što su ga stvorile religije. Taj duh je bio izuzetno snažan pa je podstaknuo ljude da grade velebne crkve i džamije, da stvaraju duhovnu glazbu uzdignuća Bogu, da slikaju i njeguju prirodu i svijet oko sebe.

Danas ima mnogo razloga da se kaže kako čovjek živi u veličanstvenoj civilizaciji, koja je tehnološki napravila velike pomake, ali koja je potisnula duhovno u sjenu materijalnog. Zaboravljeni su religijski i humanistički izvori na kojima je nadahnuta i utemeljena ljudska civilizacija, pa se može opravdano postaviti pitanje da se nije možda iznutra istrošila, i izgubila heroizam duha. Zato kultiviranje potrebe za lijepim spada u opću ljudsku odgovornost za sebe i svoj svijet. Po doživljaju lijepoga čovjek se uključuje u naboj duhovnosti (religijske ili nereligijske) bez koje nema balansa i harmonije potrebnih za normalan život čovječanstva.

6.2. Odgovori religija na ljudska pitanja

Religije i uvjerenja. Čovjek je pred nedokučivom i neizrecivom tajnom postojanja o sebi samome i o svijetu u kojem živi: odakle i zapitanost, zašto živi, kamo ide i koji je smisao svega toga. Na ova temeljna pitanja ljudi su kroz povijest na svoj način odgovarali mitovima, vjerovanjima, uvjerenjima i religijama.

Religije objave drže da je na ta pitanja odgovorio sam Bog objavom sebe samoga svijetu. Ta objava zapisana je u svetim knjigama: Hebrejska Biblija, koju Židovi po prvih pet knjiga nazivaju Tora, a kršćani Stari zavjet; kršćanska Biblija koju kršćani zovu Novi i Stari zavjet i Kur'an – sveta knjiga muslimana. Putem objave Bog je otvorio putove spoznaje i odgovora na suštinska životna pitanja za kojima čovjek neprestano traga.

Uvjerenja označavaju svjetonazore i odgovore na krajnja ljudska pitanja, ali se razlikuju od odgovora religija. Odnosi među religijama kroz povijest su bili često isključivi. Religije su bile sklone proglašavati sebe jedinim ispravnim ili najboljim putem prema Bogu, a posljedica toga je bila omalovažavanje i negiranje drugih religija. Suvremeni odnosi među religijama promoviraju se na međuvjerskom razumijevanju, uvažavanju, dijalogu i ekumenskim odnosima i sve se više izgrađuje religija kao bogatstvo različitosti koje nadahnjuje život ljudi i njihovu odgovornost za svoj svijet. Uprkos povijesnim razlazima i isključivosti odnosa među religijama, duhovnost i umjetnost su bila područja u kojima su se religije ugledale i utjecale jedna na drugu, preuzimale jedna od druge razne modele i dostignuća. To je posebno vidljivo u arhitekturi na mjestima gdje su se susreti religija odvijali intenzivnije.

Sloboda vjere i uvjerenja je temeljni prostor vjere i duhovnosti uopće, te temeljno ljudsko pravo i važna osnova uređenja društvenih odnosa.

Iz duhovnosti religije izrasta umjetnost

Religije su zajednice utemeljene na odnosu ljudi prema Bogu. U religijama se mogu postići najviši stvaralački domašaji u umjetnosti. Stoga je važno naznačiti razloge tomu.

Sveto označava ono što je odvojeno za Boga (sakralno, od lat. sacer – posvećeno, sanctus – sancire – odijeliti, posvetiti). Slavenska riječ sveto znači čisto, važno, snažno. Odatle riječ posvetiti (i osvetiti) što znači odvojiti za sveto (vratiti u sveto stanje). Nasuprot svetome je profano, ono što je ispred i izvan svetoga (lat. Pro – ispred, fanum = sveti prostor).

Kult ili **obred** je sveta radnja koja uvodi u sveto i iskazuje odnos prema svetome. Kod Židova i kršćana kult je bogoslužje, a kod muslimana namaz. Riječ kult dolazi od latinske riječi colere – obrađivati, dotjerivati, od koje, također, dolazi riječ kultura. Zato su religija i kultura tako duboko i nedjeljivo povezane.

Svete zgrade (crkve, džamije, sinagoge, pagode i sl.), sveti predmeti (slike, kipovi, obredni predmeti), sveti tekstovi (objave, molitve, obredne knjige), sveta glazba, pomažu čovjeku da se izdvoji i uzdigne iz profanoga i preda doživljaju svetoga (mistika – tajanstvenost).

6.3. Sveta mjesta religija

Kuća, dom, uvijek je bio najvažniji prostor čovjekova života u kojem se rađao, razvijao i urastao u zajednicu. Zato je drugo slovo abecede **B** nastalo od slike kuće (*u semitskim jezicima bet ili bejt znači kuća, a betel hebrejski u Bibliji znači kuća Božja i drugo je slovo hebrejske i arapske abecede, te odatle u grčkom beta β*).

Sinagoge, crkve i džamije su najvažnija mjesta za vjernike/ce jer su to **sveta mjesta**. U svetom mjestu vjernik/ca nalazi podudarnost mističnog unutarnjeg doživljaja odnosa prema svetome i izvanjskog prostora. U mističnom doživljaju i svetom prostoru ljudi se povezuju u mistično zajedništvo. Religiozno zajedništvo je snažan i važan pokretač društvenoga života i zajedništva. Sveta mjesta su duhovne vertikale koje nadahnjuju i okupljaju horizontalnu zajednicu. U svetim se mjestima obilježavaju prekretnice života, rođenje, ženidba, važne godišnjice i smrt.

Najvažnija **sveta mjesta** vezana su za nastanak religija. Sveti grad objavljenih religija, židovstva, kršćanstva i islama je *Jeruzalem*.

Crkva Svetoga groba sagrađena je na Golgoti, Kalvariji, gdje je Isus bio razapet, umro i pokopan, te je jedno od najvažnijih kršćanskih hodočasničkih mjesta.

Jeruzalem je jednako svet i muslimanima kao i Židovima i kršćanima i nakon Mekke i Medine je najsvetije muslimansko mjesto, arapski se naziva *El-Kuds* (sveti).

Kupola na stijeni je ponajljepša zgrada u Jeruzalemu i jedno od najsvetijih islamskih mjesta, zato što se vjeruje da je s toga mjesta Muhammed a.s. uzdignut zajedno s anđelom (melekom) *Džibrailom* (*Gabrijel*) na Nebesko putovanje (*Mi'radž*) gdje je razgovarao s Bogom. Židovi pak vjeruju da je na tome istome mjestu Abraham pripremio žrtvu, svoga sina Isaka.

Slika 124. Jeruzalem

Slika 125. Crkva Svetog groba i Kupola na stijeni, Jeruzalem

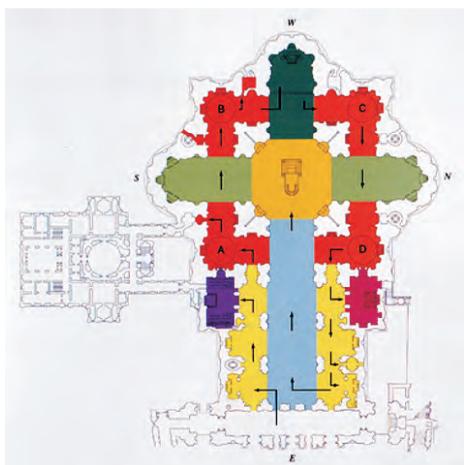
Slika 126. Ka'ba, Mekka

Slika 127. Crkva sv. Petra, Vatikan

Slika 128. Crkva u Sopoćanima

Slika 129. Tlocrt Bazilike sv. Petra, Rim

Mekka je najsvetiji muslimanski grad u kojem se nalazi hram **Ka'ba** koji je prema predanju izgradio Ibrahim (Abraham) sa svojim sinom *Isma'ilom* (*Jišmael*). U Kur'anu se spominje da je Ka'ba "prvi hram sagrađen za ljude" (Kur'an 3:96). Obred u islamu je vezan za **Ka'bu** i to na dva načina: svako mjesto na zemlji direktno je upravljeno prema Mekki tijekom namaza pet puta dnevno, a jednom godišnje Ka'ba postaje centar tog jedinstvenog okupljanja vjernika/ca tijekom hodočašća (hadž).

Grad Rim s **Vatikanom** i **Crkvom sv. Petra** središte je Katoličke crkve.

Gradovi poput Istanbula i Kaira jednako su važni i muslimanima i kršćanima.

Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima. (Mt 18, 20)

Allahu i istok i zapad pripada! Gdje god da se vi okrenete, tamo Allahovo Lice je! (Kur'an, 2:115)

Pored svetih mjesta često se nalaze važne zgrade za zajednicu: trgovi, muzeji, galerije, knjižare i biblioteke, hodočasnički gostinjski, sirotišta, ali i škole, univerziteti, slikarske i glazbene akademije. Za potrebe pjevanja u bogoslužjima u svetim mjestima djeluju muzičari, zborovi, kompozitori.

Uz sveta mjesta prave se zgrade koje ih opslužuju, samostani, manastiri, tekije, kurije, župni uredi, upravne zgrade religija. Važne zgrade za zajednicu su, također, škole gdje rastu i odgajaju se budući nositelji/ce društva, gdje se stiču znanja potrebna za život društva. Zato su i škole važan dio društvenoga života, u njima se stvaraju sportske ekipe, navijački klanovi, kulturna društva, u njima se ljudi susreću u knjižnicama, čitaonicama, koje oblikuju život društva. Većina ovih građevina je ranije građena iz fondova zadužbina, legata ili vakufa.

Također, važne društvene zgrade su muzeji koji sadrže arheološko, folklorno, zanatsko, stvaralačko, umjetničko pamćenje društvene zajednice. Zato u ratovima ratnici razaraju crkve, džamije i sinagoge, muzeje, škole, kako bi uklonili simbol postojanja i okupljanja zajednice, kako bi protjerali ljude, iskorijenili zajednicu s toga mjesta i izbrisali njihov identitet.

6.4. Kršćansko graditeljstvo

U kršćanskoj tradiciji sveta kuća se zove crkva (od grčke riječi *kiriakón* = kuća Božja). Najvažnija pokrajinska, odnosno biskupska stolna crkva je katedrala. Župne crkve su središta života kršćanske zajednice, poput džamije u muslimana i sinagoge u Židova. Manje područne crkve zovu se kapele ili kućne kapelice. Crkva uz redovničke samostane zove se samostanska, manastirska ili opatijska crkva.

BIBLIOGRAFIJA

1. Abazović, Dino, *Za naciju i Boga: Sociološko određenje religijskog nacionalizma*, Magistrat, Sarajevo, 2006.;
2. Abou El-Fadl, Khaled, *Islam i izazov demokracije*, prev. Zilka Spahić-Šiljak, Buybook, Sarajevo, 2006.;
3. Abou El-Fadl, Khaled, *Speaking in God's Name: Islamic Law, Authority and Women*, Oneworld Oxford, 2003.;
4. Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.;
5. Anđelović, Petar, *Franjevačka karizma u 26 slika*, Rabic, Sarajevo, 2006.;
6. Anić, Rebeka Jadranka, *Više od zadanoga: žena u crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2003.;
7. Asad, Muhammed, *Poruka Kur'ana*, El-Kalem, Sarajevo 2004.;
8. Baptist Metz, Johann, *Politička teologija*, KS, Zagreb 2004.;
9. Bauschke, Martin, *Projekt svjetskog etosa s muslimanskog gledišta*, u: Znakovi vremena, broj 35/36, Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina" Sarajevo, 2007.;
10. Benc, Ernst, *Duh i život pravoslavne crkve*, Čigoja, Beograd, 2004.;
11. Benedek, W. – Nikolova, M. (ur.): *Understanding Human Rights: Manual on Human Rights Education*, European Human Rights Training and Research Center, Graz. 2003.;
12. *Biblija Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.;
13. Bigović, Radovan, *Crkva i društvo*, Beograd, 2000.;
14. Boff, Leonard, *Nježnost i snaga (Franjo Asiški – štivo za siromašne)*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1988.;
15. Bubmann, Peter (izd.), *Menschenfreundliche Musik*, Kaiser, Gütersloh 1993.;
16. Cady, Stanton, Elizabeth, *The Woman's Bible*, Prometheus Books, 1999.;
17. Chouraqui, André, *Deset zapovijedi danas (Deset besjeda za pomirenje čovjeka s ljudskošću)*, Konzor, Zagreb, 2005.;
18. Colledge, Ray, *Mastering World Religions: Macmillan Master Series*, Macmillan Press Ltd, London, 1999.;
19. Cvitković, Ivan – Abazović, Dino (ur.), *Religija i europske integracije*, Magistrat, Sarajevo, 2006.;
20. Cvitković, Ivan, *Društvena misao u svetim spisima*, Vlastita naklada, Mostar – Sarajevo, 1997.;
21. Cvitković, Ivan, *Religije suvremenog svijeta*, 2. izd. DES, Sarajevo, 2002.;
22. Cvitković, Ivan, *Rječnik religijskih pojmova, drugo dopunjeno i prošireno izdanje*, DES, Sarajevo, 2005.;
23. Cvitković, Ivan, *Sociologija religije*, Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1996.;
24. Da-Don, Kotel, *Židovstvo (Život, teologija i filozofija)*, Profil, Zagreb 2004.;

25. Danon, Cadik, *Zbirka pojmova judaizma*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1996.;
26. Dolmaš–Nalbantić, Jasminka, *Šabat Šalom*, Zagreb 1999.;
27. Dubnov, Simon, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije;
28. Dozo, Husein, *Islam u vremenu – Izabrana djela* (Knjiga Prva), El-Kalem – Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2006.;
29. Dozo, Husein, *Kuran'ske studije – Izabrana djela* (Knjiga Druga), El-Kalem – Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2006.;
30. E. McGraht, Alister, *Uvod u kršćansku teologiju*, Ex libris – Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Rijeka – Zagreb 2007.;
31. El Gazali, Muhammed, *Ejjuhel - Veled (mladiću)*, Preporod, Sarajevo, 1978.;
32. El-Ghazali, Ebu Hamid Muhammed El-Gazali, *Norme ponašanja u islamskom bratstvu*, Libris, Sarajevo 2001.;
33. Elijade, Mirča, *Sveto i profano – Priroda religije*, Alnari/Tebernalk, Beograd/Lačarak, 2004.;
34. Evdokimov, Pavle, *Žena i spasenje sveta: o blagodatnim darovima muškarca i žene u hrišćanstvu*, prevod sa ruskog Biljana Vičentić, Svetigora, Cetinje, 2001.;
35. Farmer, H. George, *A History of Arabian Music to the XIII Century*, Luzac Oriental, 1994.;
36. Gavran, Ignacije, *Veliki likovi povijesti umjetnosti*, Pastoralna biblioteka, Sarajevo, 1969.;
37. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.;
38. Gibellini, Rosino, *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.;
39. Gibellini, Rossino, ur., *Teološke perspektive za XXI. stoljeće*, KS, Zagreb, 2006.;
40. Gnilka Joachim, *Prvi kršćani: izvori i počeci crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.;
41. Goldberg, David and Razner, John, *The Jewish People, The History and Their Religion. Jevreji, istorija i religija*, Beograd: Klio, 2003.;
42. Goldberg, Dejvid Dž. i Rejner, Đon D, *Jevreji, historija i religija*, Clio, Beograd 2003.;
43. Green, Janet, *Islam*, Hodder Murray, 2004.;
44. Grossé, Cyril, *Enciklopedija islama*, Libris, Sarajevo 2006.;
45. Hadžić, Mehmedalija, *Mješoviti brakovi*, Rijaset islamske zajednice u R BiH, 1996.;
46. Hafizović, Rešid, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo 1999.;
47. Hakki, Ahmed Muaz, *Moral muslimana*, Bookline, Sarajevo, 2004.;
48. Hamidullah, Muhamed, *Uvod u islam u Ilmudin*, za prvi i drugi razred srednje škole. Novi Pazar: El-Kelimeh, 2004.;
49. Hamilton, Malkom, *Sociologija religije*, CLIO, Beograd, 2003.;
50. Harrelson, Walter, *The Ten Commandment and Human Rights*, Fortress Press, Philadelphia 1980.;
51. Hitti, Filip, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.;

52. Hodžić, Dževad, *Islamski religijski osnovi za svjetsku ekološku etiku*, u: Dževad Hodžić (priredio), *Etika – Uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 2005.;
53. *Hrvatska likovna enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Vjesnik, Zagreb 2005.;
54. Ibn Al-Arabi, Muhhyi-d-din, *Dragulji poslaničke mudrosti*, prev. Hafizović Rešid, Bemust, Zenica, 1995.;
55. Ikbal, Muhamed, *Obnova vjerske misli u islamu*, Sarajevo, 1979.
56. Institut za crkvenu glazbu KBF u Zagrebu, *Crkvena glazba*, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1988.;
57. Johnstone, Ronald L, *Religion in Society: A Sociology of Religion*, Prentice - Hall, Upper Sadle River, New Jersey, 2001.;
58. Kanner, Israel Zwi, *Židovske priče*, Naklada Zoro, Zagreb–Sarajevo, 2007.;
59. Karčić, Fikret i Karić, Enes, *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*, Pravni centar, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1998.;
60. Karić, Enes, (ur.), *Ljudska prava u kontekstu islamsko–zapadne debate*, Pravni centar Sarajevo, 1996.
61. Karić, Enes, *Kako tumačiti Kur'an: Uvod u komentatorske teorije klasičnog perioda*, Tugra, Sarajevo 2005.;
62. Karić, Enes, *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995.,
63. KARIĆ, Enes, *Tefsir: Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo, 1995.,
64. *Katekizam Katoličke crkve*, HBK – GK, Zagreb 1994;
65. Kecia, Ali, *Progressive Muslims and Islamic Jurisprudence u Safi Omid*, *Progressive Muslims*, Oneworld Publication, 2003.;
66. Korkut, Besim, *Kur'an s prevodom*, Fond za stampanje Mushafi-šerifa, Medina;
67. Kristić, Alen, *Abdul Ghaffar Khan zaboravljeni velikan nenasilja*, *Znakovi vremena*, 10(2007)38, str.97-107.
68. Kristić, Alen, *Projekt svjetskog etosa u BiH*, u: *Bosna Franciscana*, XV, broj 26, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2007.;
69. Kuburić, Zorica, *Porodica i psihičko zdravlje dece*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.;
70. Kuburić, Zorica, *Religija porodica i mladi*. CEIR, Čigoja štampa, Novi Sad i Beograd 2007.;
71. Kuburić, Zorica, *Slika o sebi i religijski drugom u Srbiji iz perspektive pravoslavlja i katolicizma u Religija i tolerancija*, Beograd, br 7. 2007.;
72. Kuburić, Zorica, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca u Religija i tolerancija*, br.5, 2006.;
73. Küng, Hans, (Hrsg.), *Dokumentation zum Weltethos*, Piper, München 2002;
74. Küng, Hans, (Hrsg.), *Globale Unternehmen – globales Ethos*, FAZ, Frankfurt am Main 2001.;
75. Küng, Hans, (Hrsg.), *Ja zum Weltethos*, Piper, München 1995;
76. Küng, Hans, *Biti kršćanin*, Konzor – Synopsis, Sarajevo–Zagreb 2002;

77. Küng, Hans, *Der Islam (Geschichte, Gegenwart, Zukunft)*, Piper, München–Zürich 2004.;
78. Küng, Hans, *Dugi put do svjetskog etosa*, u *Bosna Franciscana*, XIV, broj 25, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2006.;
79. Küng, Hans, *Ljudska prava i ljudske odgovornosti*, u *Bosna Franciscana*, XV, broj 26, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2007.;
80. Küng, Hans, *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990.;
81. Küng, Hans, *Spurensuche – Die Weltreligionen auf dem Weg*, Piper, München–Zürich 1999. (uz sedam dokumentarnih filmova o pojedinim religijama);
82. Küng, Hans, *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, Intercon, 2007, Zagreb);
83. Küng, Hans, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft*, Piper, München 1997.;
84. Küng, Hans/Karl–Josef Kuschel (Hrsg.): *Wissenschaft und Weltethos*, Piper, München 1998.;
85. Kuschel, Karl–Josef, *Spor oko Abrahama: što Židove, kršćane i muslimane dijeli, a što ih sjedinjuje*, Svjetlo riječi, Sarajevo 2000.;
86. *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, Prometej, Zagreb 2005, str. 385-388.;
87. *Likovna enciklopedija*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1959.;
88. Lindhom, Tore i dr. *Facilitating Freedom of Religion of Belief: A Deskbook*, Martinus Nijhoff Publisher, Koninklijke Brill, Netherland, 2004.
89. LOSSKY, Vladimir, *In the Image and Likeness of God*, Crestwood, NY, 1974
90. Mahmutćehajić, Rusmir, *Unity and Plurality in Europe*, Forum Bosnae, br. 39, 2007.;
91. Majer–Bobetko, Sanja, *Osnove glazbene kulture*, Školska knjiga, Zagreb 1991.;
92. Marković, Ivo, *Kultura mira i religije u BiH*, u: *Odjek*, LVI, 2-4/2003. Sarajevo 2003.;
93. Marković, Ivo, *Pastoralno–teološki aspekti mirovnog djelovanja*, u *Bosna franciscana*, V, 7/97, Sarajevo, 1997.;
94. Maros, Marica, *Zlatno pravilo u kršćanstvu i islamu*, u *Dijalogom do mira (Zbornik radova u čast dr. Željku Mardešiću)*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2005.;
95. Mauser, Ulrich, *The Gospoel of Peace*, John Knox Press, Louisville 1992.;
96. Mayer, Elizabeth, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, 4. edition, Westview Press, 2007., str. 20.
97. Mayled, Jon, and Janet Green, *Christianity*, Hodder Murray, 2004.;
98. Mayled, Jon, *Judaism*, Hodder Murray, 2004.;
99. McGuire, Meredith B., *Religion: The Social Context*, Wadsworth, Inc. Belmont, California, 1992.;
100. Mernissi, Fatima, *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, prev. Zilka Spahić–Šiljak, Buybook, Sarajevo, 2005.;
101. Meyerovitch, de Vitray, Eva, *Antologija sufijskih tradicija*, ITRO Naprijed, Zagreb, 1988.;
102. Milić, Anđelka, *Sociologija porodice, kritika i izazovi*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.;
103. Monahan, Susanne C. – Mirola, William A. – Emerson, Michael O. (ed.), *Sociology of Religion: A Reader*, Prentice – Hall, Upper Sadle River, New Jersey, 2001.;

104. *Muzička enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1971.;
105. Nasr, Seyyed Hossein, *Susret čovjeka i prirode – duhovna kriza modernog čovjeka*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.;
106. Nuri Hadžić, Osman, *Muhammed A. S. i Kur'an – Osvrt na historiju islamske kulture*, 1986;
107. Omid, SAFI, *Progressive Muslims: on Justice, Gender and Pluralism*, Onewrold Oxford, 2003.;
108. *Opće deklaracije ljudskih dužnosti*, u *Bosna Franciscana*, XV, broj 26, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2007.;
109. Palunko V. *Žena na svom mjestu i socijalno pitanje sretno riješeno*, Knjiga I, Vrijednost žene, Leonova Tiskara, Spljet, 1913.;
110. Papo, Isak i dr., *Priče o sarajevskim Sefardima – Cuentos Sobre Los Sefardies de Sarajevo*, Logos Split 1994.;
111. Pavao, Ivan II, *Mulieris Dignitatem: Apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene prigodom marijanske godine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.;
112. Perić, Dimšo, *Zakonodavstvo Srpske pravoslavne crkve od stvaranja Jugoslavije do novijeg vremena: Prilog proučavanju odnosa Crkve i države*, Srpska pravoslavna eparhija kanadska, Toronto, 1995.;
113. Platz, Slavko, *Načela svjetske etike i religije, u: Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*, CXXXI, broj 11, 2003.;
114. Podunavac, Milan, *Princip građanstva i poredak politike*, Beograd, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1998.;
115. Powers, Gerard F., Christians, Drew i dr., *Peacemaking, Moral and Policy Challenges for a New World*, US Catholic Conference, Washington 1994.;
116. Pranjić Marko/Anto Stojić, *Zov slobode – Vjeronaučni udžbenik za drugo godišće srednjih škola*, KSC, Zagreb 1992;
117. Pranjić Marko/Anto Stojić, *Životu u susret – Vjeronaučni udžbenik za četvrto godišće srednjih škola*, KSC, Zagreb 1994;
118. Pranjić, Marko, *Na izvorima – Vjeronaučni udžbenik za treće godišće srednjih škola*, KSC, Zagreb 1993;
119. Ramadan, Tariq, *Biti Evropski musliman*, prev. KARČIĆ, Fikret i Džavida, Sarajevo, 2002.
120. *Religije svijeta, enciklopedijski priručnik*, Grafički zavod/Kršćanska sadašnjost 1987.
121. Rev. Heckman, rev. Bad, i Picker Neiss, Rori, *Interactive Faith – The essential Interreligious Community Building Handbook*, Skylight Path Publishing, Vermont, 2006
122. Rohr, Richard, *Warum katholisch?*, Herder, Friburg–Basel–Wien 1991;
123. Schlenzog, Stephan/Lange, Walter, (Hrsg.), *Weltethos in der Schule (Unterrichtsmaterialien der Stiftung Weltethos)*, Stiftung Weltethos, Tübingen 2007.
124. Shafiq, Mohammed, i, Abu Nimer, Mohammed, *Interfaith Dialogue: A Guide for Muslims*, The International Institute for Islamic Thought, Washington 2007.
125. Shussler FIORENZA, Elizabeth, (ur.), *The Power of Naming: A Concilium Reader in Feminist Liberation Theology*, Orbis Book, N. York, 1996

126. Silajdžić, Adnan, *40 hadisa s tumačenjem, Islamska zajednica u RBiH/Muftijstvo Zenica*, 1993.
127. Siraj Ad-Din, Abou Bakr (Martin Lings), *Muhammed, njegov život zasnovan na vrelima najstarijim*, Oslobođenje (Analecta islamica), 1995.
128. Smailagić, Nerkez, *Klasična kultura islama*, vol. I i II, Zagreb, 1976.
129. Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
130. Spahić, Mustafa, *Povijest islama za III. i IV. Razred medresa*, GHB i Rijaset islamske zajednice BiH, Zenica, 1995.
131. Spahić-Šiljak, Zilka, *Žene, religija i politika*, IMIC – CIPS – TPO, Sarajevo, 2007.
132. Stein, Edith, *Žena, Kršćanka sadašnjost*, Zagreb, 1990.
133. *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split 1998.
134. Swartley, Willard M. (editor), *The Love of Enimiy and Nonretaliation in the New Testament*, John Knox Press, Louisville 1992.
135. Swidler, Leonard, i Mojzes, Paul, *The Study of religion in the Age of Global Dialogue*, Temple University Press, Philadelphia 2000.
136. Šarif, M. M. *Historija islamske filozofije s kratkim pregledom drugih disciplina i suvremene renesanse u islamskim zemljama (I)*, August Cesarec, Zagreb 1998;
137. Tauber, Eli, *Ilustrovani leksikon judaizma: istorija, religija, i običaji*, Magistrat, 2007.
138. Tojnbi, Arnold, *Povijest islama: hostorijski tokovi misije*, Starješinstvo islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, 1989.
139. Vidal, Marciano, *Kršćanska etika*, UPT, Đakovo 2001;
140. Vugdelija, Marijan, *Božje zapovijedi: putokaz autentičnog življenja danas?*, Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj, Zagreb, 1989.
141. Vukomanović, Milan, *Religija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.
142. Vuleta Božo i Vučković Ante, ur., *Odgovornost za život u Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi (1.-3. listopada 1999)*, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2000.
143. Ware, Timothy, *The Orthodox Church*, London, 1997.
144. Warriar, Dr. Shrikala and Walshe, Dr. G. John, *Dates and Meanings of Religious and other Multi-Ethnic Festivals 2002-2005*, Foulsham educational, London, 2001.;
145. Wink, Walter, *Isus i nenasilje*, Centar za mir, Osijek 2005.
146. Woodhead L. – Heelas P. (eds.): *Religion in Modern Times – An interpretative anthology*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000.
147. Zahoora i Z. Haqqa, *Muslim History: 570-1950*, ZMD Corporation, Gaithersburg, 2000.;
148. *Zapovijed u: Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, Prometej, Zagreb, 2005.
149. Zovkić, Mato, *Dekalog kao most među Židovima, kršćanima i muslimanima*, u *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*, CXXXIV, broj 2, 2006.
150. Zovkić, Mato, *Deset Božjih zapovijedi i ljudska prava*, u: Velimir Blažević (priređio), *Ljudska prava i Katolička crkva*, Pravni centar, Sarajevo, 2000.

151. Zovkić, Mato, *Univerzalni moral u međureligijskom dijalogu i suradnji*, u: *Vrhbosnensia*, VIII, br. 2, 2004.
152. Zovkić, Mato, *Zlatno pravilo kao jedan od biblijskih temelja za ljudska prava*, u: *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*, CXXI, broj 11, 2003,
153. Zovkić, Mato, *Zlatno pravilo u kanonskim evanđeljima (Mt 7,12; Lk 6,31)*, u: Marijan Vugdelija (priredio), *Govor na gori (Mt 5-7) – Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Split (12-13. prosinac 2003)*, Služba Božja,

PREPORUČENI WEB SITE-ovi, FILMOVI

WEB SITE:

<http://about.com/religion>
www.adherent.com
www.religionworld.org
www.religioustolerance.org
www.ecyclopedia.org
www.spc.org.yu
www.reformation.org
www.islamicity.org
www.vatican.va
www.finemediagroup.com
www.harunyahya.com/en.m_video_index.php
<http://www.oic-oci.org/oicnew/home.asp>
www.rijaset.ba
www.preporod.com
www.vrhbosanska-nadbiskupija.com
www.katolicki-tjednik.com.ba
www.svjetlorijeci.ba
www.mitropolijadabrobosanska.org
www.pravoslavlje.nl/list_crkve.htm
www.mrv.ba
www.weltethos.org
www.2000dialogues.org
 Centar za istraživanje religije, BOŠ, www.bos.rs
 Kotor Network: On Religion in Plural Societies, <http://kotor-network.info>
 Oslo Coalition, www.oslocoalition.org
 Interfaith, Youth Core, <http://www.ifyc.org>

FILMOVI:

Deset Božijih zapovijedi, Sasil. B Demil, 1956
 Isus iz Nazareta, Franko Zefireli, 1977
 Kralj Jevreja, Džej Rozebalt, 2000
 A history of God, History Channel, 2001
 A life a Part: Hasidism in America, First Run Features, 1997
 Zavjet ćutanja, Grejem Gjujt, 2003
 Muhammad Legacy of a Prophet, Alexander Kronemer and Michael Wolf, 2002
 Muhammad the last Prophet, animated film with CD of music
 Umm Kulthum: A Voice of Egypt, Omar Sharif, 1998
 Taj Mahal: The Story of Muslim India, 2004
 Nazrah: A Muslim Woman's Perspective, 2005

ZAHVALA

Zahvaljujemo se saradnicima/ama na priložima bez kojih ne bismo uspjeli pripremiti ovu knjigu.

Recenzentima dugujemo posebnu zahvalnost na sugestijama i komentarima koji su značajno doprinijeli da završna verzija teksta izgleda ovako.

Na ustupljenim fotografijama zahvalni smo:

Eli Tauber, Ivo Marković, Milan Vukomanović, Medina Hadžisahanović, Marko Antonio Brkić, rabinka Miriam Hamuda, otac Vanja Jovanović, Božana Katava, Mladenko Marjanović, porodica Kupusović, porodica Vranešević, porodica Ramić i Agenciji CNS.

Naslovnica knjige je dizajnirana na osnovu Murala (slika koja se radi na zidu, staklu ili nekom većem platnu) koji su 2009. godine naslikali učesnici/e projekta *Civilno društvo i vjerske zajednice iz BiH i SAD*. Projekat su implementirali *IREX* i *IMIC Zajedno*.

Religijski pojmovnik korišten u anterfileima je preuzet iz: *Cvitković, Ivan, Rječnik religijskih pojmova, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, DES, Sarajevo, 2005*

IZVODI IZ RECENZIJA:

„Ako pođemo od toga da je cilj ... voditi učenike k dijalogu, toleranciji i suživotu s pripadnicima različitih religijskih i svjetonazornih orijentacija, može se slobodno reći da *rukopis predstavlja doprinos odgoju za poštovanje i toleriranje drugih ljudi, drugih religija i svjetonazora, za susrete i razgovore, za upoznavanje i uvažavanje vrijednosti drugih religijskih tradicija.*“

Prof. dr. Ivan Cvitković, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu.

„Sadržaj rukopisa iz 'Kulture religija' koji je pred nama možda nije prvi u nas, ali je, zacijelo, do sada najbolji, gotovo paradigmatičan i, stoga, ohrabrujući i poticajan za buduća slična pregnuća... Poštujući svačiju intimu i javno svjedočeni ili tajno njegovani religijski, kulturni, nacionalni i ini identitet... sutra tako izlagana našoj mladosti, u najmanju ruku će biti predokus jednom novom duhovnom ozračju u koje možemo uploviti rasterećeni i oslobođeni od bremena nerazborite predrasudne svijesti prema drugome, većma narastajući u spoznaji kako smo 'duhovno rođeni' iz zajedničke 'religijske utrobe' koju najproniciaviji promicatelji 'Sophia perennis' nazivaju 'transcendentnim jedinstvom religija'

Prof. dr. Rešid Hafizović, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.

„... nužan i odvažan projekt koji ne želi nadomjestiti konfesionalni vjeronauk nego ponuditi osnovne informacije o tri vjere: židovstvu, kršćanstvu (katoličanstvu i pravoslavlju) i islamu i to ne samo onima koji već vjeruju i pripadaju nekoj religijskoj zajednici da upoznaju one druge nego i onima koji imaju agnostički (ateistički) svjetonazor... Budući da je suvremena kultura pluralna, pluralna i na religioznom planu, odatle i opravdanost rukopisa za mir među religijama, za mir u društvu, za mir u Bosni i Hercegovini, za mir u svijetu.“

Prof. dr. Ivan Šarčević, Franjavačka teologija, Sarajevo.

„Budu li Jevreji, hrišćani i muslimani u svjetlu ove knjige prakticirali 'Abahamsku ekomenu' svijet će biti bogatiji za jednu mjeru prijateljstva, pravednosti i ljudskosti... Budućnost svijeta u trećem milenijumu svakako će odlučujuće ovisiti o tome hoće li Jevreji, hrišćani i muslimani, naći put i hoće li biti sposobni neprestano ustajati i kretati na put kao Abraham.“

Eli Tauber, istraživač Judaikae, Sarajevo.

„Reč je tu o jednom sasvim novom i 'svežem', didaktički orijentisanom priručniku, koncipiranom prema zahtevima modernog kurikulumu iz oblasti studija religije. Ovakva knjiga je, pre svega, namenjena široj čitalačkoj publici koja uključuje (ali se ne ograničava samo na) učenike, studente, nastavnike, radoznalce željne da se upoznaju s osnovnim doktrinarnim principima, etičkim vrednostima i normama, mirotvoračkim kapacitetom, stavovima prema porodičnom životu, te svetkovinama, praznicima, ritualima, umetničkom stvaralaštvu i odnosu prema državi i društvu velikih svetskih religija, osobito judaizma, hrišćanstva i islama.“

Prof. Dr. Milan Vukomanović, Filozofski fakultet, Univerzitet Beograd.

„Kao katolički teolog, tiskanje ove knjige i uvođenje predmeta 'kultura religija' - ako ga budu predavali diplomirani teolozi ili sociolozi religije i po knjigama sličnim ovoj - smatram veoma korisnim i dobrodošlim u društvenim prilikama Bosne i Hercegovine. Svim srcem podržavam konfesionalni vjeronauk u državnim školama, jer roditelji u demokratskoj državi i pluralnom društvu imaju pravo odgajati svoju djecu u vlastitoj vjeri pomoću državnog obrazovnog sustava koji uzdržavaju porezom od svoga rada. Međutim, u multireligijskim zemljama kao što je BiH konfesionalni školski vjeronauk ne može pružati dostatnu građu o vjeri i kulturi 'drugih'. Ova knjiga to omogućuje, a uz to će biti nužno pomagalo nastavnicima povijesti, filozofije, sociologije, književnosti i umjetnosti koji u svojim predmetima moraju doticati i religijske elemente iz prošlosti i sadašnjosti, ne samo 'svoga naroda' nego i drugih.“

Prof. dr. Mato Zovkić, Vrhbosanska katolička teologija u Sarajevu.